

Abstract

Title: For the benefit of the realm and the bliss of the people. The structure and significance of the confession, from the Church Order of 1571 to the Church Law of 1686 and Church Manual of 1693.

The confession played a central role in Sweden during the 17th century. The only way for a Christian person to reach salvation and eternal life was through confession. Further on, confession served as a tool to keep the realm in peace and out of Gods anger. During this time, the confession was a multifaceted phenomenon. The confession could be between God and the sinner, between the sinner and another person, a common ritual in the congregation, or a sinner could confess in front of the whole congregation.

The confession is a complex and central ritual during the 17th century and it played a vital role in people's daily lives, as well as in governing decisions. The focus of this thesis is the view on sin and confession in Sweden during the 17th century. I seek to answer the question: How is the relation between the disciplinary and pastoral dimensions of the confession, and the view of sin, formed and expressed over the timespan covering the Church Order of 1571, the Church Law of 1686 and the Church Manual of 1693?

The thesis begins with an outline of the development of the views on confession between the Church Order of 1571 and the Church Law of 1686. The chapter provides an analysis of the differences between the two documents and of the developments over the timespan.

In the two following chapters I analyse the development of confession from the perspective of the understanding of sin in the 17th century. The analysed material consists of printed sermons, the Hymnbook, the Prayer Book and the Church Manual.

The last chapter is a summary and a discussion on the complexity of the use of confession during that time, as well as the important role the confession played for the whole society in Sweden. Faith, and the theological view on sin played a vital role for people in the 17th century.

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	5
1.1. SYFTE	6
1.2. FRÅGESTÄLLNING	6
1.3. AVGRÄNSNING	7
1.4. KÄLLOR OCH MATERIAL	8
1.4.1. Lagtexter och normerande källor	8
1.4.2. Kyrkohandböcker och psalmboken.....	9
1.4.3. Predikan och bönböcker.....	10
1.5. FORSKNINGSÖVERSIKT	12
1.6. METOD	14
1.7. DEFINITIONER	15
1.8. DISPOSITION	16
2. FRÅN ENSKILT ANSVAR TILL KYRKLIG KONTROLL – FÖRÄNDRING AV SKRIFTERMÅLETS UTFORMNING OCH BETYDELSE FRÅN 1571 ÅRS KYRKOORDNING TILL 1686 ÅRS KYRKOLAG.....	18
2.1. HEMLIG SKRIFT	22
2.1.1. Enskilt inför Gud	23
2.1.2. Hemligt skriftermål för prästen eller någon annan.....	26
2.1.3. Tystnadsplikten och vad som ska göras med Lijfz- och Högmåhls Saak.....	29
2.2. SKRIFTERMÅLET SOM NATTVARDSFÖRBEREDELSE	32
2.2.1. Ingen nyhet med skrift innan nattvarden	33
2.2.2. En eller flera till skrift?	37
2.2.3. Det överlevande skriftermålet	38
2.3. DEN UPPENBARA SKRIFTEN EFTER UPPENBARA SYNDER.....	39
2.3.1. Alla är lika inför den uppenbara skriften	40
2.3.2. Vid kyrkporten eller i kyrkan?	45
2.4. FÖRSAMLINGENS GEMENSAMMA BEKÄNNELSE	47
2.5. SAMMANFATTNING	48
3. GUDS VREDE ÖVER ALLA – EN SYNDARES ANSVAR FÖR SIG SJÄLV I DET KOLLEKTIVA	51
3.1. VÅR UTSATTHET OCH SYNDIGA VÄSEN – ARVSYNDEN OCH FRÄLSNINGSHISTORIEN	53
3.2. VÄRLDEN ÄR ETT FÄNGELSE – GUDS STRAFF ÖVER SYNDARE	56
3.2.1. Guds straff över syndare.....	57
3.2.2. Vårt kors – Kristi kännetecken	60

3.2.3. <i>Gud är god även i nöden</i>	61
3.3. I KRIG MOT SYNDEN – GUD SOM FÖRKÄMPE I STRIDEN MOT SYNDEN	64
3.4. EN ENAD SKARA – KOLLEKTIV BÖN VID LANDSPLÅGOR	68
3.5. SAMMANFATTNING	70
4. EVIG SALIGHET GENOM NÅD – SYNDENS FÖRLÅTELSE GENOM BOT OCH FAST TRO	73
4.1. AV LAGEN UPPENBARAS VÅR SYND – FÖRMANINGENS OMVÄNDANDE KRAFT	73
4.2. NÅDEN EN GÅVA FRÅN GUD – ENDAST GENOM EN SANN TRO	77
4.3. SKYDDET KRING GUDS BORD – SJUKKOMMUNIONENS STEG	82
4.4. EN KRISTEN MÄNNISKAS FRIHET GENOM KUNSKAP – ETT EGET ANSVAR FÖR SIN FRÄLSNING	86
4.5. HERRENS DAG NÄRMAR SIG – ESKATOLOGIN SOM EN DRIVKRAFT TILL OMVÄNDELSE	88
4.6. SAMMANFATTNING	90
5. FÖR RIKETS BÄSTA OCH MÄNNISKORS SALIGHET – EN SAMMANFATTNING	93
6. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	99
6.1. KÄLLOR TRYCKTA FÖRE 1866	99
6.3. LITTERATUR	103

1. Inledning

Synda icke ty Gudh thezt seer,
Änglarna sörja och Satan leer.
Döden förraskar och Helwetet braskar,
Ackta tigh wäl til Lijff och Siäl,
Leff Christeligh så döör tu wäl.¹

I en tid då människan levde utsatta för krig, sjukdomar och missväxt blev sökandet efter förklaringar på världs- och livshändelser en viktig faktor i samhällslivet och denna dikt sammanfattar därför väl 1600-talets syn på människans relation till synden, Gud och döden.

1600-talet är ett omdanande århundrade i Europa och en spännande tid för Sverige, både för landet och för kyrkan. Sverige går från att bli en stormakt till att en bit in på nästa århundrade förlora det hela. Kringen, pesten och hungersnöden utgör århundradets plågor och människors vardag. Kyrkan försöker därför ge förklaringar till livets och rikets svårigheter och samtidigt finna sin nya roll i statsstrukturen och i människornas vardag. Genom kyrkan flätas stat och befolkning samman och kyrkan blir en del av ”det nya” större Sverige, ett kitt som både ska hålla landet och folket enade i relationen till varandra och till Gud.

I den teologiska förklaringen till tillvaron i världen står synden i fokus. Under 1600-talets utgång den dominerande synen på människans viktiga relation till Gud från ett tydligt syndperspektiv. Vedergällningens teologi är återkommande i förklaringarna till varför plågorna drabbar kollektivet eller den enskilda människan. Folkets syndiga leverne med grund i arvsyndens benägenhet till ondskan, djävulens list och människors ogudaktiga leverne väcker Guds vrede och straffar Guds folk. I detta får skriftermålet en avgörande roll i formandet av samhället, det kyrkliga livet och för den personliga tron.

Den ibland något negativa bilden av synd och skam som på senare tid målats upp, hänvisas ofta till denna tid och kan på ett sätt sägas ha ett ursprung i 1600-talets teologi och dess framväxande stats- och kyrkostruktur. Efter min kandidatuppsats, där jag gick igenom lagtexter och kyrkoordningar, samt viss andaktslitteratur, för att titta på hur skriftermålet framställdes, upptäckte jag att det inte går att generalisera bilden av synden och användandet

¹ Bluttherus, G.B. (1644). s. 41.

av skriftermålet, till att enbart ha utgjort en grund och ett redskap till förtryck och kontroll av människor. Jag vill i denna uppsats undersöka skriftermålet som fenomen och struktur samt vilken betydelse skriftermålet haft för 1600-talets människor ur en teologisk förklaringsmodell av synden och syndens roll för världshändelserna samt för människans relation till sig själv, världen och till Gud

1.1. Syfte

Genom att studera lagtexter, predikan, psalmer och böner vill jag försöka komma närmare synen på synd och skriftermålet som fenomen, dess betydelse för människor och för samhället. Uppsatsen syftar till att belysa skriftermålets dualitet. Skriftermålet har historiskt använts dels som ett maktredskap för kyrkan och andra makthavare, och dels fungerat som ett sätt för människor att stilla sin ångest genom försoning med Gud och ett löfte om evig salighet. Denna komplexa dualitet utgör en intressant aspekt av skriftermålet och kan bidra till fördjupad förståelse av synen på synd och en förståelse av både samhällslivet och det enskilda livet under 1600-talet i Sverige. Jag syftar i uppsatsen på att bidra till ytterligare en historisk dimension av 1600-talets samhälls och vardagliga liv och genom begreppen synd samt genom bruket av skriftermål visa på vikten av den andliga dimensionen i människans hela vardag.

1.2. Frågeställning

Från 1571 års kyrkoordning till kyrkolagen 1686 sker en förändring i, och utveckling av, beskrivningen och synen på skriftermålet. Denna utveckling utgör grunden för uppsatsens frågeställning, men är beroende av att sättas in i sin kontext. Vad som sägs om skriftermål och synd i predikan, samt vad som kommer fram i psalmer och böner under 1600-talet blir viktiga utgångspunkter för förståelsen av 1600-talets syn på synd och skriftermålets betydelse i samhället och det dagliga livet. Dessa texter utgör därmed grunden för min frågeställning. Uppsatsens två huvudfrågor blir:

Vilka skillnader föreligger i synen på skriftermålet och synd mellan 1571 års kyrkoordning och 1686 års kyrkolag samt kyrkohandboken 1693?

Hur utformas och uttrycks relationen mellan den disciplinerade och den själavårdande dimensionen av skriftermålet och synen på synd i predikningar, psalmer och bönböcker mellan 1571-1718?

1.3. Avgränsning

Som titeln på uppsatsen avslöjar så sträcker sig mitt arbete mellan åren 1571 och 1693 med ett fokus på 1600-talet. Kyrkoordningen 1571, Kyrkolagen 1686 och handboken 1693 blir de ramar som jag håller mig inom. Tidsspannet har valts med utgångspunkt i uppsatsens syfte, att titta på den utformning och uttryck skriftermålet utifrån lagen och kyrkoordningstexten får i 1600-talets samhällsliv. Min användning av predikningar har sträckt sig något längre än till 1683, detta har jag gjort medvetet av två anledningar. En anledning är att det finns få tryckta predikningar att tillgå. Vad som är desto viktigare är dock att jag vill fånga en förståelse av hur skriftermålet och synden omskrevs och togs emot efter kyrkolagen och handbokens stadfästade. Jag har för predikan valt att sätta en gräns vid Karl XII:s död eftersom detta oftast anses vara enväldets och stormaktstidens slut.

I uppsatsen berörs många intressanta aspekter och områden som verkar i kölvattnet av skriftermålet. Till dessa intressanta områden hör, bland annat, duk-penningen, skriftermålslängder och skriftbok samt hur ofta nattvard firades i församlingarna och vilken ordning eller form mässan hade i förhållande till skriftermålet.

Dukpenningen var den avgift som under en stor del av 1600-talet betalades vid nattvardsgång och ofta blev förknippad med skriftermål, då den även ibland kunde kallas skriftpeng. Den avskaffades genom en kunglig förordning 1681 och avgiften efter läglighet koncentreras till påskdagens påskpenning som betalades för de som under påsk gick till avlösningen.² Duk- och skriftpenningen ger perspektiv på skriftermålets komplexa natur, men utifrån frågeställningen och arbetets form samt för tids- och utrymmesmässiga skäl har jag inte kunnat ta med detta perspektiv i arbetet.³

Skriftbok och skriftermålslängder fördes över de som gick till skrift. Här antecknades vilka kristendomsstycken de kunde, hur ofta de gick till skrift och nattvard samt hur väl de kunde läsa och skriva. Dessa längder och förteckningar kommer senare att få benämningen husförhörslängder och bli grund för den svenska folkräkningen och folkbokföringen. Från 1600-talet finns få av dessa längder bevarade och den äldsta som man känner till är från

² Kongl. may:tz (1681).

³ Se Jarlert, A. (2005). s. 41-42. för ett utförligare resonemang om "dukpenningar".

1640-talet.⁴ I detta arbete har jag valt att inte titta närmare på dessa längder, eftersom mitt fokus inte ligger på att undersöka frekvensen av skrift eller vilken kunskap som människorna anammade vid skriftermålet. Dessa perspektiv är inte oväsentliga i förståelsen av skriftermålet, men utifrån min frågeställning och arbetets omfattning har jag inte kunnat gå igenom det ringa material som finns bevarat av skriftermålslängder. I arbetet närmar jag mig lagstiftningen och praxis kring att de förs för att kontrollera vilka människor som kommer till skrift och nattvarden men går inte närmare in på och analyserar enskilda skriftermålslängder.

Nattvarden och skriftermålet har under denna tid och även senare haft en stark koppling till varandra. Nattvardsgästerna kallas ofta för skrifterfolk och de som går till skrift för nattvardsgäster. Att nattvarden inte firas så ofta som kyrkans företrädare önskar syns i det material som jag gått igenom, men jag väljer i detta arbete att inte titta närmare på hur ofta människor gick till nattvarden, om nattvardsfrekvensen var beroende av skriftermålets utformning och bruk, inte heller tittar jag på mässans form och struktur i relation till skriftermålet. Detsamma gäller i hur stor grad mässan firades på andra sätt eller om den i större utsträckning började firades i nära anslutning till skriftermåls gudstjänsten. Dessa perspektiv kräver ett arbete i sig och jag har därför valt att lägga arbetets fokus åt ett annat håll.

1.4. Källor och material

Uppsatsen har sin utgångspunkt i tre olika typer av källor. Lagtexter, förslag till lagtexter och andra normerande källor utgör basen för analysen av den förändring som sker av skriftermålet. Psalmer och kyrkohandböckerna som normerande skrifter används tillsammans med predikningar och bönböcker för att öka förståelsen av synen på synd.

1.4.1. Lagtexter och normerande källor

Kyrkoordningen 1571 samt kyrkolagen 1686 ligger till grund för min jämförelse och analys av den förändring som sker rörande skriftermålet. Båda dessa texter har uppkommit präglade av tidsandan, vilket påverkat deras utformning som normerande texter. De har dock båda haft stort inflytande på debatten och varit väl kända av präster och de styrande i riket. Kyrkoordningen 1571 samt kyrkolagen 1686 utgör en tydlig ram som uppsatsen förhåller sig till. Trots att dessa texter är lagtexter och därmed haft stort inflytande över kyrkan och sin samtid kan vi inte se dem som ett enhälligt vittne från och om sin samtid då de kan ses utgöra

⁴ Se Montgomery, I. (2002). s. 251-256.

den ”segrande” synen från, oftast, många diskussioner och olika viljor. Lagtexterna kan vara ett uttryck både för konservativa önsknings om bibehållande av gamla utdöende seder⁵ och ett uttryck för ett segrande nytt synsätt som inte, trots lagens överhöghet, accepterades överallt. Det gäller att kunna se bortom lagtextens bokstavliga mening och i jämförelse med andra källor försöka nå en förståelse bortom textens bokstav.

För att få en förståelse för vilka uppfattningar som varit vägledande i utvecklingen av skriftermålet som syns i kyrkolagen 1686 används de förslag på kyrkoordningar som finns bevarade från 1600-talet. Förslagen är oftast verk skrivna av en eller flera personer och ger uttryck för ibland radikala och ibland konservativa perspektiv från sin samtid. I vissa fall, som med *Nova Ordinantia*, kan dessa förslag eller texter ses som utvecklingar och förtydliganden både för sin samtid och för de lagtexter som de avser förbättra eller förtydliga.

1.4.2. Kyrkohandböcker och psalmboken

I denna uppsats använder jag mig av 1614 års kyrkohandbok (HB 1614) och 1693 års kyrkohandbok (HB 1693). Kyrkohandböckerna beskriver hur kyrkans olika ceremonier ska gå till. Hit räknas bland annat dop, gudstjänsten, äktenskap, begravning och sjukbesök. Kyrkohandböckerna skulle även kunna räknas in under kategorin bönböcker och psalmer, då de brukats i det praktiska utövandet. Jag räknar dock dem främst till normerande skrifter eftersom de inte ägts av gemene man (bortsett från de utdrag som var tryckt i psalmboken) utan har varit ett redskap för prästens utövning och inte primärt för den egna personliga andakten. Både psalmboken och kyrkohandboken är otroligt viktiga då de funnits i varje kyrka och då psalmboken även varit vida spridd i många hushåll.

Kyrkohandboken var den bok som prästen, förutom bibel och psalmbok, främst använde i sitt ”dagliga” arbete. Böckerna reglerar de kyrkliga ceremoniernas ordning och tillvägagångsätt och rymmer därigenom mötet mellan teologi, lagtext och människors vardag och avgörande livshändelser. När det kommer till skriftermålet regleras detta inte i någon större utsträckning, i handböckerna. Ingen av de båda handböckerna tar upp skriftermålet i någon större utsträckning vilket medför att den praktiska kunskapen rörande skriftermålets utformning från ledningen för kyrkan och riket inte finns utförligt nedskrivna. Vid kyrkolagens tillkomst hänvisas en del som tidigare funnits med i KO 1571 till kyrkohandboken, och även om kyrkolagens formella titel är *Kyrkio-Lag och Ordning* har

⁵ Se mitt resonemang rörande det hemliga skriftermålet i kap. 2.

mycket av kyrkoordnings- och handboksavsnitten som funnits med i KO 1571 tagits bort och hänvisats till kyrkohandboken. Av denna anledning anses tidigare handboken HB 1614 behöva revideras för att passa ihop med KL 1686. Detta resulterar i en reviderad HB 1693. Trots revisionen återfinns inga särskilda kapitel eller avsnitt rörande skriftermålet, och i de avsnitt som berör skriftermålet har ingen större förändring skett, vilket kommer visa sig i det kommande arbetet. Kyrkohandböckerna utgör en viktig inblick i kyrkoordningens och kyrkolagens praktiska tillämpning vid dess bestämda delar. För även om de inte ägts av vanligt folk, har de utgjort en central punkt i människors vardag under 1600-talet, då de utgjort prästens organiserade grund för firandet av gudstjänst och för mötet i livets stora skeenden.

Psalmboken är som sagt ett viktigt bidrag till det här arbetet då den varit mycket spridd och brukad. Psalmerna och bönerna i psalmboken har inte bara brukats i kyrkan utan även varit föremål för husandakter och daglig läsning, sång och ”fritid” i hemmen. Psalmer och psalmsång har varit ett viktigt inslag för reformationens kyrkoliv och bidragit till de reformatoriska kyrkornas utbredning och tillväxt. Psalmerna har används som undervisande texter rörande kyrkans teologi och det kristna livet. Fram till och med 1695 har det figurerat olika psalmböcker i Sverige, men genom de enhetliga strömningarna under 1600-talets slut väcks även tanken på en enhetlig psalmbok för svenska kyrkan. Detta resulterar i 1695 års psalmbok, samt en utgåva 1697 med noter. Eftersom det är svårt att veta vilka psalmer som sjungits i anslutning till skriftermål, eller vilka som använts frekvent i hemmen under 1600-talet har jag valt att titta på psalmerna utifrån den kategorisering de har fått i 1695 års psalmbok. Jag gör inget anspråk på att mena att dessa psalmer är de som använts mest och de som främst representerar gemene mans uttryck och förståelse av sin samtids teologi.

1.4.3. Predikan och bönböcker

Valet av predikningar som en del av mina källor baserar jag på predikans roll i både samhällslivet och människornas vardag. Istället för att fokusera på endast lagtexterna och dess syn på synd och skriftermål anser jag att predikningarna ger en ytterligare dimension och ett försök till att förmedla en tolkad teologi. De tryckta predikningarna utgör därför en stor del av källmaterialet för uppsatsen. Under 1600-talet höll en präst många predikningar för sin församling, dessa förbereddes noga och hölls ofta utifrån ett manus. Predikan var prästen tydligaste redskap att undervisa sin församling om teologi och hur människorna skulle leva sina liv efter Guds vilja, vilket gav predikan ett stort inflytande över hur kristendomen

tolkades och togs emot ute i församlingarna. Av alla dessa predikningar som präster höll under 1600-talet finns det få bevarade, de finns få manus kvar av de handskrivna predikningarna och det var verkligen inte alla predikningar som trycktes.

Jag har valt att i mitt arbete gå igenom tryckta predikningar från 1600-talet samt de tidiga åren på 1700-talet. De predikningar jag tittat på har hållits på söndagar eller helgdagar, samt vid prästmöten. Jag har därmed inte tittat på likpredikningar hållna vid begravning eller predikan hållna vid bröllop. Detta dels för att avgränsa mig, men även för att analysera en likvärdig genre av predikan, dock har jag även tittat på några predikosamlingar och postillor. Av de ca 50 predikningar jag gått igenom mellan åren 1600-1718 har jag gjort ett urval och använt mig utav de som beskriver eller nämner skriftermålet på ett särskilt sätt. Vid min analys av synen på synden utifrån predikan har jag valt ut de predikningar som på ett kraftfullt sätt beskriver synden och dess plats i människans vardag. Därmed har predikningar som inte har uttryckt någon tydligt resonemang kring synd och skriftermål valts bort. Detta urval har inte fått påverka min ambition att få en så jämn spridning från hela undersökningsperioden.

Vid användning av tryckta predikningar är det viktigt att ställa sig den kritiska frågan i hur stor grad dessa har blivit lästa. Ibland kunde en predikan blivit tryckt av prästen själv eller på bekostnad av något annan person, men sedan inte blivit läst. Huruvida den framförda predikan varit baserad på originalmanuset eller verkligen hållits i en församling är också viktiga parametrar att väga in. Därför går det inte utifrån de tryckta predikningarna att dra allt för långtgående slutsatser om hur predikningar mottogs eller var de hölls. Ingen av de tryckta predikningarna kan med en säkerhet sägas ha förankring i den församling där de först hölls, utan de får snarare vittna om och anses utgöra ett axplock av de predikningar som kunde hållas under 1600-talet. Dessa predikningar får i uppsatsen ge en bild, om än långt från heltäckande, av det predikade ordet, och trots den censur de fick genomgå innan tryck vittna om en ”tolkad” teologi och bidra till mitt försök att se den normerande teologins praktiska möte med 1600-talets människor.

Av de tryckta predikningar jag gått igenom har jag stött på några predikningar hållna vid prästmöten. Dessa predikningar skiljer sig i viss mån från de andra predikningarna. Dessa är tryckta för att spridas och läsas av stiftets präster och antagligen har dessa på så vis troligen blivit lästa och påverkat en del präster och lekfolk.

Det bör även nämnas att av predikningarna jag använder i uppsatsen är 16 av dem skrivna utav präster som varit kyrkoherdar under sina vekrsamma år, tre av dem var även riksdagsledamöter. I övrigt har sex biskopar, två superintendentter och en prost varit författare till några av de predikningarna jag använder. Trots att böcker var dyra att trycke har det inte avspeklats helt i att det endast är biskopar som haft råd att trycka sina predikningar. Denna korta summering av författarna bakom predikningarna visar på att kyrkoherdarna är överrepresenterade som författare, men det bör nog understrykas att många av de predikningar jag gått igenom har varit betalda av välgörare (rika familjer) i församlingen eller av rikare bekanta till prästerna.

De tryckta predikningarna kunde, om de blev lästa av andra än präster, användas till den enskilda andakten och läsas om man missat högmässan. I denna personliga andakt kom dock psalmboken och bönböckerna att spela en stor roll. Bönboken i psalmboken, samt de få andra bönböcker som trycktes, har fungerat som praktiska redskap för husfadern och husandakten. Dessa har varit föremål för läsundervisning och utgjort det dagliga redskapet för enskild (kollektiv i husandakten) kontakt med Gud. Dessa böner får en betydelse för den enskilde människans samt kollektivets förståelse för det kristna livet. De vittnar om en teologisk tolkning av kristendomens påverkan på det dagliga livet.

1.5. Forskningsöversikt

Under 1900-talet har ingen större forskning om det svenska skriftermålet utförts. Den forskning som jag har tittat närmare på och som skriver om skriftermålet kan räknas till en handfull. Den befintliga forskningen fokuserar dessutom främst på andra tidsepoker och inte specifikt på 1600-talet eller så är forskningen inriktat på ett visst skriftermålssätt och dess utveckling över tid, eller fram till min undersökningsperiods början. För att visa på den tidigare forskningens olika områden och hur min uppsats förhåller sig till dem kommer jag i detta avsnitt presentera den forskningen.

Sixten Ekstrand är den som senast har skrivit om skriftermålet. Hans bok *Om allmänt skriftermål* kom ut 2005 och tar upp utvecklingen av skriftermålet i Finska kyrkan från KL 1686 fram till 2000-talet. Det är en kort bok och därför kan inte mycket tid ägnas åt att beskriva 1600-talets skriftermål, dock är hans inledningskapitel användbart. Han redogör där på ett tydligt sätt för förändringen och utvecklingen av det allmänna skriftermålet från KO

1571 och KL 1686. Detta kapitel är till stor hjälp i min egen analys av denna förändring och bidra till goda perspektiv, dock är den inte lika heltäckande som den jag kommer presentera utan har ett smalare drag för att passa bokens tema om det allmänna skriftermålet.

Lars Eckerdal utkom med sin avhandling *Skriftermål som nattvardsberedelse* år 1970, och är den som skrivit om skriftermålet näst innan Ekstrand. Eckerdals huvudfokus för avhandlingen ligger på perioden mellan 1811 års kyrkohandbok och 1942 års kyrkohandbok. Trots detta har Eckerdal ett inledande avsnitt som berör 1600-talets skriftermål som nattvardsförberedelse och dess utveckling. I sitt inledande kapitel visar Eckerdal på hur skriftermålet från 1571 fram till 1700-talet kom att knytas an mer till nattvardsförberedelsen, och hur det hemliga skriftermålet kommer att glömmas bort i den förändringen och nya gestaltningen.

Innan Eckerdal är det Åke Andréén som är den som skrivit om skriftermålet och detta i en avhandling från 1952. Avhandlingen *Nattvardsberedelsen i reformationstidens svenska kyrkoliv* fokuserar som titeln så utförligt föreskriver, på nattvardsberedelsen under 1500-talet. Andréén redogör för privataabsolutionens roll för nattvardsberedelsen, Luthers inverkan på de svenska reformatoriska processerna samt utvecklingen fram till KO 1571. Andrééns redogörelse visar hur statusen på det privata skriftermålet mellan den enskilde och Gud, allt mer kom att försvagas ju längre ifrån reformationen samtalen och teologin fördes. Andrééns avhandling är därmed till hjälp i min förståelse för tiden innan 1600-talet och kan förklara den komplicerade dynamik som funnits under tidig reformatorisk tid både i Sverige och i Tyskland.

Bikt och avlösning heter Sven Hedenbergs prästmötesavhandling från 1941. I denna närmar sig Hedenberg bikten och avlösningen, går till dess "legitima" grund i bibeln och redogör för dess plats i historien och hur bikten setts av teologer genom historien med ett utmynnande i ett kapitel om biktens förnyelse. I ett av avsnitten går han in på bikten och avlösningen i 1600-talets Sverige där han för en intressant diskussion om biktens dubbelsidiga betydelse som syndaförlåtande moment men även som en kontrollerande instans. Han för även ett resonemang om den uppenbara skriften, om staten och kyrkans försök att genom den driva fram bättring och erkännande. Detta resonemang som även ger uttryck för ett dominerande perspektiv anser jag blir svårt att acceptera då analysen enligt min mening blir en annan när källorna tillåts möta skriftermålet och syndamedvetenhetens breda kontext. Tolkningen av

synden och världsbilden utgör ett komplext element för det mänskliga livet under 1600-talet, hög som låg.

Sven Kjöllnerström är den första som under 1900-talet skriver om skriftermålet i sin bok *Enskilt och allmänt skriftermål i historisk belysning*, vilken utkommer 1940. Här redogör Kjöllnerström för det enskilda och allmänna skriftermålets historia främst under 1500-talet men även fram till 1600-talets slut och varför det enskilda skriftermålet kom att falla ur bruk och ersättas med det allmänna nattvardsförberedande skriftermålet. Kjöllnerström fokuserar främst på 1500-talet men sträcker sig fram till 1600-talets slut i sin beskrivning av den förändring och nya uttryck som detta skriftermål får. Hans teorier rörande det enskilda (hemliga) skriftermålets fall på bekostnad av det allmänna (i KL 1686) nattvardsförberedande skriftermålet är intressanta och bidrar till analysen av hur skriftermålet kom att förändras under 1600-talets lopp.

Det bör även nämnas att Christer Pahlmblad genom sin avhandling *Mässa på svenska (1998)* bidragit till ökad förståelse av det reformatoriska skriftermålets ursprung och bruk. I avhandlingen behandlar Pahlmblad det svenska reformatoriska skriftermålet på 50 sidor. Han kritiserar delvis Åke Andréns tidigare påståenden och vissa av Sven Kjöllnerströms antaganden rörande bikten, nattvardsförberedande skriftermålet samt det allmänna skriftermålet. Pahlmblad fokuserar på reformationstiden och hans arbete sträcker sig därmed sig fram till början av 1600-talet.

Mitt arbete placerar sig i den tidigare forskningens mellanrum. Jag väljer att inte använda tiden 1600-talet enbart som bakgrund eller som avslut, utan väljer att låta mitt fokus på skriftermålet bli kvar i denna, som tidigare forskning bevisat, föränderliga tid. I detta arbete väljer jag att undersöka skriftermålet under 1600-talets fulla bredd i betydelse och uttryck och hoppas därigenom kunna bidra till den tidigare forskningens kontinuitet i att fördjupa förståelsen kring 1600-talets syn på skriftermålets uttryck och dess betydelse för den tiden.

1.6. Metod

Grunden för mitt arbete utgörs av källtexter i form av lagtexter, förslag till lagtexter samt tryckta predikningar. Lagtexterna och förslagen till lagtexterna användes för att jämföra och undersöka hur formuleringar förändras över tid. I jämförelsen mellan dessa normerande texter försöker jag hitta tendenser som förklarar dessa förändringar. I analysen använder jag

också, predikningar, psalmtexter samt böner från tiden. Den tidigare forskningen har varit till hjälp för att försöka finna förklaringar på de förändringar som sker och vilken betydelse skriftermålet haft i lagtexternas olika tillkomsttider. Arbetet baseras på lagtexterna och den utveckling och tendens till förändring som visar sig mellan KO 1571 och KL 1686.

Predikningarna används primärt för att förstå synen på synd och nåd, för att förstå förhållandet mellan individen och det kollektiva samt för att belysa spänningen mellan den själavårdande och den diciplinerande dimensionen. Två predikningar används även för att förklara varför vissa förändringar sker mellan lagtexterna. I min läsning av predikningarna lyfter jag fram deras resonemang kring synd och hur det teologiska resonemanget om synd kommer till uttryck i predikningarna. Predikningarna ligger till grund för mitt teologiska resonemang rörande 1600-talets syn på synden och för min analys över hur detta resonemang påverkat hur skriftermålet uttryckts och beskrivits. I detta resonemang använder jag mig av psalmverser och utdrag ur kyrkohandböckerna för att belysa den samtida teologiska synen och tidsandans resonemang.

Uppsatsen kan anses röra sig i en diskussion om norm och praxis, termer som jag dock inte använder explicit utan snarare ligger till grund för mitt resonemang och min läsning av källorna. I min analys och framställning försöker jag undersöka i vilken mån normen kommit före praxis eller om praxis styrt normen. Sökandet efter ”vad som kom först” kan därför indirekt anses påverka min analys och hur arbetet varit upplagt. I arbetet har jag inte heller önskat att fastna i tidigare indelningar av 1600-talets tidsepoker. Jag undviker att kategorisera tiden som den ortodoxa perioden i svensk kyrkohistoria och jag gör vid min användning av källorna ett försök att bortse från de tidigare uppsatta gränserna och föreställningarna mellan kyrka – stat och en påtvingad konfession utan grund i den levda och upplevda tron.

1.7. Definitioner

Kollektivet: Detta begrepp använder jag främst för att beskriva den svenska kristna helheten som grupp. Sveriges befolkning som under 1600-talet ansågs vara kristna och tillhörande den rådande konfessionen räknas in i begreppet kollektivet. Kollektivet utgör dock inte bara befolkningen i sin helhet utan till kollektivet kan även människor i den enskilda församlingen, bygden eller gården räknas. Till kollektivet i uppsatsen räknas endast de svenskar som sågs som Guds utvalda folk, och som tillhörde den *rätta religionen*, vilket medför att kollektivet i hög utsträckning används som ett begrepp kopplat till riket.

Individen/människan: Individen och människan används som kollektivets motsats. Ofta använder jag *individen* och *människan* för att beskriva den enskilda kristna när det handlar om en person och dennes relation till Gud och till sitt liv. Begreppen används för att beskriva dåtidens syn och därmed får begreppet redan från början en kristen grund. Det är den kristna människan eller individen som det handlar om.

Människor eller ibland *mänskligheten* använder jag för att beskriva synen på mänsklighetens släkte och Guds plan för dessa. Detta speglar tidens sätt att uttrycka sig vilket ger även dessa begrepp ett kristet förtecken. Människorna och människan får i dessa fall stå för önskan att hela världen ska bli kristna och Guds plan för hela den skapade mänskligheten.

Riket utgör Sveriges geografiska område under denna tid, hit räknas de provinser Sverige erövrade i krig, vilka kommer att skifta under 1600-talets lopp. Riket utgör därmed det geografiska område vari medborgarna räknas till gudsfolket och tillhörande den ”rätta” religionen. Men *Riket* inrymmer även ibland hela statsapparaten, när kung och riksdag verkar för riket.

Kyrkan definieras av den som vi idag skulle kalla Svenska kyrkan. Under 1600-talet fanns det i princip bara en kyrka till vilken alla tillhörde. I uppsatsen beskrivs denna statskyrka och rikets kyrka som *kyrkan*.

1.8. Disposition

I det andra kapitlet redogör jag för de förändringar som jag ser i jämförelsen mellan 1571 års kyrkoordning och 1686 års kyrkolag samt hur skriftermålet framställs och beskrivits i dessa. Jag delar upp det kapitlet utifrån de olika former som figurerat under 1600-talet rörande skriftermålet och visar på olika uttrycksätt och förändring som sker i de olika skriftermålsformerna.

I det tredje kapitlet närmar jag mig synen på synden under 1600-talet i Sverige och jag tittar närmare på vilka teologiska grundtankar som legat till grund för skriftermålets utformning och betydelse under århundradet. I kapitlet redogör jag för synen på arvsyndens, Guds vrede genom landsplågor och världsligt straff samt synen på den aktivt skapande och närvarande

guden och dennes ständiga inbladning i människors liv. Här ligger fokus på kollektivets utsatthet och den enskildes påverkan på kollektivet.

Det näst sista kapitlet belyser synen på syndens, vredens, straffets och ångestens motsats nämligen nåden. Jag går här in på nådens och omvändelsens inverkan på viljan till skrift och hur strävan att nå evig salighet kan förstås som den enda fria vägen till kollektivets och individens lycka. Jag lyfter även fram synen på vikten av en rätt beredelse inför nattvarden, döden och domedagen, och hur den eskatologiska föreställningen drivit på viljan att omvända sig och gå till skrift.

I det sista kapitlet redogör jag utifrån mina analyser för den samlade bilden av förståelsen av skriftermålet som helhet under 1600-talet. Jag lyfter fram hur skriftermålet spelat en central roll i människornas vardag men även för byggandet av samhällets struktur under 1600-talet. Att det kollektiva och det individuella verkar i stor samklang med varandra och är tätt sammanflätade och hur detta tydligt visar sig i synen på synden, nåden och behovet av att gå till skrift för det kollektiva rikets bästa och den enskilda människans salighet.

2. Från enskilt ansvar till kyrklig kontroll – förändring av skriftermålets utformning och betydelse från 1571 års kyrkoordning till 1686 års kyrkolag

I det här inledande kapitlet vill jag redogöra för några förändringar som sker rörande skriftermålet mellan 1571 års kyrkoordning (KO 1571) och kyrkolagen 1686 (KO 1686), men även fram till kyrkohandboken 1693 (HB 1603). Jag har valt att fokusera på den förändring som sker i kapitlen om skriftermål i allmänhet samt det hemliga, allmänna och uppenbara skriftermålet, och på den historiska utveckling som visar sig genom dessa förändringar.

Prästerne skola förmana Folcket, at tacka Gud, som then försoning, hwilken vår Herre Jesus Christus, för oss och våra Synder, genom sin Pijna och Död gjort hafwer, så täckeligen anammar, at han icke allenast i Döpelsen tager oss til Wänskap, och förlåter Synderna, utan och när någon igenom Djefwulens äggelse och Kötzens onda begärelse, åter faller uti swåra och fördömmeliga Synder, wil han icke hafwa Nådenes Port tilstängd, utan then samme alltid öppen lemna, allom i gemen, samt hwar och en i synnerheet, som sig til en rätt Christelig Syndaboot skicka, och af hiertat omwända willia.⁶

Både KO 1571 och KL 1686 inleder sina kapitel om skriftermål och avlösning på ett liknande sätt. Ovan har jag citerat inledningsparagrafen i kapitel VI i kyrkolagen, men KO 1571s inledning av kapitlet rörande skriftermål är, om något längre, av samma karaktär och med ett liknande innehåll som det ovan citerade. Detta visar på den koppling de båda texterna har till varandra och att de båda står i relation till varandra. Både författarna till KL 1686 och förarbetet inför kyrkolagen värnar delvis om kopplingen till KO 1571, och KL 1686 vill knyta an till den Svenska kyrkans reformerade historia. KO 1571 kan anses utgöra det grundval som den följande utvecklingen bygger på⁷ och förutom inledningsparagrafen finns det fler förändringar och skillnader som uppkommit under århundradets lopp av för- och omarbeten. Arbetet med att skriva en ny kyrkolag påverkades av tidens, teologins, landet och den rådande världsbildens ständiga förändring och dess händelser.

⁶ KL 1686. s. 22-23.

⁷ Kjellerström, S. (1944), s. 26-27.

KL 1686 uppkom efter ett århundrade av försök att fylla ett tidigt behov av en ny kyrkoordning/kyrkolag efter KO 1571. Innan jag går närmare in på förändringarna mellan kyrkoordningen och kyrkolagen tänkte jag ge en kort sammanfattning av det arbete som ledde fram till KL 1686.

Fram till 1600-talets första årtionde sker ingen större strid gällande KO 1571. Det som hade uppkommit efter 1571 var *Nova Ordinantia* som tydliggjorde några av KO 1571:s oklarheter. *Nova Ordinantia* ansågs dock ha reformkatolska drag vilket medförde att dokumentet förkastades vid Uppsala möte 1593⁸ vilket medförde en allmän uppslutning kring KO 1571.⁹ Det är först hertig Karl, senare Karl IX, som efter sitt ökade inflytande vill se en förändring av KO 1571. Han såg vissa brister i den, samt möjligheten att infoga katekesen och andra tankar in i en ny reviderad kyrkoordning. Vid riksdagen 1602 beslutas det om en revision av KO 1571, ett beslut som kan ses som startskottet på den långa diskussion som leder fram till KL 1686.¹⁰ Denna första revision resulterade i kyrkoordningsförslaget 1608 (KOF 1608). Under Gustav II Adolfs regeringstid fortsatte prästerna arbeta med KOF 1608 för att förbättra och förfina den, ett arbete som fortsatte under drottning Kristinas förmyndarregering.¹¹

När drottning Kristina tillträder fortsätter hon det arbete som startats av hennes far och drivits av förmyndarregeringen. I detta arbete identifieras ett problem, att stiftet använder olika kyrkoordningar och sköter sina ceremonier på olika sätt. Kristina ville därför, bland annat, uppnå enhet inom kyrkan och tillsatte 1650 en kommitté, bestående av präster och lekmän för att utarbeta en ny kyrkoordning.¹² I denna grupp lade biskop Olof Laurelius fram ett förslag som i stort baserade sig på KO 1571 men med några tillägg. Efter de lägre prästernas påtryckningar lades förslaget fram till riksdagen 1655, men till det riksmötet inkom även ett anonymt kyrkoordningsförslag. Diskussionen mellan stånden rörande de två förslagen gjorde det svårt att fatta ett beslut och återigen uppdrogs det åt en grupp att fortsätta arbeta fram ett förslag. Pastor primarius, sedermera biskop i Strängnäs, Erik Emporagrius ombads bli redaktör för ett nytt kyrkoordningsförslag.¹³ Under Karl XI:s förmyndarregering kom den

⁸ Tegborg, L. & Andrén, Å. (1999). s. 169-174, 258.

⁹ Se Kjöllnerström, S. (1971), s. 224-225, 227.

¹⁰ Kjöllnerström, S. (1971), s. 229-230.

¹¹ Kjöllnerström, S. (1971), s. 234-235.

¹² Kjöllnerström, S. (1971), s. 238-239.

¹³ Kjöllnerström, S. (1971), s. 241-244.

kyrkliga traditionalismen att segra i Sverige, och man förespråkade åter igen en noga förankring i KO 1571 vid revisionen.¹⁴

Eftersom avsaknaden av en användbar kyrkoordning var stor hos församlingsprästerna och arbetet dragit ut på tiden höjdes återigen röster för att arbetet med en ny kyrkoordning skulle påskyndas. Vid riksdagen 1668 beslutades att det påbörjade arbetet med en revidering skulle fortsätta.¹⁵ Karl XI, som målmedvetet hade genomfört en sträng centralisering av makten, och därigenom stärkt enväldets koncentration till kungamakten, blev därmed den starkaste kraften för genomförandet av en ny kyrkolag.¹⁶ Han befallde prästerna att inkomma med ett förslag på kyrkoordning som i stort sett grundade sig på Laurelius tidigare förslag.¹⁷ 1682 hade sedan ständerna förklarat för kungen att det tyckte det var orimligt att de skulle höras varje gång som kungen skulle utfärda stadgar, plakat, reglementen och förordningar, vilket medförde att de överlät till kungen efter behag att meddela de ändringar, förklaring eller förbättringar som han gjorde i Sveriges lag. I och med detta inrättade Karl XI en femmannakommitté som fick i uppdrag att utarbeta ett nytt förslag på kyrkoordning. Denna kommitté fick stort inflytande och inskränkte kyrkans rätt att vara med och bestämma över kyrkliga frågor.¹⁸ Prästernas förslag överlämnades till kommittén och blev 1683 underkänt av densamma.¹⁹ Efter ytterligare diskussioner kom ridderskapet fram med sitt förslag. Här tog man fasta på KO 1571s rubriksättning, men i deras förslag visade det sig att delningen mellan en kyrkohandbok och en kyrkolag hade skett och att tanken på en ny kyrkoordning övergetts. Trots att denna uppdelning gillades av lekmännen, togs förslaget inte mot med öppna armar. Ytterligare en kommitté, bestående av präster och lekmän, tillsattes och kunde efter en första tids strider enas kring ett förslag som efter en granskning av kungens rådsherrar kunde antas av riksdagen och stadfästas av kungen 1686.²⁰

Detta var en kort sammanfattning av det långa och omfattande arbete som låg bakom formandet av KL 1686. Det är bra att känna till KL 1686 brokiga tillkomsthistoria när jag nu börjar redogöra för de förändringar som skett mellan de båda texterna och den utveckling detta medfört. För även om den traditionalistiska rörelsen med ortodoxins tankar som förebild

¹⁴ Kjöllersström, S. (1971), s. 245-246.

¹⁵ Kjöllersström, S. (1971), s. 247-249.

¹⁶ Montgomery, I. (2002)s. 156.

¹⁷ Kjöllersström, S. (1971), s. 247-249.

¹⁸ Montgomery, I. (2002). s. 156.

¹⁹ Kjöllersström, S. (1971), s. 247-249.

²⁰ Kjöllersström, S. (1971), s. 250-251.

ville gå tillbaka till grunden i KO 1571 så speglar kyrkolagen en större förändring som beror på en skiftande teologisk uppfattning, syn på riket och bilden av den enade Svenska kyrkan.

De nedanstående tabellerna sammanfattar kort de större förändringarna och skillnaderna som sker mellan 1571 års kyrkoordning och kyrkolagen 1686.

Tabell 1

	KO 1571	KL 1686
Hemligt skriftermål	X	X
<i>Daglig syndabot inför Gud</i>	X	X
<i>Endast inför Gud</i>	X	
<i>För någon annan än prästen</i>	X	
<i>För prästen</i>	X	X
<i>Tydliga regler för tystnadsplikten</i>		X
Skriftermål som nattvardsförberedelse	X	X
<i>Frivillig privatabsolution hos prästen</i>	X	
<i>Kunskapsinstans</i>	X	X
<i>En och en till skrift</i>	X	
<i>Gemensam skrift</i>	(X) ²¹	X
<i>Gemensam skrift av en hel församling</i>	X	Regleras i HB 1693
Uppenbar skrift	X	X
<i>Uppenbar skrift av enskild vid uppenbar synd/ kyrkotukt</i>	X	X
<i>Alla ska genomgå uppenbar skrift</i>	X	X
<i>Köpa sig mildare uppenbarskrift vid lönskaläge</i>		X
<i>Uppenbar skrift vid kyrkporten</i>	X	
<i>Uppenbar skrift i kyrkans mitt</i>		X

Tabell 2

Beteckningar och dess skillnader	KO 1571	KL 1686
<i>Allmänt skriftermål</i>	Är den skrift som sker när en hel församling gemensamt och allmänt bekänner sin synd, vid böndagar eller i gudstjänstens början.	Betecknar det nattvardsförberedande skriftermålet.
<i>Hemlig skrift</i>	Hit räknas det skriftermål som kan ske vid särskilda synder inför <i>enbart</i> Gud, en präst eller någon annan förtrogen i skriften.	Hit räknas enbart den form som kan ses som bikt inför en präst för särskilt svåra synder
<i>Uppenbar skrift</i>	Kan ske på två sätt: 1. Gemensam med en hel församling. 2. Efter utdömt straff och uppenbara synder.	Efter utdömt straff vid uppenbara synder.

²¹ Kunde förekomma men inte att föredra enligt KO 1571.

2.1. Hemlig skrift

I KO 1571 samt i de första kyrkoordningsförslagen har *den hemliga skriften* presenterats som bestående av två typer, det är först i prästerkapets och ridderskapets kyrkolagsförslag denna tvådelade form försvinner. Dessa beskrivs i KO 1571 som att för det första ”wara tweggihanda slagh, Itt för Gudh, och ellies vthtryckeligha för platt ingen”²² och för det andra ”slaghet, ther en bekenner sigh således vthtryckeliga och för någhon menniskio”²³. Detta sätt att se på det hemliga skriftermålet kommer under 1600-talet att förändras och i KL 1686 kommer det senare utkristalliseras till två olika typer varav en kommer räknas till hemlig och den andra till allmän.

KO 1571 och KL 1686 till viss del överens om vilka synder som räknas som hemliga. När synden enbart är känd av Gud och syndaren själv, räknar både KO 1571 och KL 1686 den som hemlig. Vad som räknas som hemliga har dock under 1600-talet preciserats till att även inbegripa synder som är kända av Gud och syndaren och när två eller tre ytterligare också känner till den, vilket medför att KL 1686 beskriver det som ”När Synden är så hemlig, at hon ingen annan, än Gud och syndaren, eller flera i Synden deelachtige, kunnig är[...]”²⁴.

Den syndabekännelse som dagligen ska utföras av en god kristen är en bekännelse som både KO 1571 och KL 1686 går in på. De båda lägger detta som en grund för ett gott kristet beteende innan de kommer in på den hemliga och uppenbara skriften. Det som dock är intressant att notera är att kyrkolagen inbegriper ett större spektra av olika bekännelser i denna dagliga bekännelse. Allt från den enskilda bekännelsen till den som görs av en hel församling. Även om båda talar om en daglig syndabekännelse så har KO 1571 valt att reglera och beskriva flera moment och delar rörande skriftermål i allmänhet, men hemligt skriftermål i synnerhet. Detta kanske inte ska uppfattas som allt för anmärkningsvärt eftersom KO 1571 har formen av att vara en blandning av ett bekännelsesdokument, kyrkolag och handboksförklaring, men där KL 1686 har renodlats mer till en lagtext. Skillnaden här emellan orsakar några av de förändringar jag senare presenterar.

²² KO 1571. s. 67.

²³ KO 1571. s. 67.

²⁴ KL 1686. s. 23-24.

Dessa förändringar visar på ett intressant drag hos kyrkolagen och på en intressant förändring i synen på och i utvecklingen av det hemliga skriftermålet som jag hoppas kunna belysa tydligare i kommande delar.

2.1.1. Enskilt inför Gud

Liksom ”Publicanen j Templet”²⁵ skriftade sig inför Gud, kan även människor tyngda av synder vända sig bara till Gud och genom sin bekännelse bli förlåtna genom Guds nåd. Denna utgångspunkt har den första av de två former på hemlig skrift i KO 1571. Den enskilda kristna människan har en rätt, given i Skriften, att direkt kunna be till Gud och därigenom skrifa sig och bli förlåten. ”[...] ther och någhor således för Gudhi sig rett scrifftat haffuer, honom warder all synd förlåten, ähuad han sig sedan för menniskiom scrifftar eller ey [...]”²⁶. Individens frihet att själv göra upp med sin synd utan att blanda in någon annan understryks starkt i KO 1571. Som kristen kan du direkt vända dig till Gud och genom ånger, bot och tro på Guds förlåtande kraft undgå syndernas förlåtelse.

Den enskilda skriften mellan syndaren och Gud ska inte förväxlas med den dagliga syndaboten. KO 1571 beskriver den dagliga syndaboten som en grundförutsättning för alla kristna. Denna dagliga syndabot är ”then bättring eller syndaboot som wij allesammans dagligha för hender haffua måste, bekennandes altijd in för Gudh oss wara syndare [...]”²⁷. Den enskilda hemliga bekännelsen inför Gud ska därmed likställas med det andra hemliga skriftermålet, det inför någon annan människa. Bedrövelsen eller själavåndan över den enskilt begångna synden eller att allmänt bekänna sig som en syndfull människa i behov av förlåtelse utgör den tydliga distinktionen mellan den hemliga skriften och den dagliga bekännelsen och omvändelsen. Här ges utrymme för en kristens frihet att själv klara av att skrifa sig för Gud när något svårt tynger en, detta som en egen ”bikt” med Gud.

Detta hemliga skriftermål mellan syndaren och Gud allena återkommer i de kyrkoordningförslag som uppstår under 1600-talet och förändringen visar sig först i de två kyrkolagsförslagen från prästerna och ridderskapet. I KOF 1608 har det inte skett några förändringar och även i de två kyrkoordningförslag som utkommer 1650²⁸ samt 1652 beskrivs denna form av hemlig skrift. I Erik Emporagrius kyrkoordningförslag 1652 går det

²⁵ KO 1571. s. 68.

²⁶ KO 1571. s. 68.

²⁷ KO 1571. S. 68.

²⁸ Biskop Olof Laurelius kyrkoordningförslag.

dock att märka en förändring i beskrivningen av det hemliga skriftermålet mellan syndare och Gud. Samtidigt som Emporagrius framhäver detta skriftermåls starka betydelse för vår frälsning, föreskriven i bibeln som den enda vägen till förlåtelse och salighet,²⁹ likställs den inte med en fullgod nattvardsberedelse, eller som möjligt alternativ till hemlig skrift med en annan person. Istället får denna form av skrift en aura kring sig som en del av den dagliga bekännelsen och omvändelsen. Emporagrius anser att en rättrogen människa ”på alla orter sikh skriffa”³⁰ genom denna form av hemliga skriftermål mellan syndare och Gud. Vidare anser han att denna form av skrift särskilt har sin plats ”i Guds församblings sammankomst och Herrans Tempel”³¹. Istället för att springa runt på kyrkbacken och prata strunt är det ett gott kristet sätt att ”strax widh son ankomst till Kyrkian, ther ingå, sökia hwar sitt rum, falla på sin knä, och sin syndabekennelse göra lönligen för sikh sielfwa [...]”³², prästerna skall sedan förmana sin församling att så ofta som möjligt när tillfälle ges under gudstjänsten göra sitt hemliga skriftermål inför Gud³³.

Denna senare beskrivning över formen av skriftermålets plats och betydelse i den enskildes och i församlingens liv påminner om det som i KO 1571 beskrivs som ett av de uppenbara skriftermålen. Då ”een heel Försambling, eller en sampt medh hela Församblingenne vppenbarligha bekänner [...]”³⁴. Emporagrius ger uttryck för att denna form av hemlig skrift, för särskilda synder, till Gud allena under 1600-talets mitt börjar omtolkas och intolkas i redan etablerade former för syndabekännelse: Den dagliga syndabekännelsen samt den uppenbara/allmänna bekännelsen som bedes vid gudstjänstens inledning och efter predikan.³⁵

För i förslagen från prästeståndet och ridderskapet som senare leder fram till KL 1686 är det bara ridderskapet som nämner den enskilda skriften mellan Gud och syndaren: ”Thet hemliga Skrifftermål är twäggehanda; thet ena sker Gudi allena ock thet andra sker i Löndom både Gudi så och Guds Ords Tiänare [...]”³⁶. Prästerskapet har i sitt förslag valt att lyfta ur detta perspektiv och gå direkt in på den bekännelse som görs för Guds ords tjänare,³⁷ de verkar anse att det skriftermål som sker mellan Gud och syndaren allena kan räknas under den

²⁹ Emporagrius. (1652). s. 52.

³⁰ Emporagrius. (1652). s. 53.

³¹ Emporagrius. (1652). s. 53.

³² Emporagrius. (1652). s. 53.

³³ Emporagrius. (1652). s. 54.

³⁴ KO 1571. s. 75.

³⁵ Se HB 1614. s. 39-41, 52-53 samt HB 1693. s. 38, 63-64.

³⁶ Ridderskapets. (1685). s. 266.

³⁷ Prästeståndet. (1682). s. 33.

dagliga syndabekännelsen och omvändelsen samtidigt som lekmännen önskade behålla denna uppdelning.

I KL 1686 kommer prästerskapets förkortade variant bli den segrande lydelsen och utvecklingen av ett nytt synsätt etablerats i skrift. Här beskrivs i korta ordalag den dagliga omvändelsen och syndaboten som grunden för ett kristet liv, men att det i lagen endast stadgas om tre typer av skriftermål. Istället förseskrivs att folket skall ”underwijsas, at wäl åtskillia then Boot och Bättring, som dageligen bör skee [...] och then Syndabekennelsen som här nu omtalas [...]”³⁸. Denna skrivning vittnar om en tydlig vilja, att markera skillnaden mellan dessa olika syndabekännelser. Att de båda är viktiga men att de fyller olika syften och att ingen av dem kan bortses för att nå saligheten, eller salighetsmedlen.

Kyrkolagen kan genom det sista citatet ses begränsa den enskilde kristnes frihet att på eget sätt välja hur denne vill skrifton sig. Genom KL 1686 slås det fast att den hemliga skriften mellan Gud och syndaren inte längre räknas till en skälig beredelse före nattvard, eller som ett alternativ till ”bikten”. Denna form av bekännelse har från 1600-talest mitt mer och mer glidit ihop med den dagliga syndabekännelsen och den bekännelse som gemensamt görs i församlingens närvaro i början och efter predikan i gudstjänsten. Denna form av hemligt skriftermål får ge vika för den nya uppdelningen mellan den kristna friheten, att i hemmet ansvara för att själv sköta sin kontakt med Gud och det kollektiva ansvaret, som genom kyrkans män kanaliseras till att undervisa, kontrollera och försäkra sig om att folket skrifton sig på rätt sätt och inte sätter sin egen själ eller kollektivets säkerhet på spel. Det går inte helt att förklara denna förändring med att lagtextformatet begränsar KL 1686:s beskrivning och uppdelning.³⁹ Att det skett en utveckling rörande den enskildes och kyrkans olika ansvar visar sig tydlig genom att den tillåts smälta samman i teorin men delas upp i två former av bekännelse, den ena som finns beskriven i handboken och den andra som ligger till grund för ett kristet liv. En förändring som sker på bekostnad av den utopiskt reformatoriska tanken på den kristna människans frihet i relationen mellan sig själv och Gud – mellan sin egen fördömelse och sin frälsning.

³⁸ KL 1686. s. 23.

³⁹ Se Ekstrand, S. (2005) s. 28.

2.1.2. Hemligt skriftermål för prästen eller någon annan

Den andra formen av hemligt skriftermål är, som jag tidigare nämnt, det som sker mellan Gud och syndaren och även inför en ytterligare person. De synder som här bekänns är fortfarande de som är hemliga, de som bara Gud känner till eller (som beskrivs i de senare lagtexterna) synder som även några få känner till. Oavsett är de synder som inte kända av så många. Detta skriftermål genomgår en stor förändring under perioden 1571-1686. Främst förändras synen på vad som räknas till hemlig skrift. Det är inom det hemliga skriftermålets ramar som det nattvardsförberedande skriftermålet har sitt ursprung, och denna form av skriftermål kommer jag in på senare. Jag lämnar av denna anledning dimensionerna av nattvardsförberedelse i det hemliga skriftermålet och fördjupar mig här kring dess mer biktliknande former.

I KL 1686 beskrivs det hemliga skriftermålet enbart som en form av bikt. ”Thet hemliga Skriftermålet skeer då, när en för Gudz Ordz tienare uppenabrar någon grof Synd [...]”⁴⁰. Det hemliga skriftermålet ska enligt kyrkolagen ske mellan syndaren och Guds ords tjänare och ske när någon grov (hemlig) synd är begången och syndaren känner ångest och svår nöd av den anledningen. I KL 1686 har möjligheten att skrifa sig med någon annan person än Guds ords tjänare försvunnit, detta samtidigt som kraven på tystnadsplikt skärpts samt möjligheten att även lyfta riktigt grova synder (synder som kunde straffas med stränga straff och som vanligen landat under uppenbar skrift). Den senare av dessa kommer jag in på längre fram i arbetet och håller mig i detta avsnitt till att gå närmare in på de förändringar som rör skriftandet inför en präst och *någon annan*.

Möjligheten att skrifa sig för en person (då inte prästen) som var väl förtrogen i skriften, det är en tanke som finns med från KO 1571 och återkommer fram till och med ridderskapets kyrkolagsförslag. I KO 1571 sägs det hemliga skriftermålet ske när man också går till ”[...] någhon menniskio [...]”⁴¹ och för denne berättar sin synd för att av någon annan kunna höra förlåtelsens ord och bli stärkt i tron. Senare utvecklar KO 1571 detta resonemang och förklarar vilken denna människa är som man kan gå till: ”[...] man går til Kyrkio tienaren, eller ock någon annan, som j scrifftenne är förfaren [...]”⁴². I detta sätt att resonera lyser den reformatoriska synen på syndabekännelsen igenom. Eftersom bikten inte är något sakrament

⁴⁰ KL 1686. s. 23.

⁴¹ KO 1571. s. 67.

⁴² KO 1571. s. 68.

eller något man tvingas att genomgå utan något som ”doch för saker skul nyttigt, at Christet folk och så henne [bikten] behåller [...]”⁴³ så öppnar detta upp möjligheten för en kristen person förtrogen med skriften att lyssna på en medkristens syndångest. Detta menar Luther går att hävda eftersom det är i nattvarden som den främsta syndaförlåtelsen ligger, eftersom den är given av Gud.⁴⁴ KO 1571 öppnar för möjligheten att låta andra än prästen, någon som är förtrogen med skriftens ord, höra bekännelsen och ur skriften räcka syndaren tröst och förlåtelsens ord.

Denna möjlighet, att skrifa sig inför någon annan när du som syndare lider av svåra synder finns med i 1600-talets olika förslag. Till detta ska dock understrykas att det då inte handlar om den skrift som förberedelse till nattvarden utan enbart för den hemliga skriften. Även om det i KO 1571 ges möjlighet att skrifa sig för någon annan inför nattvarden så verkar det praktiskt inte ha skett så efter Uppsala möte.⁴⁵ Därför är den möjlighet som återkommer genom 1600-talets lagförslag den, att kunna skrifa sig med biktens form för någon annan utan att behöva blanda in prästen. Mot slutet av 1600-talet framkommer en vilja, att begränsa möjligheten att skrifa sig för ”någon annan”. Både prästeståndets och ridderskapets lagförslag talar om möjligheten att i skrifa för någon annan men då endast ”[...] i högsta nödfall [...]”⁴⁶ eller som ridderskapet uttrycker det: ”[...] eller uti nödfal någon gudfruktig ock i Guds Ord väl förfaren Menniskia [...]”⁴⁷. Detta visar på en åtstramning av möjligheten att gå till någon annan för hemlig skrift. Nödfallsargumentationen införs här med tydlighet och det är lätt att dra kopplingarna till nöddopet och en underliggande föreställning av skriftermålets högst viktiga funktion. Du som människa måste kunna, om nöden kräver, gå till skrift och rätt be Gud om förlåtelse och få höra de tröstande orden. Detta sätt att beskriva det hemliga skriftermålet visar på skriftermålets stärkta roll som beredelse inför nattvarden men även som beredelse inför döden. En beredelse som mot 1600-talets slut verkar ha fått en så stor betydelse att det känts fel att lita på *någon annan* att genomföra detta, om det inte var i yttersta nödfall.

Att plocka bort möjligheten till skrift för *någon annan* i KL 1686 kan te sig något taget ur luften. Det är nog snarare möjligt att tänka sig, att även bilden av prästen som den som

⁴³ KO 1571. s. 68.

⁴⁴ Se Andrén, Å. (1952). s. 32-35.

⁴⁵ Se Ekstrand, S. (2005). s. 23-25.

⁴⁶ Prästeståndet. (1682). s. 34.

⁴⁷ Ridderskapet. (1685). s. 266.

utförde skriften varit en stark föreställning under 1600-talets gång. Redan biskop Laurelius ger uttryck för i sitt kyrkoordningsförslag 1650 att skriften enbart sker inför prästen. Han förklarar den hemliga skriften som att ”När en fattigh syndare, som är bejakat medh it ängsligit och swårt samwetzquaal, kommer til nogon Prestman, och för honom allena [...] bekänner sin hemliga missgerning brist och feel [...]”⁴⁸. Redan här beskrivs den hemliga skriften som något som förutsätts utföras av prästen. Denna syn på skriftermålet som något som utförs av prästen verkar vara den som blev segrande i kyrkolagen, och den syn som än idag är verksam. Den reformatoriska förhoppningen att skriftermålet kunde utföras av ”någon annan” än prästen fick stryka på foten när vikten av att på rätt sätt skrifa och bereda sig fick gå segrande.

Prästeståndets och ridderskapets förslag kan också förstås som ett sätt att stärka den folkliga viljan att använda sig av det hemliga skriftermålet. Att slå vakt om det reformatoriska arvet men även att göra denna bikt till mer brukad än den kanske var. Det hemliga skriftermålet tappar mark och minskar i bruk enligt flera texter ju närmare 1700-talets mitt en kommer.⁴⁹ Detta visar sig bland annat hos Sven Bælter som skriver i sin bok *Historiska anmärkingar om Kyrckoceremonierna* under 1700-talets mitt, att han med viss sorg blickar tillbaka och tycker det är synd att det hemliga enskilda skriftermålet kommit ur bruk.⁵⁰ Bælter anser att denna form av skrift har fått stå tillbaka framför det skriftermål som är förberedande för nattvarden. Han anser att under 1670-talet hade så många börjat gå till skrift att prästerna klumpade ihop församlingen och den enskilda hemliga skriften började bli mindre brukad.⁵¹ Att prästen tydligt från medeltidens bikt till KL 1686:s hemliga skrift förknippats med detta förfarande kan anses ha medfört att den reformatoriska tanken på bikt till någon annan aldrig riktigt slog igenom bland präster och församlingsbor. Det är kanske av denna anledning som prästeståndet och ridderskapet försöker återupprätta statusen på den hemliga enskilda skriften inför en person. Genom att göra det möjligt att i nödfall skrifa sig för *någon annan* bevaras prästernas kontroll över skriftermålet och tystnadsplikt samtidigt som det enskilda hemliga skriftermålet och det nyttiga bruket av det förstärks genom att i nödens stund kunna utföras av *någon annan*.

⁴⁸ Laurelius. (1650). s. 171-172.

⁴⁹ Se Eckerdal, L. (1970). s. 17-22.

⁵⁰ Bælter, S. (1762). s. 522.

⁵¹ Bælter, S. (1762). s. 521-523.

2.1.3. Tystnadsplikten och vad som ska göras med Lijfz- och Högmåhls Saak

Sven Kjällström anser i *Enskilt och allmänt skriftermål i historisk belysning* att kyrkolagens beskrivning av det hemliga skriftermålet kan ses som ett sätt att antingen slå spiken i kistan för detta skriftermål eller som ett försök till att rädda det hemliga skriftermålets natur och bruk.⁵² Av dessa båda förklaringsmodeller tror jag att den senare är mer trolig vid en närmare studie av det jag nämnde tidigare samt rörande hur KL 1686 skärper tystnadsplikten men öppnar även upp för möjligheten att bekänna fler (typer av) synder inom ramen för detta enskilda hemliga skriftermål.

I och med att skriftermålet som nattvardsberedelse bryts ut ur det hemliga skriftermålet allt mer, så att det i KL 1686 helt är separerat från varandra, får även det hemliga skriftermålet ett nytt syfte och innebörd i kyrkolagen. Syftet med det hemliga skriftermålet i KL 1686 visar sig i det som vi idag anser vara bikt. KO 1571 talar om hemlig skrift som både nattvardsförberedande och ett sätt att lätta sin samvetsbörda inför Gud och bli tröstad av någon annan och lägger detta inom samma begreppsramar. Det är först i KL 1686 som dessa båda former även på ett formellt skriftligt plan i lagtexten separeras och delas upp. Mot denna bakgrund tror jag att vi delvis kan förklara de förändringar rörande tystnadsplikten och vilka synder som under denna form av skriftermål får bekännas och yppas.

I KO 1571 beskrivs inte prästens tystnadsplikt på något tydligt sätt. I och med den sed som återfinns på landsbygden, att präster hjälper varandra när det är skriftetider beskrivs tystnadsplikten i förbifarten. Det går då bra att församlingsborna går till en annan än sin lokala präst,⁵³ men det understryks att:

Doch huar thes förinnan någrom aff them någhot förekommer, som Pastor loci behöffuer weta, thet skal han honom kungöra. Så skola Presterna med synnerligh flijt tagha sigh til wahra at the thessa samqwemder icke vthi någhon motto missbruka til öfferflödig Collatz, lösachtigt taal, eller annor sådana fåfengio, then Prestmänz personer altijd illa står men vthi sådana sampnat platt olidelighen.⁵⁴

⁵² Kjällström, S. (1940). s. 3-5.

⁵³ Se KO 1571. s. 70.

⁵⁴ KO 1571. s. 70-71.

Här verkar det som att tystnadsplikten inte är lika ”helig” och omgärdad av regler som vi ser i KL 1686. Här handlar det snarare om ett kunskapsutbyte mellan prästerna om vilka som är värdiga att gå till nattvarden. Prästerna som hjälper den lokala kyrkoherden måste kunna berätta om det skett någon särskild synd eller något särskilt som berör dennes församlingsbor och som han måste veta som herde för sin hjord. KO 1571 leder oss enkelt att tro att det inte finns några tydliga restriktioner rörande att röja det som berättas i hemlig skrift.⁵⁵ I *Nova Ordinantia*, ett förtydligande bekännelsesdokument till KO 1571, finner vi dock en skarpare skrivning rörande prästernas tystnadsplikt. De präster som röjer något som kommit fram under hemlig skrift ska förlora sitt ämbete och aldrig få återta det.⁵⁶ Trots KO 1571:s bristande formulering visar det sig finnas en stark bild av att det är viktigt att hålla hemligt vad som sägs under det hemliga skriftermålet. Detta samtidigt som det är viktigt att prästerna blir varskodda om det föreligger något som sägs inom skriftermålets väggar som påverkar den skriftande personens möjlighet att gå fram till nattvarden.

Tystnadsplikten verkar på ett tvådelat sätt både kopplat till själva den synd som begåtts och till själva skriftermålet som fenomen. Å ena sidan kopplas tystnadsplikten till just den form av synd som begåtts. Prästen ska hålla den synd hemlig som endast Gud och syndaren känner till. Men å andra sidan beskrivs det hur viktigt det är att försäkra sig om att ingen av de som kommer fram till hemlig skrift är belastade med rykte eller uppenbara laster som skulle få prästen att sätta sig i en obekväm situation. KO 1571 skriver att den som gjort sig skyldig till uppenbara synder inte får bli avlöst i hemlighet utan måste genomgå uppenbar skrift.⁵⁷ De uppenbara skrifter som är kända av alla, eller som hör till livs- eller högmålssak måste prästen uppmana personerna att erkänna och offentligt genomgå det världsliga straffet och den uppenbara skriften. När det hemliga skriftermålet omfattar att beskriva både det enskilda bekännandet för enskilda synder och det ”allmänna” som används vid nattvardsberedelse omskrivs vikten av att noga se till att inga kommer till det hemliga skriftermålet med uppenbara synder eller med synder rörande livs- och högmålssaker. I Laurelius kyrkoordningsförslag blir det tydligt när han varnar prästerna för att släppa fram dessa personer till skrift. Han beskriver att i det fall det rör sig om skriften som beredelse till Herrens nattvard är det viktigt att prästerna inte låter folk med uppenbara synder komma fram

⁵⁵ Se KO 1571. s. 72-73.

⁵⁶ *Nova Ordinantia*. (1575). s. 238.

⁵⁷ KO 1571. s. 71.

och bli avlösta.⁵⁸ Detta för att de obotfärdiga först måste vilja försonas med församlingen och uppenbart skrifa sig för att anses rätt bereda sig till nattvarden.

När Laurelius beskriver den särskilt hemliga skriften talar han om de särskilda hemliga synder som en syndare bekänner och dessa synder får prästen inte avslöja och berätta för någon annan.⁵⁹ Här syns en tydlig koppling mellan själva synden men särskilt för hur typen av synd utgör ramen för tystnadsplikten. Laurelius menar också att prästerna skall vara försiktiga att låta någon med uppenbara synder komma inför hemlig skrift då Gud för dessa har instiftat en annan ordning för dem att göra sin bot och ånger.⁶⁰ Detta visar hur viktigt det är att det som sägs under den särskilt hemliga skriften hålls hemligt och ej yppas, då ett sådant förfarande skulle kunna skada prästeståndets trovärdighet och rykte.⁶¹ Tystnadsplikten knyts av Laurelius även till själva prästrollen och inte enbart till formen.

Att Laurelius anknyter detta så tydligt till prästrollen kan förklaras med att han, i sitt förslag, plockat bort möjligheten för någon annan än prästen att höra en syndares skriftermål. Det går mot denna bakgrund att anta att tystnadsplikten rörande det hemliga skriftermålet även tidigare varit knuten till prästen och dennes roll och då inte till själva företeelsen hemligt skriftermål. Biskop Erik Emporagrius föreslår i sitt kyrkoordningsförslag en intressant lösning på lekmännens plats i den hemliga skriften. Han likställer lekmän som hör hemlig skrift med en präst som gör det. I sitt förslag skriver han: ”Röijer henne leekman, der syndaren sigh för honom skriffadt hade, eller någon annan, som föruthan skrifftefadern af synden kunskap wiste, wari medh them och theras gerningh, efter propotion, samma lagh [som för prästerna].”⁶² Återigen knyts tystnadsplikten till själva momentet och är inget som kommer med ämbetet. Det hela kan ses som att tystnadsplikten hör själva formen hemlig skrift till och att den som innehar rätten till att lyssna till denna form av skrift är skyldiga att lyda dess tystnadsplikt – eftersom denna ska på samma sätt som Gud lyssnar och förlåter synden också som Gud glömma den.

Genom en tydligare uppdelning inom det hemliga skriftermålet – vad som räknas som nattvardsberedelse och vad som är nyttigt till själens och människans tröst och bättring –

⁵⁸ Laurelius. (1650). s. 168.

⁵⁹ Laurelius. (1650). s. 171-172.

⁶⁰ Laurelius. (1650). s. 173.

⁶¹ Laurelius, (1650). s. 172.

⁶² Emporagrius. (1652). s. 65.

öppnas också en möjlighet att i det hemliga skriftermålet få bekänna grövre synder utan att bli nekad sin möjlighet till skrift. Denna utveckling kan spegla och bero på två saker, både att det sker en tydlig uppdelning och distinktion mellan de båda skriftsätten men även en vilja att öppna upp en kanal för att faktiskt kunna be om förlåtelse för grova synder utan att känna sig svårmodig eller hysa en rädsla för straff och skvaller. Om denna skärpta och kontrollerade form av hemlig skrift medför att det inte längre går att använda sig av lekmännen för denna bekännelse eller om prästernas monopol på all syndabekännelse instiftades för att stärka moralen för tystnadsplikten, går inte att helt utläsa från detta.

I KL 1686 ger lagstiftaren en större frihet att komma inför prästen och bekänna grova brott och överträdelser, prästen beläggs med en strängare tystnadsplikt som är kopplad till det hemliga skriftermålet. Även om någon står på lur och sprider det hela vidare innefattas denne av tystnadspliktens skarpa formulering.⁶³ Tystnadsplikten kan därmed ses återspegla kopplingen både till ämbetet och till formen. Samtidigt som det hemliga skriftermålet begränsas till en form och inför prästen i sin hemförsamling i KL 1686 så ges där större utrymme att bekänna sina svåra och grova synder i hemlighet (detta så länge de inte är allmänt, uppenbart kända) och där få avlösningen från dem efter visad bot och bättring. Denna förändring kan tänkas spegla kyrkolagens försök att vilja få människor att bekänna sina synder, att inte räddas och gå och dra på dem, men även att ge ett redskap till prästen att verkligen ha koll på sin församling så att de på ett tydligt sätt kan förmana och förkunna dem ut ur synden till en rätt omvändelse och salighet.

2.2. Skriftermålet som nattvardsförberedelse

Att rätt bereda sig för nattvarden är ett återkommande perspektiv i både KO 1571 och KL 1686. Dessa perspektiv härstammar delvis från den medeltida bikten och det reformatoriska arvet. Åke Andréns anser att skriftermålet som nattvardsförberedelse hamnar i en klämd situation i reformationstiden och i den svenska kyrkans försök att både behålla dess form och frihet. De lutherska kyrkorna kunde inte påbjuda obligatorisk bikt inför prästen (eftersom denna inte var ett sakrament) innan nattvarden. Människan var ju rätt beredd om denne inför Gud tyst i hjärtat bekände sin synd och visande en fast och stark tro på hans förlåtelses kraft. Men samtidigt går inte bikten att förbjuda före nattvardsgången då absolutionen ses som en

⁶³ KL 1686. s. 24.

gåva från Gud till den trossvage. Luthers författarskap om bikten präglas av denna dubbla inställning,⁶⁴ en dubbelhet som återkommer i 1600-talets diskussioner rörande ny kyrkolag.

Skriftermålet som nattvardsberedelse kommer utvecklas till att stärkas under 1600-talet. I 1571 års kyrkoordning finns fortfarande en frivillighet rörande att gå till skrift innan nattvarden, men redan i *Nova Ordinantia* som utkom några år efter KO 1571 uppmanas prästerna att ”allfuarliga och flijteliga förmana och hålla folcket ther till, att ingen föracktar eller öffuergiffuer skriffamålen [...]”⁶⁵ vilket kan ses vara början på att göra skriftermålet till ett obligatoriskt inslag i nattvardsberedelsen. Även om det inte var uttalat så hade förändringen och förskjutningen till en organiserad obligatorisk nattvardsberedelse påbörjats.⁶⁶ Frågan om denna förändring var påbjuden av den kyrkliga ledningen eller genom en ömsesidig utveckling mellan kyrkans ledning och den folkliga viljan att rätt bereda sig, är något jag hoppas kunna närma mig i det kommande avsnittet.

2.2.1. Ingen nyhet med skrift innan nattvarden

Att skriftermålet kan, bör eller ska användas som nattvardsberedelse är ett återkommande inslag i texter från KO 1571 till KL 1686, men hur starkt kravet är skiljer sig emellan dem. Från att varit en frivillig privatabsolution till att bli obligatorisk för en större grupp är den tydligaste förändringen mellan KO 1571 och KL 1686. Jag har dock sett i min genomgång av dessa lagtexter och de lag- och kyrkoordningförslag som figurerat under 1600-talet att det inte helt går att utesluta den folkliga viljan till att gå till skrift som nattvardsberedelse. Samtidigt som prästerna åläggs förmana folket att gå till skrift och nattvard⁶⁷ åläggs dem även att hålla god uppsikt över vilka som tar sig fram till denna nattvardsförberedande skrift. Det går kanske att hävda att den inbyggda kopplingen mellan bikt och nattvard i den medeltida kyrkan som Åke André talar om⁶⁸ lever kvar i människors och kyrkans tradition även efter reformationen. Den dubbla inställningen till friheten i skriftermålet och absolutionens stöttande kraft för den trossvage (som visar sig i kyrkoordning- och lagtextförslag)⁶⁹ understödde kanske omedvetet en fortsatt vilja och stöd för att skrifa sig innan nattvarden.

⁶⁴ André, Å. (1952). s. 36.

⁶⁵ *Nova Ordinantia*. (1575). s. 231.

⁶⁶ Ekstrand, S. (2005). s. 24-25.

⁶⁷ Biskopen Isac Rothovius skriver i sin predikan, som sänds ut över hela Åbo stift, på s.5 att de som önskar gå till nattvarden och bor nära kyrkan ska gå till skrift om lördagen. Detta visar på att kravet på skrift innan nattvarden var en önskan och förhoppning från biskopen.

⁶⁸ Se André, Å. (1952). s. 22-23, 32-36.

⁶⁹ Se André, Å. (1952). s. 32-36.

I KL 1686 har nattvardsberedelsen blivit ett obligatoriskt inslag och kallas för allmänt skriftermål, och som jag tidigare beskrev är detta inte något nytt krav. Skriftermålets och absolutionens starka koppling till nattvardsförberedelse syns även i HB 1693. Där har ett nytt moment infogats efter förbönen/litanian. Detta moment är en bön för de som skall gå till nattvarden. I bönen lyfts det fram att de avlösta människorna ”[...] intet upsåteligen öfwerträda hwad the/wid aflösningen in för titt [Guds] helga ansichte utlofwat hafwa”⁷⁰ Denna tydligare koppling till nattvarden hade redan biskop Erik Emporagrius uttryckt i sitt kyrkoordningförslag 1652 genom sin rubriksättning ”Om Skrifftermål för än man gåår till Gudz bord, och sedeles beredelse ther till”⁷¹ samt genom hans inledande ord till samma kapitel ” Det är i Gudz ord budit, och elliest högt aff nödenne, at the, som willia gå till Gudz bord, sikh rätt bereda [...]”⁷² att det gärna sågs som ett krav före nattvarden. Det sista citatet vittnar om det som även KO 1571 och Martin Luther ger uttryck för, nämligen att för att ta emot Herrens nattvard, som ses som den främsta syndaförlåtelsen, så måste man rätt bereda sig.⁷³ Denna rätta beredelse kan dock göras självmant och på egen hand, men om prästen känner sig osäker på den skriftades rätta uppsåt inför nattvarden menar KO 1571 att prästen främst skall förhöra sig om dennes kristendoms-kunskaper.⁷⁴ Den utveckling som vi kan se börja ta sin utgångspunkt i KOF 1608 är en sammanslagning av dessa båda perspektiv. Denna sammanslagning mellan den rätta beredelsen genom syndernas bekännelse, genom en stark tro samt möjligheten till att kontrollera kunskaper om den kristna läran i allmänhet och nattvarden i synnerhet skapar till en obligatorisk nattvardsberedelse i KL 1686. Där det till ett allmänt skriftermål ”[...] kommer Folcket fram för Skrifte-Fadern, stundom fåå, stundom många, som sina synder bekänna [...]”⁷⁵ och inför kyrkoherden eller kaplanerna låter de sig skrifton detta efter att de ”[...] något förut, hoos Predikanten sig angifwa [...]”⁷⁶. Kyrkolagen slår ihop dessa båda perspektiv och vill genom anmälan försäkra sig om att ingen ovärdig smiter fram till skrift och Herrens nattvard.⁷⁷

⁷⁰ HB 1693. s. 84.

⁷¹ Emporagrius. (1652). s. 67.

⁷² Emporagrius. (1652). s. 67.

⁷³ Se Ekstrand, S. (2005). s. 24. Samt Andrén, Å. (1952). s. 32-36.

⁷⁴ Se Ekstrand, S. (2005). s. 24-25.

⁷⁵ KL 1686. s. 25.

⁷⁶ KL 1686. s. 25.

⁷⁷ KL 1686. s. 25-26.

Denna sista kontrollinstans av att anmäla sig innan ersätter det som tidigare förslag försökt styra genom att klockaren och prästen noga skulle hålla koll på vilka som kommer fram till skrift.⁷⁸ Och som Emporagius skriver:

Ähr prästen ännu om alla, som framkomma icke wiss och säker, tå må han i begynnelsen på skriftningen en alfwarlig förmaning medh fåå ord ställa till heela hopen förmanandes och rådandes, at der någon fremmande, eller elliest hindrat, hade instuckit, han willie sielfkrafd wijka ther ifrå. Han skal och wid sådana händelse i aflösningen säija, at syndernas förlåtelse them botferdigom allenast förkunnes, och sidst warna och förbiuda the hindrade och okiende sikh till nattwarden begifwa.⁷⁹

Prästen behöver ha koll på vilka som kommer fram till denna skrift eftersom de även skall motta nattwarden, vari en obotfärdig syndare kan riskera att äta och dricka sig själv domen.⁸⁰ Genom att införa listor och anmälning innan skriftermålet kan prästen noga förbereda sig på vilka som kommer, undersöka om de har några uppenbara laster och hindra obotfärdiga att komma fram inför Herrens bord. KL 1686 är dock tydlig på en punkt, med hänseende till detta, att: ”Ingen Prästman må, för ett löst Thal, eller ogrundat Rychte skull, stänga någon ifrån aflösning och Herreans Nattward.”⁸¹ Ytterligare visar sig nattwardens och avlösningens starka samband tydligt i KL 1686, och i HB 1693 finns ett moment infogat, att hela församlingen ska be en bön för de som går till nattwarden. Denna bön knyter än tydligare ihop banden mellan avlösningen och nattwarden med orden över kommunikanterna: ”[...] således intet upsåtelingen öfwerträda hwad the wid aflösningen in för tit [Guds] heliga ansicte utlofwat hafwa.”⁸²

Prästens anknytning till skriftermålet som nattwardsförberedelse kan ses vara oemotsagt i allt från KO 1571 till och med KL 1686. Även om det från början har funnits möjligheter att bereda sig på egen hand eller skrifa sig hos någon annan, verkar just skriftermålet som föregår nattwarden varit förbehållet prästen. Redan i KO 1571 föreskrivs prästen att sitta i kyrkan en timme innan högmässan för att höra människors skrift. Dessa så kallade ”tider och

⁷⁸ Se Emporagius. (1652). s. 75. samt Laurelius. (1650). s. 166-167.

⁷⁹ Emporagius. (1652). s. 75.

⁸⁰ Se KL 1686. s. 26-27.

⁸¹ KL 1686. s. 27.

⁸² HB 1693. s. 74.

rum” har redan i KOF 1608 utökats med att även inbegripa lördagskvällen. I KL 1686 föreskrivs att prästen tar emot de som vill begå nattvarden ”Uti Städerna, ther som thet tilförende så warit brukeligit, skola the församlas i Kyrckian, om Lögerdagen, [...]. Men på landet, skal Folcket om en Söndagz- Högtijdz eller stoor Böndagz Morgon skriftas [...]”⁸³. Redan i KO 1571 och i *Nova Ordinantia* talas det om hur prästen skall använda sig av skriftermålet som ett sätt att förhöra sig om personens kristendoms-kunskaper och då särskilt nattvarden.⁸⁴ Det är kunskapskontrollen som är det viktiga i denna form av nattvardsberedelse, och där har prästen ett särskilt ansvar för undervisningen och att rätt förvalta sakramenten.

Till kunskapsperspektivet hör även aspekten av en rätt förståelse. Språket blir, för denna form av skriftermål, mycket viktigt och de reformatoriska dragen angående folkspråkets användning visar sig tydligt i det nattvardsförberedande skriftermålet och då särskilt rörande absolutionen. I KO 1571 föreskrivs att prästerna ska avkunna absolutionen ”icke med Latinsk ord eller form, [...] vtan thet skal skeep, såsom och alt annat, på almenneligit måål [...]”⁸⁵ och detta för att personen som önskar bli avlöst ”[...] mågha förstå hwad til them sagdt warder, och haffua ther affså myckit mera tröst och förbättring.”⁸⁶ Att verkligen förstå och ta till sig avlösningens ord är en av hörnstenarna för skriftermålets starka ställning. Det är i ordets förståelse och i tron på det som du verkligen blir avlöst och värdig. I KL 1686 har detta förstärks och det uttrycks med att ”Fremmande af vår Religion, som intet kunna vårt Språk, måge skriftas igenom någon, som emellan Prästen och them tålcka kan.”⁸⁷ Denna formulering visar på en förändring i synen på kyrkans och skriftens domäner, ”vår religion” innefattar nu även personer av annat språk. Sverige har under århundradet växt och blivit en stormakt, med både nya landvinningar och stor arbetskraftsinvandring och skriftermålet ses här som en viktig hörnsten i det religiösa livet och i beredandet inför nattvarden, där förståelsen och det undervisande perspektivet upplyfts. Genom att försäkra att den enskilda kristna får kunskap om hur denne rätt ska bereda sig, rätt ska tro och om den rätta innebörden av sakramentet, ges personen ett eget ansvar att själv rannsaka sig inför sitt möte med Gud och det heliga.

⁸³ KL 1686. s. 26.

⁸⁴ KO 1571. s. 70. *Nova Ordinantia*. (1575). s. 236.

⁸⁵ KO 1571. s. 74.

⁸⁶ KO 1571. s. 74.

⁸⁷ KL 1686. s. 27.

2.2.2. En eller flera till skrift?

Kravet på att det hemliga skriftermålet (eller allmänna i KL 1686) skulle utföras en och en luckras upp ju mer uppdelat skriftermålet blir mellan bikt och nattvardsförberedelse. I KO 1571, där båda aspekterna infogas i samma typ av skriftermål betonas vikten av att inte låta flera gå tillsammans i skrift. På denna punkt uttrycker sig *Nova Ordinantia* sig mycket tydligt. Prästen skall förmana folket att gå en och en till skrift och ej stå för nära varandra så att de kan höra vad som sägs.⁸⁸ Denna skarpa skrivning visar på ett visst bruk att gå till skrift, att många ville gå och att det kunde bli trångt i kyrkan. Prästerna verkar under vissa tider om året ha fått hjälpa varandra för att klara av alla som önskat skrifta sig.⁸⁹ Eftersom KO 1571 ger den skriftande friheten att även under detta skriftermål bekänna särskilda synder behövs vissa ramar sättas upp så dessa kvarstår som hemliga. Även om den skriftande inte uttrycker några särskilda hemliga synder ska den skriftande ges möjligheten att ändå särskilt kunna bekänna någon hemlig synd.

I takt med att ett tydligt nattvardsberedande skriftermål utkristalliserar sig påverkas synen på hur många som skulle kunna komma fram till skrift samtidigt. När den lokala prästen också tillskrivs det enda ansvaret för denna form av skrift verkar det nästan praktiskt omöjligt att upprätthålla ett uteslutande enskilt skriftande av alla. I KOF 1608 uttrycks ingen förändring i synen på detta trots att skriftermålet som obligatorium för nattvarden blivit tydligare. Denna förändring syns först tydligt i Laurelius kyrkoordningsförslag 1650 där han beskriver att det till nattvardsförberedande skrift kommer fram några eller få och att detta är brukligt i de svenska församlingarna samt att det även förekommer att en enskild person kommer fram inför skriftefadern, och att dessa ”begge sätten uthi sit rätta bruk äre loflige och skola behollas, och så myckit medh lämpa och fogligheet skee kan [...]”⁹⁰. Här visas en förändring att antalet som släpps fram är beroende på läglighet. Om prästen ska skrifta en och en eller en mindre eller större grupp inför deras nattvardsbesök baseras på praktiska och genomförbara premisser. Möjligheten till enskilda förhör blir i större grupper svårare att upprätthålla och biskop Emporagrius menar i sitt förslag att detta förhör skulle kunna övergå från det enskilda utfrågandet till ett större gemensamt utfrågande, bekännande och avlösande. Han skriver:

⁸⁸ *Nova Ordinantia*. (1575). s. 73.

⁸⁹ Se KO 1571. s. 70-71.

⁹⁰ Laurelius. (1650). s. 165-166.

Tå en heel hoop framkommer till Skriffth uthi hwilken hwar och en för sikh sin syndz och troos bekenneelse icke beqwemligen göra kan, tå skal skriftefadren uti ett kort taal förehålla them alla [...]. Der effter skal skrifftefadren spöria them, som sikh skrifftha, om alla these stycker i synnerheet: nempligen om the kienna, bekienna, ångra och afbidia sina synder? Om the troo, att Gudh ähr them nådigh, och will förlåta synden [...]. Afflösningen skal skie på thetta sättet at skrifftefadren säger till then, eller them, som sin bekenneelse gjordt hafwa.⁹¹

Ju mer tanken på att gå till skrift inför nattvarden infunnit sig i kyrkobesökarnas och prästernas medvetenhet och förmaningar sker av praktiska skäl en pragmatisk omtolkning av denna form av skriftermål som slutar med att det i KL 1686 i princip antagit en struktur som egen gudstjänstform. Genom sin tydliga plats, kvällen innan eller på söndagens morgon, ges denna form av skriftermål en gudstjänsts ram. Skriftermålet sker allmänt av alla närvarande, och inleds med psalmsång, böner och åkallan, vartefter prästen förrättar skriftermålet med det samlade skriftefolket.⁹² Om denna förändring skriver Bælter i sin bok *Historiska anmärkningar om Kyrckoceremonierna* att den sker redan 1673, då han menar att det sker en avgörande förändring, att fler och fler går till skrift i större grupper (då undantaget vid sjukbesök och i fångelser) och hans slutsats är att prästerna började finna detta mer bekvämt.⁹³

2.2.3. Det överlevande skriftermålet

Vid en ökad förmaning och undervisning om att gå till nattvarden och att rätt bereda sig genom skrift och syndaomvändelse, är det förståligt att den pragmatiska hållningen fick ta överhanden och att skriftermålet som nattvardsförberedelse övergick till den form som, allmänt skriftermål ger uttryck för i KL 1686. Det privata och enskilda förhöret och möjligheten till ett bekännande av enskilda synder fick stryka på foten för det kollektiva och mer praktiska förberedande skriftermålet med allmän undervisning och förhör, trosförvisning och avlösning. Denna form av nattvardsförberedande skriftermål var det av dessa tre som kom att överleva längst i den svenska kyrkohistorien. Där bikten (det hemliga skriftermålet) i början på 1700-talet glömdes bort och där senare den uppenbara skriften

⁹¹ Emporagrius. (1652). s. 76-77.

⁹² Se KL 1686. s. 26.

⁹³ Bælter, S. (1762). s. 522.

under 1800-talets slut upphörde så fick skriftermålsgudstjänsten inför nattvarden leva kvar en bra bit in på 1900-talet, för att i 1942 års handbok infogas i högmässan.⁹⁴

2.3. Den uppenbara skriften efter uppenbara synder

Det finns två typer av uppenbar skrift enligt KO 1571. Den första är den skrift som ”[...] een heel Försambling, eller en sampt med hela Församblingenne vppenbarligha bekenner sigh haffua syndat emot Gudh [...]”⁹⁵, vilken inte ska förväxlas med den nattvardsförberedande skriften, utan detta är den skrift som sker i gudstjänsten och på bön- och botdagar. Jag återkommer kort om denna form av skriftermål senare i 2.4. Den andra form av skrift som jag i detta avsnitt titta närmare på, är den skrift som någon ska genomgå då en syndare ”[...] haffuer bedriffuit någhon last een eller flere, så at thet är vppenbart och allom kunnogt wordet [...]”⁹⁶. När en synd är uppenbar behöver syndaren försonas med dem som syndaren genom sin synd har skadat eller gjort upprörda, det vill säga i detta fall både Gud och hans församling och i den uppenbara skriften be Gud om förlåtelse och förlika sig med församlingen.⁹⁷ Just att de uppenbara synderna även kräver en förlikning med församlingen medför att de måste skriftas uppenbara för församlingen. Detta eftersom att församlingsmedlemmen som syndat har syndat mot både Gud och mot hela församlingen och för att visa rätt ånger så måste denna bekänna sin synd och be både Gud och den som blivit drabbad av synden (församlingen) om förlåtelse. Eftersom synden begåtts både mot Gud och mot församlingen, stängs den uppenbara syndaren ute från församlingens gemenskap till dess att denne genomgått sin syndabot och visat sin ånger. Då kan den botfärdiga på nytt upptas i församlingens gemenskap, som ytterst symboliseras i deltagandet vid nattvardsbordet.⁹⁸

De synder som räknas till de uppenbara är livs- och högmålsbrott, samt brott och synder som berör hela församlingen vilka är uppenbara och erkända efter lång sedvänja och historia. Till dessa synder hör bland annat barnamord, horeri, mord och mened.⁹⁹ Ofta är den uppenbara skriften kopplad till ett världsligt straff och efterföljer en av den världsliga makten utställd dom, samt böter till kyrkan.¹⁰⁰ Den förändring som sker rörande den uppenbara skriften

⁹⁴ Se Ekstrand, S. (2005). s. 9-13.

⁹⁵ KO 1571. s. 75.

⁹⁶ KO 1571. s. 75.

⁹⁷ Se KO 1571. s. 75.

⁹⁸ Jmf. KO 1571. s. 74-81. Emporagrius. (1652). s. 88-90. Prästeståndet. (1682). s. 40-42. Ridderskapet. (1685). s. 268-269. Samt KL 1686. s. 28-29.

⁹⁹ Enligt KO 1571, s. 76, är några av dessa synder: ”Barnsdödh, meenedh, hoor, mandräp, frendspild, ketterij, och tydelagh medh fää” se Nova Ordinantia. (1575). s. 252-254 för en utförligare lista.

¹⁰⁰ Se KL 1686. s. 28.

mellan KO 1571 och KL 1686, tar sig främst uttryck i en skärpning, att gälla alla oavsett världsligt stånd.

2.3.1. Alla är lika inför den uppenbara skriften

Både KO 1571 och KL 1686 är noga med att poängtera att den uppenbara skriften skall genomgå av alla som begått och blivit dömd för en uppenbar synd. ”Thet är aff dagelig förfarenhet kunnogtt, att inthz werzligitt regemente, hushåld eller scholor kunne förkofras, tillväxa, blifwa långwarige och ståndaktige [...]”¹⁰¹ om ”[...] ther icke tilbörlich agha, tuktt och diciplin emott them [...] wid maktt hålles.”¹⁰² med de orden inleder KOF 1608 sitt avsnitt rörande uppenbar skrift och kyrkolagen inleder senare med att beskriva den uppenbara skriften:

Uppenbara Skrift och Kyrckioplicht, är then Synda-bekännelse, som en Syndare, Lagwunnen och saakfalter gör, in för Församlingen tå han tilstår, sig wara uti then Saak brätzlig, för hwilken han uppenbart skriftas, och betygar sin ånger, öfwer bemälte synd, beder Gud och Församlingen om förlåtelse, samt utlofwar boot och bättring.¹⁰³

Den uppenbara skriften skal drabba alla och prästerna ska inte missbruka hur de utför sitt av Gud givna ansvar, utan detta är en skrift som finns för allas nödvändiga tukt och aga, så att både hushåll och hela landet ska kunna bli kvar i och fortsätta växa i Guds nåd och ära. *Nova Ordinantia* tydliggör att prästerna inte av vänskap eller annan orsak missbruka sitt ämbete och låta en syndare lättare undgå. En sådan präst skall inför biskopen ställas och där undervisas och straffas samt i en tid bli avtagen sitt ämbete.¹⁰⁴ Det är ju lätt att tänka sig att det som präst ibland kunde vara svårt att stå på sig mot höga ämbetsmän, storbönder, bekanta eller släktingar, och att det så tydligt understryks att det är viktigt att hålla denna distinktion mellan ämbete och person eftersom att:

När Gudz ordz tienare thet göra, göra the thet icke på sijna wegna, vthan heller på Christi Gudz Sons befalningh, huilkens tienare the äro, och kunna the icke med hitt godt samueet, vthan synd och Gudz

¹⁰¹ KOF 1608. s. 82.

¹⁰² KOF 1608. s. 82.

¹⁰³ KL 1686. s. 28.

¹⁰⁴ *Nova Ordinantia*. (1575). s. 257.

wredes och straffs föruentelse, sådana tilbörigitt kyrkiostraff haffua fördragh.¹⁰⁵

Inför synden är alla lika. Gud tycker inte om synd och han straffar sitt folk om de inte bekänner och försonar sig med Gud. Guds straff för de uppenbara synderna kan drabba hela församlingen, och synden anses därför inte begången enbart mot Gud utan mot hela församlingen.¹⁰⁶ Denna likhetsprincip visar sig mycket tydligt i HB 1693 och i ordningen för kyrktagning vid lönskaläge eller hor. Här har denna ordning genomgått en ”jämställhetsförändring”¹⁰⁷. Tidigare har denna ordning enbart berört kvinnor som i lönskaläge fött barn och sedan låtit sig bli kyrktagen. I HB 1693 har denna ordning utökats till att även inbegripa ”[...] så man som qwinna: såsom och andre the ther grofua synder begångit och til kyrckio plicht dömde äro [...]”¹⁰⁸ Härmed likställs synden mellan könen och den uppenbara synden kopplas tydligt ihop med det världsliga straffet. Detta världsliga straff kan ses som ett straff givet direkt av Gud, av den makt Gud gett landets ledning. Detta blir det straff som inte kan undgås, och kyrkoplikten blir syndarens tydliga bevisning på sin ånger och vilja till försoning, framförallt med församlingen men även med Gud. Skriftermålet blir därefter höjdpunkten där syndaren inför sin församling och Gud ber om förlåtelse, visar sin bättring, blir avlöst, och som det tydligaste tecknet på ett återupptagande i församlingen, begår nattvarden.¹⁰⁹

Kopplingen med det världsliga straffet är viktigt, det är inte prästerna som är satta till att döma en syndig människa. Den rätten är av Gud given till den världsliga makten eftersom ”Thet äro thu åtskeleige kall och embethe, som icke skola blandas i hoop, nempliga werlzligh öffuerheetz mackt och Ewangelij tienst.”¹¹⁰ Även prästeståndet talar om detta i sitt lagförslag när de bland annat vill kunna se, i nödfall, en pragmatisk lösning på kravet att först få sin dom och sedan genomgå den uppenbara skriften. Om det världsliga straffet dröjer och syndaren befinner sig i själslig vanda, och har erkänt och bekänt sin synd, då skall denna få

¹⁰⁵ Nova Ordinantia. (1575). s. 252.

¹⁰⁶ Se KOF 1608. s. 93.

¹⁰⁷ Texten för själva kyrktagningsceremonin är den samme som i HB 1614 där den är skriven för kvinnor som fött barn i synd och som återupptas efter ånger till församlingens gemenskap. Kvinnan har därmed utgjort subjektet i texten, men efter att denna ceremoni i HB 1693 även föreskrivs gälla de män som genom grov synd orsakat havandet och förlossningen, så förändras texten marginellt genom ett byte av subjektet. Istället för att *hon, system* och *hennes* utgör det normala subjektet för texten ställs dessa ord i parentes och får därmed ge plats för de manliga subjekten *han, broder* och *hans*. Detta sker trots att texten troligtvis fortsätter ha en stor övervikt av kvinnliga subjekt.

¹⁰⁸ HB 1693. s. 128.

¹⁰⁹ Jmf. Prästeståndet. (1682). s. 60-62.

¹¹⁰ Nova Ordinantia. (1575). s. 249.

gå till uppenbar skrift och nattvard. Detta om domaren trots konsistoriets påpekande ändå dröjer med domen.¹¹¹ Här syns ett tydligt uppdelade av samhället, en syn på samhället som återfinns i hustavlan och Luthers beskrivning av det andliga och världsliga regementet. Det är tydligt att Gud har tillsatt två grupper i samhället med två olika uppgifter och att man så lite som möjligt skall gå in på varandras områden. Den uppenbara skriften är ett tydligt exempel på när dessa båda sfärer ska samarbeta för att ge Gud fullkomlig ära i sin skapelseordning.

Jag inledde detta avsnitt med att tala om hur både KL 1686 och KO 1571 var eniga om att alla skulle genomgå denna typ av skrift, vilket de är i sak. I förslagen under 1600-talet har det höjts röster som velat göra det möjligt att komma igenom den uppenbara skriften på ett förmildrande sätt. Då för de som haft råd eller innehaft högre positioner i samhället. Biskop Emporagrius börjar i sitt kyrkoordningsförslag 1652 att beskriva om en särskild ordning för förnämre uppenbara syndare:

Om then brotzliga woro uti förnämblygt ämbete stadder, eller elliest af synnerligh myndighet och wärde, och af förnähm ätt ther iempte kommen, och för predikanten sin ånger och bättring nogsampt förklarade, kunde han blifwa förskont medh plichtebenken och skrifftrandet på golfwet, och i det stället stå några Söndagar ifrån Kyrkian, eller effterst i henne uti någors annars benck, och på then dagen han skal försonas medh församblingen stå på knä i sin egen benck, låtandes presten af predikstolen förkunna sin synd och bättring, bidia församblingen om wänskap, och träda ther uppå med skriftefadren uti Sacristian, att ther i någras närwaru göra sin skriftermål och undfå aflösningh, samt gå strax medh the andra till Herrans Nattward.¹¹²

Här önskar biskopen att de som är högt uppsatta eller av fin släkt skall skonas från den rådande ordningen för uppenbar skrift. Själva skamdelen reduceras från att slippa sitta i skriftbänken längst bak i kyrkan, till att få sitta i en annan bänk än sin egen. Detta kan ha varit lika förödmjukande, att degraderas från sin särskilt tilldelade plats. Det bör dock noteras att det föreskrivs en skillnad. Den andra skillnaden är att personen får bli kvar i sin bänk vid

¹¹¹ Prästeståndet. (1682). s. 249.

¹¹² Emporagrius. (1652). s. 103.

förkunnelsen. Här behöver personen inte som de andra knäfalla inför församlingen utan får stå på knä i sin egen bänk. Det verkar vara något skrämmande att bli kallad fram inför alla, att momentet att gå fram och inte få vara kvar vid sin egen plats varit skrämmande och att få stå kvar i bänken setts som en förmildrande omständighet. Den största skillnaden och största befrielsen i jämförelse med övriga är att denna person får förrätta sitt skriftermål inne i sakristian med några vittnens närvaro och inte inför hela församlingen. Dessa olika förmildrande omständigheter verkar finnas för att minska skammen och förödmjukelsen för dessa personer. Detta skulle kunna vittna om hur skamfyllt det var att genomgå den uppenbara skriften och att även om du skulle upptas och ses som en likvärdig medlem i församlingen igen, fick du bära märken efter ditt snedsteg och utstå en viss brännmärkning även efter. HB 1693 vittnar om att det fanns behov av att varna folket efter de uppenbara skrifterna (kyrktagning för män och kvinnor vid hor och lönskaläge) att de som inte såg den botfärdiga och avlösta personen som syndfri och som en fullvärdig medlem av församlingen skulle då "[...] wederbörligen näpst och straffat warda"¹¹³. Den uppenbara skriften utgjorde en brännmärkning av personen som fick utstå den, och trots prästers och handbokens försök att förmedla en nådefull syn och utdöma straff över de som satte sig över Guds handlande igenom avlösningen verkar det fortfarande varit en stigmatiserande handling. Att då vissa personer skulle kunna få en "mildare" uppenbar skrift kanske kan ses vara för att upprätthålla den världsliga ordningen, att vanligfolk kunde bibehålla respekten för dessa ämbetsmän och höga stånd som var satta av Gud att regera.

Prästståndet föreslår återigen detta förfarande i sitt förslag till kyrkolag, men förändrar det något, att i sakristian skall skriften och avlösningen ske i förnäma människors närvaro samt att de som genomgått denna skrift måste betala 100 RD¹¹⁴ som allmosa.¹¹⁵ I ridderskapets senare förslag utelämnas dock all möjlighet till förmildrande omständigheter,¹¹⁶ och i KL 1686 ges inga förmildrande omständigheter för personer av hög rang och ära, utan den enda förmildrande omständighet som ges är vid uppenbar skrift rörande lönskaläge:

Then sig med Löndkeläger förseer, så Man, som Qwinna, skal en söndag, under Högpredikan, stå på ett särdeles, ther til förordnat, Plichtepall [...], efter afkunnandet på Predikstolen, i hela

¹¹³ HB 1693. s. 133.

¹¹⁴ förk. riksdaler.

¹¹⁵ Prästeståndet. (1682). s. 61.

¹¹⁶ Se Ridderskapet. (1685). s. 268-269.

Församlingens närvaro, aflösas [egen kursivering]. Wil någon therfore förskonas, så gifwe Etthundrade Daler Sölfwemynt, halfparten til Socknekyrkian, och then andra halfparten, antingen till Hospitalet, eller til the Fattige i Församlingen, ther bråttet skiett är, och blifwe sedan i Sacristian aflöst.¹¹⁷

Både män och kvinnor likställs inför denna särskilda ordning, något som vittnar om den principen att ingen oavsett kön eller rang kan undkomma den uppenbara skriften. Alla har syndat mot Gud och församlingen och måste därigenom bekänna och förlikas med de båda. Möjligheten att kunna köpa sig fri är det nya i KL 1686, summan övertas från prästeståndets lagförslag men möjligheten att köpa sig fri från all form av uppenbar skrift begränsas till enbart lönskaläge och begränsas endast till den första och andra resan. Om brottet upprepas till tredje resan skall syndarna genomgå uppenbar skrift och kyrkoplikt samt betala 200 daler silvermynt.¹¹⁸ Denna förändring skulle kunna tolkas utifrån två perspektiv. 1) Antingen väljer lagstiftarna att införa denna förändring i kyrkolagen och bortse från prästernas förslag då de fall där dessa höga ämbetsmän begår en uppenbar synd är då de begått lönskaläge. Därför får dessa personer i lagförslaget en fördelaktig rättighet och kan slippa den offentliga förnedring som den uppenbara skriften medför. 2) Kyrkolagen väljer att göra alla lika inför lagen, ingen människa, oberoende stånd och ämbete, ges möjligheten att betala sig fri från skriftermålet utan de kräver att alla uppenbart skriftar sig till Guds och församlingens behag. Men att synen på lönskaläge har mildrats, och förändrats, och därför öppnar lagen upp för möjligheten att vem som än begått lönskaläge kan slippa den uppenbara skriften i allas åsyn om de har råd att betala.

Troligtvis går det att anta att båda dessa motiv/perspektiv är möjliga för den skrivning som sker i KL 1686. Att synen på lönskalägets grovhet har förändrats märks i denna möjlighet till förmildrande omständigheter, men trots detta så skärps synen på den uppenbara skriften, alla likställs med den, både män och kvinnor, som vi ser i HB 1693 måste genomgå ”kyrktagning” vid lönskaläge och hor. Ingen kan undgå sitt straff från Gud, genom den världsliga rätten, eller behovet att förlikas med församlingen och återigen bli en värdig gäst vid nattvardsbordet.

¹¹⁷ KL 1686. s. 28-29.

¹¹⁸ Se KL 1686. s. 29.

2.3.2. Vid kyrkporten eller i kyrkan?

Platsen för den uppenbara skriften genomgår också en förändring under 1600-talet vilket också medför en förändring av tillvägagångssättet vid den uppenbara skriften. I KO 1571 och i *Nova Ordinantia* föreskrivs att det uppenbara skriftermålet skall göras utanför kyrkporten,¹¹⁹ vilket visar sig i det jag berättat ovan ha förändrats till att i kyrkolagen ska ske inne i kyrkan. Det sker en förflyttning från den mindre (om än) publika kyrkbacken till golvet framme i kyrkan, mellan församlingen och predikstolen, i församlingens mitt.

I *Nova Ordinantia* är skrivningen mot att förrätta den uppenbara skriften inne i kyrkan eller hemligen i sakristian mycket hård. Där står att ”All vppenbara skriffit skal förhandlas vthan för kyrckiodören, och icke innne i kyrkionne, som nogorstedz her til skedt är, mykit mindre inn om lyckte dörer antingen i Sacrestien eller elies i kyrkionne.”¹²⁰ Det verkar därmed ha förekommit platser där uppenbar skrift kunde utföras både inne i kyrkan och i sakristian. Här understryks vikten av att denna skrift skall ske offentligt utanför kyrkan eftersom denne person först efter utförd skrift och avlösning åter igen blir en fullvärdig medlem av Guds församling. KO 1571:s hårda sätt att hålla skriftermålet utanför kyrkan vittnar om en vilja att hålla den uppenbara syndaren utanför församlingens gemenskap och då även i rumslig bemärkelse.¹²¹ När KO 1571 skriver ”Kyrkian må wäl warda them [den uppenbara syndaren] på någon tijdh, hwariom som hans saak är til, förbjuden, doch mågha the wäl wara inne när Gudz ord predikas [...]”¹²² så visar detta på dess tydliga vilja att skilja på den uppenbara syndarens status som ”hedning” till att bli en del av församlingen igen.

När biskop Emporagrius skriver sitt kyrkoordningsförslag 1652 verkar det som att det är självklart att den uppenbara skriften skall ske inne i kyrkan. Han nämner dess tillvägagångssätt som att den skriftande först ska sitta på skriftbänken längst nere i kyrkan en eller flera söndagar, när det sedan är dags för skrift skall han komma fram mitt på golvet, falla på knä, varefter förbli på knä när prästen förkunnar dennes synd. Sedan gör syndaren sin försäkran om sin bättring, gör sitt skriftermål och får av prästen sin avlösning, varefter syndaren tillsammans med andra ur församlingen går till nattvarden.¹²³ Detta visar att bruket att uppenbart skrifa inne i kyrkan, som under 1575 beskrevs som ett oskick och ett dåligt

¹¹⁹ Se KO 1571 s. 77. Samt *Nova Ordinantia*. (1575). s. 256.

¹²⁰ *Nova Ordinantia*. (1575). s. 256.

¹²¹ Se *Nova Ordinantia*. (1575). s. 255. Samt KO 1571. s. 80-81.

¹²² KO 1571. s. 80.

¹²³ Emporagrius. (1652). s. 103.

bruk, fått en större genomslagskraft och använts flitigare än vad 1571 års kyrkoordning velat. I en tryckt prästmötespredikan hållen i Strängnäs 1622 av Jacobo Petri Rondeletius, märks en nyansskillnad mellan KO 1571:s beskrivning om den uppenbara skriften. Istället för att i enlighet med KO 1571 skriva att syndaren ska bekänna sin last ”vppenbarligha bådhe för Gudh och menniskior”¹²⁴ skriver Rondeletius: ”När uppenbare syndare warda stälte in för hela Församlingena”¹²⁵. Även om han senare i sin predikan säger att det uppenbara skriftermålet har skett och sker på olika sätt ute i församlingarna¹²⁶ så visar det tidigare på att det finns en ett skifte i synen på den uppenbara skriftens plats – att det börjar ske en flytt in i kyrkan.

Var skriftermålet har varit placerat har under 1600-talet troligtvis skett på olika sätt i olika församlingar där det ena sättet varit vanligare än det andra beroende på när under 1600-talet det skett. Det är intressant att se på HB 1614 och hur denna beskriver ordningen för kyrktagande av en kvinna som fött efter lönskaläge. I HB 1614 ska denna kyrktagning av kvinnor som fött barn efter lönskaläge ske inne i kyrkans mitt.¹²⁷ Detsamma gäller när HB 1693 beskriver denna kyrktagning (då med tillägget att även män ska genomgå den).¹²⁸ Skillnaden i denna form av uppenbara skrift är att den förra skulle ske efter predikan på en tidegårds-dag¹²⁹ och den senare ska utföras i högmässan en söndag¹³⁰, båda efter utförd kyrkoplukt. Vad som räknas till en tidegårds-dag är svårt att säga, men det skulle kunna vara en dag (söndag eller helgdag) då tidegården skulle upprätthållas. Vilket troligen inte skedde på landet varje söndag, då det till en början endast föreskrivet att hålla tidegård större helg- och söndagar.¹³¹

I prästeståndets lagförslag 1682 är det en självklarhet att skriftermålet sker inne i kyrkan och inte vid kyrkporten. Denna förflyttning in i kyrkan får sedan sitt beförordning i KL 1686. Det uppenbara skriftermålet har än mer blivit församlingens angelägenhet, dess möjlighet att utföras i enskilt rum har begränsats till lönskaläge, annars skall det genomföras av alla som begått och blivit lagförd för sina synder och detta i församlingens mitt inför allas åskådan. Att

¹²⁴ KO 1571, s. 76.

¹²⁵ Rondeletius, J.P. (1622). s. 34.

¹²⁶ Rondeletius, J.P. (1622). s. 36.

¹²⁷ HB 1614, s. 112.

¹²⁸ HB 1693, s. 128.

¹²⁹ HB 1614, s. 112.

¹³⁰ HB 1693, s. 129.

¹³¹ Se Montgomery, I. (2002). s. 265-267.

uppenbara syndare inte är en del av församlingen hindrar inte formen, att hålla skriftermålet inne i kyrkan. Bruket att hålla det uppenbara skriftermålet inne i kyrkan gick inte att motarbeta, utan av olika anledningar (praktiska och demonstrativa) har det fått flytta in till församlingens verkliga mitt.

2.4. Församlingens gemensamma bekännelse

Den gemensamma församlingsbekännelsen räknas i kyrkoordning och kyrkoordningsförslag fram till och med 1600-talets mitt till en del av den uppenbara skriften. I KO 1571 beskrivs den som en av de två delarna som utgör den uppenbara skriften, en mer allmän form av skrift med sin plats främst i församlingens gemenskap och i gudstjänstens form. Enligt KO 1571 sker denna form av skrift ”[...] strax effter Predican eller ock ellies, ther Predicaren eller Presten förtäljer Scrifforden för folkena, och foket sägher effter [...]”¹³², en plats som bekräftas både i HB 1614 och HB 1693. I dessa båda handböcker syns även den liknande enskilda och gemensamma skriftermål som inleder varje gudstjänst.¹³³ I KO 1571 och fram till Emporagrius kyrkoordningsförslag fick denna form av skriftermål räknas till det uppenbara. Detta får innebörden att fram till och med Emporagrius så räknas detta skriftermål inte helt vara bundet av riten i kyrkan. Rummet och handboken sätter inte dess gränser utan denna form av uppenbar skrift bär sig själv som fenomen genom kyrkoordningens beskrivning.

I förarbetena till kyrkolagen är den uppenbara skriften inte längre tudelad och senare i KL 1686 finns denna form av uppenbar skrift med en hel församling inte längre med.¹³⁴ Det allmänna skriftermålet som kyrkolagen beskriver rör den gemensamma nattvardsförebereidelsen och den uppenbara skriften har helt blivit renodlad till den kyrkoplikt och det förlåkande mellan församling, Gud och uppenbara synder som jag beskrev tidigare. Det skriftermål som haft sin naturliga roll i gudstjänstens form kan tyckas förlora sin roll som uppenbar skrift i och med kyrkolagen och bli en del av den dagliga syndabekännelsen en kristen människa skall göra, dock är det viktigt att understryka att denna form av uppenbar skrift inte försvinner utan återfinns i handboken. Det som sker är snarare en förändring av de annorlunda rubriker KO 1571 försökt sätta på redan existerande moment. Det är intressant att tillägga att i gudstjänstordningen för hovförsamlingen 1602 presenterar Karl IX en

¹³² KO 1571. s. 75.

¹³³ HB 1614. s. 39-41, 52-53 samt HB 1693. s. 38, 63-64.

¹³⁴ Se KL 1686. s. 28. Prästeståndet. (1682). s. 40-41., Ridderskapet. (1685). s. 268-269.

sammanslagning av det nattvardsförberedelse skriftermålet och denna form av uppenbar skrift. I sitt förslag lyfter han in det frågeformulär på skriftermålsfrågor som kommer att ligga till grund för det hemliga skriftermålet och dess utveckling till nattvardsförberedande.¹³⁵ Denna sammanslagning sågs dock alldeles för reformert och slog därför aldrig igenom. Formen och kyrkohandbokens trygghet rörande denna uppenbara skrift låter den istället bli till en naturlig del i den gudstjänstfirande gemenskapens rytm men som ett komplement och som en del av ett annars utbyggt och tydligt skriftermålspaket och det blir främst genom böndagarnas tydliga språk som den kollektiva bekännelsen blir personifierad och uttryckt offentligt.

2.5. Sammanfattning

Det är många förslag och förarbeten som leder fram till KL 1686. En kyrkolag som i sin ansats vill ta utgångspunkt i KO 1571 och visa på de kyrkohistoriska kopplingarna till sitt reformatoriska arv och ursprung. Detta samtidigt som det har skett en utveckling som visar sig i de förändringar som KL 1686 ger uttryck för. Den inledande texten till kapitlet om skriftermål, samt de tre rubrikerna rörande de olika skriftermålstyperna, binder samman de båda texternas intentioner med skriftermålet samtidigt som ramen fylls med ett utvecklat och delvis nytt synsätt.

En grundläggande utveckling som förändringarna påvisar är hur en kristen människans frihet i sin relation till Gud begränsas och struktureras om i KL 1686. Det blir inte längre möjligt att enskilt skrifa sig till Gud som en regelrätt beredelse och syndabot för den fulla kyrkogemenskapen. Den enskilde kristnes ansvar förskjuts från ett fritt ansvar utan kontroll av någon annan till att närma sig en frihet under kontrollerat ansvar. En kristen människa kan först efter undervisning och den kollektiva (genom prästen) förvissningen om en stark tro, ges ansvaret att rannsaka sig själv och sin lämplighet till omvändelse bot och bättring och mottagande av nattvarden. KL 1686:s nya sätt att se på skriftermålet ger en uppdelning mellan den kristna människans frihet att i hemmet ansvara för sin egen dagliga relation till Gud och det kollektiva ansvaret som genom kyrkan kräver undervisning, kontroll och försäkring om att människorna upprätthåller denna goda relation till Gud. Detta så att församlingen skriftar sig rätt och inte sätter sin egen salighet eller kollektivets trygghet på spel.

¹³⁵ Se Karl IX, ordning för hovförsamlingen. s. 14-21.

Att på ett riktigt sätt vilja bereda sig inför nattvarden verkar ha varit en utveckling som följt en vilja som levt kvar med rötter i den förreformatoriska bikten. Traditionen att under vissa tider på året skrifton sig (för prästen) och gå till nattvard verkar ha varit närvarande och troligen påverkat möjligheten till den starka kopplingen mellan beredelse genom skrift och nattvard. Denna skrift fylls, istället för att enbart fokusera på syndarens synder, med undervisning och förmaning. Genom undervisningens moment som växer fram från KO 1571 får den kristne syndaren redskap att själv upptäcka sin synd, själv förstå trösten i avlösningens ord och nattvarden innebär. Kyrkans beredelse genom skriftermålet går från det enskilda lyssnandet på varje persons önskan till försoning med Gud till att i stora drag undervisa till självrannsakan, en gemensam övertygelse om tron och på eget ansvar, av sann ånger, ta emot avlösningen och nattvarden. HB 1693 tydliggör den starka relationen mellan en ”rätt” beredelse, avlösning och ett deltagande i nattvarden genom den nya bön som infogas i högmässans ordning för kommunikanterna.

Det blir svårt för andra än prästerna att hålla koll på sin församling och ansvara för de skriftades beredelse, kunskap och trosvisshet. Prästens roll som förvaltare av sakramentet stärks genom skriftermålet som nattvardsförberedelse. Här är prästen ställd som förvaltare av himmelrikets nycklar till att förvissa sig om att ingen äter och dricker sig själv till domen. Genom denna syn stärks även skriftermålets ställning, från att vara ett nyttigt påbud från Gud till människors hjälp, till att garantera en rätt beredelse inför nattvarden och det eviga livet. Skriftermålets nya förhöjda statud och ansvaret för rikets välstånd och själarnas frälsning lägger skriftermålet i prästens händer. Den egna människan är kapabel att själv bestämma över sin omvändelse och relation till Gud, men prästen måste ansvara för att denne på alla möjliga sätt verkligen bereder sig rätt inför Herrens bord och det eviga livet.

Detta understryks av KL 1686:s syn på allas likställande inför sin synd. En begången synd är lika stor oavsett vem det är som begår den, vilket visar sig tydligt i handlandet med de uppenbara synderna. Oavsett kön eller rang ses du som lika syndig och har därigenom förtjänat Guds dom och världens straff. Genom din synd har du både försäkrat dig om din egen död och varit del i orsakandet av Guds vrede över kollektivet. Utvecklingen visar på att den kollektiva synden och viljan att både markera dess allvar och dess rätta botgöring verkligen flyttar in, både rumsligt och bildligt, till församlingens mitt.

Viljan att bevara det hemliga skriftermålet kan ses öppna upp för möjligheten att undgå viss uppenbar skrift. För genom att tillåta syndare att bekänna grövre synder och på ett tydligare sätt skärpa prästernas och tjuvlyssnares tystnadsplikter så ökas friheten att bekänna synder. KL 1686 vill hjälpa människor att verkligen bekänna sina synder, att de inte av rädsla för skam och straff ska hålla dem för sig själv och därigenom riskera sin egen samt sina medkristnas olycka, straff och död.

3. Guds vrede över alla – en syndares ansvar för sig själv i det kollektiva

Synden har en central plats i förståelsen av skriftermålet och dess utveckling. Det finns en tydlig koppling mellan syndabekännelse och synd – utan synd inget behov till bekännelse av den. Det blir viktigt i förståelsen för betydelsen och utformningen av skriftermålet att stanna upp vid synen på synd i 1600-talets Sverige. Hur synen på synden som fenomen tar sig i uttryck påverkar i sin tur synen på skriftermålet och dess betydelse för människor, kyrka och rike. I detta kapitel närmar jag mig synen på synd utifrån predikan, psalmer, kyrkohandböcker och böner i 1600-talets Sverige. Eftersom tillgången på predikningar inte varit jämnstor över hela undersökningstiden har jag inte kunnat genomföra en jämförande studie i hur synen på synden utvecklas i dessa, och med det bristande materialet från de olika årtiondena går det inte att göra adekvata jämförelser mellan predikningarna som både skiftar i omfång, textanvändning och tema. Jag väljer istället att använda mig av den predikningarnas samlade bild av synden. En bild som jag, i det undersökta materialet, inte kunnat se förändrats i något avsevärt hänseende under 1600-talet. Psalmerna, kyrkohandböckerna och bönerna använder jag för att tydligare kartlägga tidens bild av synden så att den blir så heltäckande som möjligt.

De som föddes till världen under 1600-talet i Sverige föddes syndfulla av naturen. Vissa barn sågs även vara födda än mer olydiga, otuktiga, ostyriga, självsvåldiga och ogudaktiga än andra, och att föräldrarna då önskade att Gud skulle kalla hem dem igen. Barns barnslighet såg inte som något gott utan som ett beteende som så snabbt som möjligt skulle tyglas. Genom tukt och disciplin mejslades en individ fram ur den naturligt grova människogestalten – de djuriska dragen försvann allt mer och en människa kunde ta form.¹³⁶ I en barnpostilla förklaras Gud som ”1. At han understundom/ sig emot the sina hård ställer/ och länge med sin hjälp ute blifwer. 2. At Herren Gud the sina icke förskjuter uthan thes tårar och thes elände anser/ och them hielper.”¹³⁷ Människan ses som Guds barn; alltid i behov av att tuktas och formas till sanna kristna vuxna, vilket fått en tydlig bas i predikans undervisande och förmanande form. 1600-talets predikan hade en tydlig förankring i bibelordet och karaktäriserades som ett undervisande och viktig moment i den kristna församlingens och

¹³⁶ Håkansson, H. (2014) s. 48.

¹³⁷ Langhansen, C. (1707). s. 573.

hela Sveriges liv, hög som låg.¹³⁸ Predikan kan anses ha haft en central roll i mötet mellan teologi och vardagsliv och legat till grund för den folkliga utbildningen och förståelsen av Gud och hans väsen.

Bönböcker och böner knyter an till predikan och reformationens pedagogiska inställning. De har en undervisande karaktär både för det kristna livet i sig och som verktyg att pedagogiskt leda in den bedjande på rätt spår i sin egen andakt och den egna relationen till Gud. Att människors ska be och att bönen anses viktig och botten i en dubbel förklarling, att be utgör både ett tecken på lydnad, utifrån den kristnes plikt att be efter Guds påbud och som viljan att be väcks av det löfte Gud ger om bönesvar. Guds bud och befallning, att be, sammanknyts med Guds löfte om bönhörelsen – till tröst och uppmuntran för syndaren. Detta medför att Guds befallning och löfte ger å ena sidan en anledning att be men människans egen nöd står som huvudorsak å den andra sidan.¹³⁹

Psalmsången var ett viktigt inslag i 1600-talets liv och en central del i den reformerade kyrkans framväxt. Psalmboken var den bok som flest människor, genom ökad läskunnighet, prioriterade och försökte ha råd med att köpa.¹⁴⁰ Den innefattade, psalmer, bibeltexter, böner samt Luthers lilla katekes. Den innehöll med andra ord det som en kristen människa behövde i livet och för sin dagliga andakt. Psalmsången knöts nära predikan och dess undervisande drag, psalmerna skulle både förmedla ett andligt djup och samtidigt undervisa församlingen i kristendomens grunder. Psalmsången kan därmed ses ha skapat delaktighet i gudstjänsten, en känsla av samhörighet och samtidigt gett en fördjupad innebörd och inlevelse till gudstjänstfirandet och de teser som predikades.¹⁴¹ Psalmerna har haft en stark undervisande och fostrande ställning tillsammans med predikan och bönerna som människor bad och hörde bedjas. Dessa tre former av trosutövning förmedlar därmed en särskild bild av 1600-talets syn på teologiska frågor, den bild kyrkan hoppades förmedla och den lästa bild som blev en del i människors vardag.

HB 1614 och HB 1693 var två viktiga dokument som brukades flitigt. Dessa fanns ute i församlingarna och var varje prästs, förutom bibeln, katekesen och psalmboken, viktigaste arbetsredskap. De styrde ceremoniernas utformning, vilka utgjorde centrum i det kristna livet.

¹³⁸ André, C. G. (1998). s. 104.

¹³⁹ Estborn, S. (1929). s. 277-278, 281-285.

¹⁴⁰ Gudmundssen, D. (2014). s. 94-95, 99.

¹⁴¹ Gudmundssen, D. (2014). s. 92-93.

Den senare handboken bygger på den första och i hänseende till skriftermålet och synen på synd har där inte skett några större förändringar i text mellan de två.¹⁴²

Vid ett närmande av detta och nästa kapitels teologiska tankar på synd och det straff som kunde vänta en syndare måste vi delvis lämna våra egna ideal rörande förtryck och utsatthet. Det som vi idag kanske ser som förtryck under 1500- och 1600-talet, sågs troligtvis av de människorna utifrån ord som befrielse och räddning. Som en smärtfylld men nödvändig befrielse från de laster och tunga drag som band människan till jordens ångest.¹⁴³

3.1. Vår utsatthet och syndiga väsen – arvsynden och frälsningshistorien

Som grund för människornas tillvaro i världen ligger för människan i Sverige på 1600-talet tanken på arvsynden. Även i predikningarna ligger denna teologiska medvetenhet som en bas till förståelsen av världen och det som sker. I en bot och bättringspredikan av Johannes Rudbeckius 1635 framkommer denna grundläggande förståelse tydligt då förordet för läsaren utgörs av en förklaring över de första människornas fall och hur det påverkat Israels folk och människorna själva där efter.¹⁴⁴ Grunden för den mänskliga tillvaron och dess benägenhet till att synda grundar sig på de första människornas överträdelse och att människosläktet är deras arvingar. Adam och Evas överträdelse mot Gud och hans bud och Guds efterföljande straff, medför att människan föds in i världen som en del av ett syndfullt släkte. Hon blir en syndig människa redan från och med sin tillkomst och födelse. Människan är genom den syndiga säden och moderns syndfulla avlande¹⁴⁵ helt född genom och ur synd till världens mörker och utsatthet från djävulen¹⁴⁶. I psalmerna som behandlar temat ”om Menniskiones fall och Upprättelse” är människans utsatthet och grundläggande hopplöshet genom syndafallet det grundläggande temat. ”[...] then gamle Adam Medh synden haar förderfwat”¹⁴⁷ människan och genom sitt fall och släktskapet med Adam gör att synden fått sitt fäste i människans hjärtan.¹⁴⁸

Syndafallet och den arvsynd som det medför kan beskrivas som ett enskilt moln som kommer in över en klar himmel. Det moln som indikerar och förebådar ett kommande molntäcke över

¹⁴² Se Montgomery, I. (2002). s. 160.

¹⁴³ Jmf. Håkansson, H. (2014). s. 49.

¹⁴⁴ Rudbeckius, J. (1635) s. 2-4.

¹⁴⁵ Murao S. L. (1641). s. 8.

¹⁴⁶ Molinus, H. (1632). s. 20.

¹⁴⁷ Then svenska psalmboken (1695 [1697]). Psalm 217, v. 3.

¹⁴⁸ Then svenska psalmboken(1695 [1697]). Psalm 218, v. 1.

världen.¹⁴⁹ Det lilla molnet som ett uttryck för arvsynden visar på det arvsynden för med sig nämligen människans benägenhet att synda. Människans stora utsatthet för djävulens list och brist i skydd från hans list får det lilla molnet att växa sig till ett molntäcke som täcker hela himlen. Det uppstår en vägg mellan Gud och människan – en åtskillnad mellan himlen och jorden.¹⁵⁰ Det är sedan Jesus som måste komma och lätta på molntäcket och återigen låta människan få skåda himlen.

Ordet *skuld* i Herrens bön ”och förlåt oss våra skulder” förklaras som såväl en bön för förlåtelsen av arvets synd, som en förlåtelse för vår syndiga natur och som benägenheten till att synda, samt som bön om förlåtelse för våra verksynder¹⁵¹. Ordet *skuld* omfattar både verksynden och arvsynden.¹⁵² Redan genom födelsen förtjänar människan döden, detta samtidigt som hon genom sin arvsynd blir än mer benägen att vända sig från Gud och lockas av djävulens list till att synda än mer och ännu mer förtjäna Guds dom och straff. Denna syn kanaliseras i den allmänna skriftermålsbönen ”Jag fattig syndig människa” som genom Olaus Petris omarbetning varit bedd och läst genom historien. Människan är fattig och syndig i världen, fattig av brist på Guds nåd och genom synden ej kapabel till att nå saligheten av egen kraft. Genom denna böns inledning befästs tanken på arvsynden och människan som ett syndfullt väsen – ”som i synd både aflad och född är; och jämwäl sedan alla mina lijfsdagar ett syndigt lefwerne fördt hafwer.”¹⁵³ Här i koncentreras den teologiska bild som legat till grund för förståelsen av samtiden under 1600-talet och synen på människans relation till synden och Gud.

Bengt Hägglund sammanfattar i sin bok *Teologins historia* ortodoxins syn på skapelsen och människans fall. Han skriver att skapelsen från början var god och att det onda först

¹⁴⁹ Rudbeckius D. N. (1674). s. 23-24.

¹⁵⁰ Rudbeckius D. N. (1674). s. 23-24.

¹⁵¹ Verksynd förklaras enligt Nationalencyklopedins ordbok som: ”handling, ord eller tanke som står i strid med Guds vilja”.

¹⁵² Kexlerus, A. S. (1680). s. 26.

¹⁵³ HB 1614. s. 40. Hela bekännelsen återgiven: ”Jagh fattigh syndigh menniskia/ som i synd både afladt och född är/ och jemwäll sedhan i alla mina lijfsdaghär/ itt syndigt leffuerne fördt haffuer/ bekenner migh aff alt hierta in för tigh Alswoldighe ewighe Gudh/ min käre himmelske Fadher/ at iagh icke haffuer elskadt tigh öffuer all ting/ icke min Nästa såsom migh sielff. Jagh haffuer (ty werr) medh mina Fädher i margfalligha måtto/ syndadt emiit tigh och tijn helgha budhord/ bådhe medh tancker/ ord och gerningar/ och weet migh för then skul Heluetidt och ewinerligh fördömelse werd wara/ om tu skulle få döma migh som tin stränga rättwijso kräffuer/ och mina synder förtient haffua. Men nu haffuer tu käre himmelske Fadher/ vthloffuat/ at tu wilt göra nådh och miskund medh alla fattigha syndare/ som sigh omwenda wilia/ och medh een stadigh troo flyt til tijnä obegrijpeligha barmhertigheet/ medh them wilt tu öffuersee/ i hwadh måtto the emoot tigh brutidt haffua/ och aldrigh meer tilräkna them theas synder. Ther förlåter iagh migh vppå arme syndare/ och bedher tigh trösteligha/ at tu effter samma titt löffte/ werdighas wara migh miskundsam och nådheligh/ och förlåta migh alla mina synder/ titt helga napn til prijs och ähro.”.

tillkommit senare. I den första skapelsen fanns människan i fullkomlighet och harmoni, med gudskänedom och vishet i förståndet och rättfärdighet genom överensstämmelse med Guds lag i viljan, samt människans odödlighet. Men fallet, som genom djävulens list framkallade överträdelsen, medförde förlusten av den ursprungliga rättfärdigheten. Den naturliga fullkomligheten raserades för människans totala korruption som genom släktets enhet förs vidare. Människan står under Guds vrede och döden hänger tätt samman med människans synd. Eftersom människan, genom fallet, förlorade den naturliga rättfärdigheten behövdes denna återinföras i världen. Genom Kristi död och uppståndelse återskapas kontakten mellan människans, det av Gud skapade, naturliga/ursprungliga tillstånd och människans fallna tillstånd. Genom ordet och sakramentet skapas möjligheten till ett möte mellan den fallna människan och rättfärdigheten i den nyskapade frälsningsvägen från synden. Det liv som genom Adams fall gick förlorat föds på nytt genom Kristi försoningsgärning och människans tro på den.¹⁵⁴

Arvsynden ska därmed inte ses om ett synd baserat på ett arv orsakat av tidigare släkten utan som ett efter fallet naturligt tillstånd för den människa som föds. Luther beskriver denna synd som *Natursünde und Personsünde*, då den fördärvat hela naturen och hela skapelsen samt människans person. Denna *Natur- und Personsünde* utgör roten till all verksynd och ondska som människorna gör. Människan föds, efter syndafallet, syndig till sin natur och person och är därmed redan genom födseln till naturen i Guds ögon fördärvad och född in i ett syndfullt släkte. Oavsett om en människa inte skulle tala, göra eller tänka något ont (vilket redan är en omöjlighet för den mänskliga naturen i detta livet efter Adam och Evas fall) skulle hon ändå redan av sin natur vara syndig. Människan ses vara, av detta redan skedda fördärv till sin natur och person, anklagad och fördömd av Guds lag såvida hon inte får del av Kristi frälsning.¹⁵⁵

Genom arvsynden har människan förlorat livet och sitt ursprungliga tillstånd och det är endast genom tron på Kristi frälsande handling som människan kan nå tillbaka till sitt naturliga ursprung. Arvsynden gäller alla och även om det ”Eljest gives väl ibland människors barn åtskillnad af ålder, kön, stånd, och värde” i det jordiska livet är en ”[...] uti

¹⁵⁴ Hägglund, B. (2003). s. 290-291.

¹⁵⁵ Se *Svenska kyrkans bekännelseskriter: Konkordieformeln*. s. 548. Dessa ord förklaras sedan på s. 556 som följande: ”Uttrycken *Natursynd, personsynd och väsentlig synd* förklarar Luther själv så, at han menar, att icke blott människans ord, tankar och gärningar äro synd, utan hela hennes natur, person och väsen är i grund och botten genom arvsyndens helt och hållet fördärvad. ”.

detta [...] aldeles ingen åtskillnad utan alla lika den ene med den andre, den högste så väl som den nedrigaste [lågste]¹⁵⁶. Genom Guds ord och i sakramentet öppnas molntäcket och hon kan åter igen skåda himlen och få en ökad gudskänedom. Arvsynden så som kopplad till människans natur och person gör dock samtidigt människan mer benägen till synd och i större utsträckning svag för djävulens list och utsatthet. Detta koncentreras i inledningsförmäningen i HB 1614 och HB 1693, inför kyrktagning efter utomäktenskapliga förseelser, genom orden:

Fromme Christne/ edher är witterlighit at thenna förestälte person
haffuer igeno Dieffuulens tilskyndan och äggelse/ och sin onda
förderffuade natwrs wana/ emoot the förmaningar achta ut haff Guds
ord/ fallit [...].¹⁵⁷

Människan har genom fallet bevisat sin brist i tillit på Gud och genom sin (nya) natur, person och syndfulla leverne dragit på sig Guds vrede och straff. Det finns endast en, för den kristne under 1600-talet i Sverige, som kan hjälpa ut ur döden och fördömsen och det är ingen annan än Gud själv, genom sin son Jesus Kristus, på vilken den fallna syndaren med Andens hjälp måste ha en fast och sann tro.

3.2. Världen är ett fängelse – Guds straff över syndare

Jagh är en fattig fånge,
I thenna här werlden så länge,
Som ett får uppå en öö:
Jagh kan icke hädan komma,
Utan Gudh sänder migh sin Anda,
När jag af werlden skal döö.¹⁵⁸

Människan är med bakgrund av fallet satta till världens fängelse, fjättrad vid syndens boja och utsatta för Guds straff och vrede. Världen som den hemska plats den är, med pest, hungersnöd, krig och världsbrand förklaras utifrån människans synd och Guds vrede. Det är på grund av fallet som sjukdomar härjar på jorden, för även om det finns yttre orsaker till sjukdomen, så är den verkliga orsaken Eva och Adams överträdelse. De förde med sig det

¹⁵⁶ Aurivillius, M. (1709 [1936]). s. 39.

¹⁵⁷ HB 1614. s. 113, samt HB 1693. s. 129.

¹⁵⁸ Then svenska psalmboken (1695 [1697]). Psalm 249, v. 2.

onda in i världen, ur och från vilken synden och döden uppstår.¹⁵⁹ Bilden av livet på jorden som en vedervärdig plats förstärks av Agneta Horn och hennes *Beskrivning över min vandringstid*. Agneta Horn var en svensk adelsdam som levde i mitten av 1600-talet, i hennes självbiografi som tillkom någon gång runt 1657 i sorgen efter sin kära makes död, får vi en unik inblick i ett högaristokratiskt tankesätt från mitten av 1600-talet.¹⁶⁰ Redan i självbiografins inledning beskriver Horn sitt liv som en ”älända och mycket wederwärtiga wandringstidh”¹⁶¹. I sitt liv får hon känna på Guds vrede genom många olyckor och ondska, men trots detta blir hon fast i tron på Guds rika nåd och att han räddar henne ur eländet efter sitt behag. Gud som en allhärskande god fader som straffar sitt husfolk är ett genomgående tema i både predikningar, psalmer, böner och i kyrkohandböckerna, samt i Horns självbiografi. Horns och tidens syn på Guds allmakt kan sammanfattas med hennes ord: ”Hwadh min goda Gudh wil altidh thet sker. Hans wilia är then bästa.”¹⁶² Gud har därmed sina orsaker, som vi människor inte kan veta, till varför våra hjärtan ängslas och vi drabbas av olyckor.¹⁶³

3.2.1. Guds straff över syndare

För Gud, utifrån 1600-talets synsätt, finns det bara ett sätt att agera mot synden och den syndande människoskaran, vilket är att straffa henne.¹⁶⁴ Genom straff som krig och andra landsplågor, som människan genom synden förtjänar, ses Gud kunna skipa rättvisa bland sin syndiga mänsklighet och driva sitt utvalda folk till bättring.¹⁶⁵ Svenskarna ses nämligen som Guds utvalda folk, med tydliga jämförelser till israeliternas särställning i gamla testamentet. Denna bild är ofta återkommande i predikan och psalmsång. Guds rättvisa baseras på hans rätt som allvetande härskare att straffa de som inte lever efter hans lag och de som inte visar honom fruktan. De olydiga måste Gud straffa¹⁶⁶ och han gör detta genom sin eld som allt kan förtära.¹⁶⁷ Precis som David Gudmundsson i sin avhandling *Konfessionell krigsmakt* identifierar ett tydligt mönster på utkorelsetanke för svenskarna i krig,¹⁶⁸ återfinner jag

¹⁵⁹ Murao, S. L. (1641). s. 23-24.

¹⁶⁰ Horn, A. (1959). s. V.

¹⁶¹ Horn, A. (1959). s. 3,

¹⁶² Horn, A. (1959). s. 22.

¹⁶³ Swedberg, J. (1713). s. 55.

¹⁶⁴ I HB 1693 på sid. 205-217 finns ett avsnitt mot slutet som tar upp alternativa förböner. Dessa förböner utgår från tanken på människans synd och hur Gud på grund av den straffar sin befolkning. Bönerna är indelade i olika kategorier, där en bön tar upp straff orsakade av det ursprungliga fallet och de verksynder människan begår och andra böner tar upp nödtider, krig, pest, hungersnöd, för goda skördar osv.. Bönerna fokuserar på människornas syndfulla leverne och deras behov att omvända sig för att undslippa nöden och nå saligheten.

¹⁶⁵ Reuter, S. (1664). s. 9, 11.

¹⁶⁶ Dryselius, E. B. (1690) s. 7-8.

¹⁶⁷ Stuure, P. (1687). s. 44.

¹⁶⁸ Gudmundsson, D. (2014). s. 157.

samma syn på landets invånare i de predikningar jag gått igenom. Utkorelsen av svenskarna ger dem en särställning i sin relation till Gud både i motgång och medgång.

Som Guds utvalda folk i den fallna världen ges det svenska folket ett stort ansvar att leva rätt och undvika synden. Genom reformationens stärkta syn på Guds allmakt medförs möjligheten att tänka sig Guds starka och aktiva ingripande i allt som sker i världen¹⁶⁹. Precis som han vandrat med Israel och gett dem välgång när de älskat Gud och motgång när de vänt sig bort från honom, så verkar Gud aktivt i världen för 1600-talets människor. Han låter sin vrede råda över syndare och utdömer straff och landsplågor. Detta synsätt ligger till grund för att Johan Friedrich Mayer,¹⁷⁰ generalsuperintendent och professor vid universitetet i då svenska Greifswald, i sin predikan 1707 kan tolka stadens stora pestepidemi och de olyckor som drabbar staden som Guds vrede och straff för stadens syndfulla leverne, det är genom ondskans plats i världen som människan straffas.¹⁷¹ Guds vilja att ingripa i världen visar sig utifrån den världsordning och den uppdelning av roller som återfinns i teorierna kring hustavlan.¹⁷² Gud beskrivs som en god fader vilken genom kärlek till sina barn agar dem till bättring.¹⁷³ Synden kan Gud endast besvara på ett sätt och det är genom straff, vilket uppstår ur hans vrede över människans överträdelser.¹⁷⁴ Straffet är även inbyggt i den av Gud ansett uttänkta världsordningen, där Gud straffar syndare till bättring, där kungen straffar lagbrytare i landet och där husfadern i sitt hem straffar och agar sitt husfolk till ett gudfruktigt och bättre leverne.

På samma gång som tanken på straff kan ses som en destruktiv och jobbig tanke, ges genom detta synsätt nöden och utsattheten en större mening. När det inte finns några naturliga förklaringar på landsplågor, krig och hungersnöd ger 1600-talets människor dem en mening och förklaring i Guds straff. Plågorna kan ses bli till hjälp och till ett stärkande av den redan existerande tron, genom sin drivkraft till ett bättre leverne och sökande efter Gud. Synen på

¹⁶⁹ Se Herbertsson, J. (2016). s. 80.

¹⁷⁰ Se Montgomery, I. (2002): J. F. Mayer (f. 1650 och d.1712) var en starkt anti Pietistisk superintendent för de tysk-svenska provinserna. Vid ett besök i Stockholm 1694 lyckades Mayer med ärkebiskopens tillstånd få kungen (Karl XI) att utfärda ett plakat mot Pietismen. Plakatet *Offener Brief und Edict wieder alle Schwermery der Enthusiasten, Chiliasten etc.* författades på tyska och skulle spridas i kampen mot Pietismen. Mayer hade ett stort förtroende hos Karl XI vilket även han fick hos Karl XII, som kom att påverkas av Mayers tankar och ortodoxa inställning. Mayer fick därmed Karl XII att skärpa bestämmelserna mot Pietisternas trosform ytterligare, en trosform Mayer kallade för "kätterier".

¹⁷¹ Mayer, J. F. (1707). s. 27-28, 87.

¹⁷² Se Herbertsson, J. (2016). s. 81-87.

¹⁷³ Muræus, S. L. (1641). s. 7.

¹⁷⁴ Reuter, S. (1664). s. 11.

Gud som allas allenarådande fader som agar sina barn knyts därmed an till rådande världsordning och familjesituation.

Guds straff förklaras av Ericus Svenonis i en botpredikan över en text från Joels bok 1623 som uppdelad på två sätt. Det första sättet förklaras som grymhetens sätt, det sker när Guds grymhet och stora vrede måste drabba de som vägrar att omvända sig. Dessa, som enligt Svenonis räknas som del av Kains släkte, straffas precis som egypterna straffades på grund av sin förstockelse och ovilja att omvända sig och tjäna den rätta guden och släppa Israeliterna fria från slaveriet. Det andra sättet som Gud straffar på är, som jag beskrev här innan, av faderlig godhet. De botfärdiga straffar och agar Gud av godhet och barmhärtighet, för att de ska vilja omvända sig genom Guds näpsande kraft och korsens renande smärta.¹⁷⁵ Guds straff ska ses som ett verkligt straff som kan drabba den som syndar mod Gud. Vissa människor, menar en författare bakom en postilla, är rädda mer för människornas och världens straff än för Guds straff och låter därmed ej omvända sig och bekänna sin synd. Detta anses märkligt, eftersom Guds straff varar i evig tid men världens straff bara en kort tid, men också märkligt eftersom synen på det världsliga straffet var sådan att även det var Guds straff.¹⁷⁶

Käre Brodher/ effter tu nu äst gripin och satt i hächtelse för tina misgerningar/ så loffua och tacka Gudh för alla delar/ intet twiflandes/ at jw så haffuer warit hans helga wilie/ Ty ingen hade kunnet komma sijn hand widh tigh/ medh mindre Gudh hadhe thet tilstادت/ Och ästu rätsligha Guds fånge och icke menniskiors/ Ty Gudh haffuer alt Regemente i sina händer/[...]¹⁷⁷

Citatet visar hur en kristen anses genom att genomlida världens straff ta på sig Kristi kors och ur insikten av sin syndfullhet, låter sig omvändas och därigenom nå evigt liv istället för evig fördömelse. Allt detta eftersom straffet är utdömt av Gud för syndarens synders skull.

Den rådande samhällsordningen förklarade därmed Guds straff som rättvist över den syndfulla naturen, att straffet utfördes av Guds kärleksfulla handlande till människornas aga och mognad i tron. Ur detta sätt att se på sin tillvaro skapades nog både en frustration och ett

¹⁷⁵ Ericus, S. (1626). s. 17.

¹⁷⁶ Arenius, O. M. (1661). s. 16.

¹⁷⁷ HB 1614. s. 171.

tvivel på en kärleksfull Gud, samtidigt som synsättet kan ses ge en förklarande mening och uthållighetskraft till att uthärda de plågor som drabbade en.

3.2.2. Vårt kors – Kristi kännetecken

Den bedrövelse som vi får utstå i världen ses som Guds straff men även som de kristnas kors att bära i livet. I psalmboken visar sig detta redan i titeln till avsnitt VIII som bär namnet ”Psalmer i Bedröfwelse/ Kors och Anfäktning”¹⁷⁸. Det onda som drabbar oss drabbar inte bara de onda och gudlösa utan ibland drabbar detta även de gudfruktiga. Det drabbar dem, inte enbart, för deras synders skull utan förklaras genom de kristnas lott, att för att förtjäna nåden och frälsningen genom Kristi död, får även de lida korsets plågor och nöd här i livet. Som kristen får människan genom nöden ta del i Kristi plåga på korset, anfäktningen tar hos de gudfruktiga, korsets gestalt.¹⁷⁹ Det blir viktigt att även i nödens plågor, som utsända av den goda Guden till straff och som korsets anfäktning, ständigt vända sig i bön till Gud och be om hans närvaro, och i hjärtat längta efter honom, samt be om räddning från korsets lidande.¹⁸⁰

Tanken på att nöden och svårigheten i livet också kan ses som prövning och människans del i Jesu pina på korset återkommer även i en annan predikan. Här har korsperspektivet fått en innerligare symbolik för närheten till Kristus. Korset och bedrövelsen fogar människan, så att hon kan känna en hjärtans lust och glädje. När hon sitter i det jordiska mörkret och anfäktas av djävulens ondska och hennes ögon inte längre kan skåda himlens fullkomliga liv, då ska hon istället för övergivenhet se glädje. I denna anfäktning av korsets plågor kan den kristna människan se Kristus. Korset är i denna världen det rätta kännemärket för Kristi närvaro. I prövningens och lidandets stund på jorden ska den kristne därför ha stort tålamod och sätta sin tillit till Gud som hjälper ur nöden.¹⁸¹ Båda handböckerna kan därför inleda sitt trösterika anförande för den sjuke vid sjukbesök med att tala människans tåliga lidande: ”[...] Lijd toleligha thenna werck och swedha/ så som hans Fadherligha Rijs/ och tacka honom therföre [...]”¹⁸² Alla kristna som vill leva gudfruktigt och närma sig Gud måste, precis som Jesus genomled sin pina, utstå bedrövelse, sorg och bekymmer¹⁸³, ”bijd och lijd/ tag gierna mot

¹⁷⁸ Then svenska psalmboken (1695 [1697]). Kap. VIII, s. 566.

¹⁷⁹ Laurentius, L. (1618). s. 23.

¹⁸⁰ Laurentius, L. (1618). s. 26-27.

¹⁸¹ Muraeus, S. L. (1641). s. 9-10.

¹⁸² HB 1614. s. 119, samt HB 1693. s. 135.

¹⁸³ Muraeus, S. L. (1641). s. 8.

Thenna werldsens hoot [...]”¹⁸⁴. När minsta förkylning och sjukdom kunde leda till döden, och i en tid fylld av kyla, missväxt och hungersnöd blir strävan stor efter en värmande förklaring på utsattheten. Synen att den som tror, genom sitt lidande kommer närmare den lidande Kristus kanske kunde ge en smula hopp om att det inte bara var i nattvarden, utan även i livets lidande en gudfruktig människa kunde förenas med Kristus själv. Ett resonemang som för oss blir svårt att förstå men som för 1600-talsmänniskan mynnade ut till att de i den hopplösa nöden kunde få närhet värme och ljus om de i ödmjukhet vände sig till Gud:

Öfwergif migh icke, min here och gudh, och drag icke tina faderliga handh ifrån migh. Gud min salighhet, min hiälp och mitt beskärm, tig alena befaler iag mig och beder tig ödmiukeligh, at tu wile hiälpa migh vtur alt ont, som migh kan påkomma.¹⁸⁵

3.2.3. Gud är god även i nöden

Åkalla mig/ säger Herren/ i nödenes tid. Så wil jag hielpa tig/ och tu skalt prisa mig. Låter oss bedia. O Herre Gud/ af hwilkom god begärelse/ rättsinnig råd och rättfärdiga gierningar utgå/ gif tina tienare then friden/ som werlden icke gifwa kan/ at våre hiertan måge wara tin helga bud undergifne/ och all rädsla för fiender så förkomma/ at våra dagar måge under titt beskiärm rolige blifwa/ genom Jesum Christum vår Herra/ Amen.¹⁸⁶

På grund av arvsynen och den ständiga verksynen som människan gör genom djävulens listiga påtryckningar är hon, som beskrivs i syndabekännelsen, ”helwetit och ewinnerlig fördömelse wärd wara”¹⁸⁷. Gud ses enligt citatet inte göra något fel i att straffa människan, eller utsätta landet för plågor och oroligheter. Gud som allrådande förbarmar sig därmed över vem han vill och förhårdar sig mot vem han så önskar.¹⁸⁸ I världens fängelse är människan satt för sin naturliga och personliga synds skull, och hennes straff blir hårdare eftersom hon fortsätter att synda. I detta är Gud den goda fadern som genom sin aga hjälper människan på

¹⁸⁴ Then svenska psalmboken (1695 [1697]). Psalm 287, v. 2, s. 583.

¹⁸⁵ Horn, A. (1959). s. 13.

¹⁸⁶ HB 1693. s. 209-210. Denna alternativa förbön i HB 1693 återfinns bland andra böner för särskilda situationer. Detta är en bön för den nödställda och människor som är ute i nöden.

¹⁸⁷ Then svenska psalmboken (1695 [1697]). s. 1087.

¹⁸⁸ Swedberg, J. (1713). s. 47.

rätt väg. Det är Herrens ord som hjälper människan på den rätta vägen på hennes vandring i den falska och snarofyllda världen, och genom korsets anfäktelser finner och förnimmer hon Andens tröst i döden.¹⁸⁹ När människan ber och inte känner att Gud lyssnar är det inte för att han inte är god, utan för att hans vrede över människans synder överröstar hennes böner till honom.¹⁹⁰

Gud visar annars sin godhet genom att utebli med landsplågorna och andra straff. Genom fred och goda skördar visar Gud sitt nådefulla väsen. Detta synsätt visar sig i några nyårspredikningar, då predikanten understryker att det varit ett gott år och att Gud har varit nådig. De som ändå lever under sjukdom och nöd, bör inte knorra mot Gud utan mot den, sin egen synd, som orsakat det straff de utstår.¹⁹¹ När Gud visat sin nåd över landet får den enskilde förstå sin utsatthet utifrån sitt eget syndfulla leverne. Den enda tröst i detta är att Gud är god och genom att bättra sitt leverne och omvända sig så kan även denne syndare nalkas Guds godhet.¹⁹² Gud vandrar med sitt folk både med den enskilde och med den kollektiva skaran, han straffar landet för kollektivets syndfulla natur och leverne och den enskilde för dennes syndfulla och ogudaktiga beteende. Den fred och seger som Gud kan skapa är inte beroende av människors verk och bedrifter, utan endast av Guds välvilja och hans godhets nåd. En välvilja som snabbt kan vändas åter till straff och aga om människorna återfaller i allt för många synder.¹⁹³

Ty then samme Herren godh/
Som oss sargar / slår och späker/
Synda-såren åter läker.¹⁹⁴

Historien och människoödet vilar därmed i Guds händer och det är han som kan hjälpa människan genom världens jämmerdal. Gud är inte ond när han låter plågor och annat drabba världen. Utan han ses som en god och rättvis herre och domare som endast utdömer det straff som människan genom sin synd och lagens utdömande förtjänar. Bilden i predikningarna och i psalmerna visar på en syn på världen som ett fängelse. Ett fängelse där människan är satt

¹⁸⁹ Stuure, P. (1687). s. 51.

¹⁹⁰ Rothovius, I. (1633). s 6-9.

¹⁹¹ Petrus, P. (1625). s. 7.

¹⁹² Petrus, P. (1625). s. 7.

¹⁹³ Se Dryselius, E. B. (1690). s. 12.

¹⁹⁴ Then svenska psalmboken (1695 [1697]). Psalm 294, v. 2, s. 598.

baserad på sin naturliga synd från Evas och Adams överträdelse. De är fjättrade vid syndens boja i världen och från den finns bara en räddning, att omvända sig, och stadigt tro på Gud och på hans son som återlöst människan och lättat på molntäcket. Detta perspektiv visar sig tydligt i HB 1614:s och HB 1693:s inledande förmaning över den sjuke vid sjukbesök:

[...] effter Gudh haffuer krenckt tigh/ så twifla intet ther på/ at sådant jw
skeedt är för titt bästa skul/ Ty han är tijn elskelighe Fadeher/ och weet och så
wål hwad tigh är nyttigt [...] Ty så förtörne wij vår himmelska Fadher medh
våra dagligha synder/ at han aff Fadherligh barmhertigheet/ nödgas til at
leggia oss vnderstundom så dana swedha och werck vppå/ som tu nu lijdher/
[...]¹⁹⁵

I världens fångelse kan människan ana Kristus genom korsets plågor, Guds kärleksfulla åga, men även genom Herrens ord och nattvard utstakas en väg från världens mörker, genom tro, till himlen och det eviga livet. I denna något mörka och destruktiva syn bör det även funnits utrymme för en glädje och nyfikenhet på världen. När livet blev glatt och när freden och maten fanns att tillgå fick detta kanske bli till ett bevis på Guds nådefulla natur, bli till ljuset i det annars så vanliga mörka fångelset världen kunde vara. Det som predikas¹⁹⁶ och genom psalmerna förmedlas, är önskan för människorna att slippa detta bundna liv uti syndens land och genom tron på Kristi frälsning och återlösning nå saligheten.

Han sade til sin enda Son:
Nu är tijd til förbarma:
Far nidh uthi thet syndaland/
Och lös the fångar arma
Af theras synd och stora nödh/
Fräls them ifrån then ewiga dödh/
Och låt them medh tigh lefwa.¹⁹⁷

¹⁹⁵ HB 1614. s. 119-120, samt HB 1693. s. 135.

¹⁹⁶ I en predikan på Kristi himmelfärds dag 1714 i Kristianstad förkunnar predikanten Turo Liebman att Jesus genom sin uppståndelse och himmelfärd har befriat människan från världens fångelse och öppnat för dem en väg till himmelen (se sidan 4).

¹⁹⁷ Den svenska psalmboken (1695 [1697]). Psalm 219, v. 4.

3.3. I krig mot synden – Gud som förkämpe i striden mot synden

Djävulen är Guds och människans största fiende, det är mot honom Gud måste segra och det är mot honom Gud och de gudfruktiga måste föra sin strid och kamp. Djävulen beskrivs ofta som en varelse som aktivt går runt på jorden, och med list lockar människor och sprider rädsla och olycka. ”Min störste fiend är Djäfwulen wist/ medh argan list Drifwer han sin skalcka [illistig]¹⁹⁸ stycke [...]”¹⁹⁹ sjungs det i psalm 280 men djävulens listighet, skurkaktiga och farliga väsen beskrivs även i predikningarna. I tre av de predikningar jag tittat på samt i HB 1614 och HB 1693, omnämns djävulen eller satan som vår fiende, som går runt i världen som ett rytande lejon,²⁰⁰ en fara som natt och dag går runt i världen.²⁰¹ Djävulen är en verklig och aktiv fara i världen, någon som människorna måste akta sig för. Han är opålitlig och listig, och köttets lust för människan in i hans fällor och hon låter sig snärjas av djävulens list och lockande erbjudanden. Satans mål och vilja med människan är att ta kontroll över hela kroppen, och då inte bara att hos människan orsaka kroppslig skada utan även själslig sådan. Han lurar människan att släppa in honom i deras hjärta och därmed tränga ut Gud.²⁰² I och med tanken på en närvarande Gud med ett aktivt ingripande i världen blir även tanken på en aktiv motpol till Gud en realitet. Djävulen eller satan spelar en aktiv roll i den pågående striden mellan ont och gott. Som Kristi absoluta fiende finns djävulen och de som inte tror och lever efter Kristi ord tillhör inte längre honom utan hans fiende djävulen.²⁰³ Kroppen kan bara ha en herre och människan kan därför inte tjäna både Gud och satan och ändå bli salig.²⁰⁴

Striden mellan Gud och djävulen sker dagligen, världens skeenden och människornas liv står därmed ständigt på slagfältet mellan de två polerna ont – gott. Där synden anfäktar människan och utsätter denna för Guds vrede så är detta resultatet av den dagliga kamp Gud för i sitt försök att segra över det onda. Den mänskliga kroppen blir den centrala arenan för denna kamp och detta krig mot ondskan och djävulen. I det stora perspektivet sker krigen runt om i världen, och där bevisas Guds försök att segra över de onda fienderna och syndarna

¹⁹⁸ Ordet *skalk* förklaras i Svenska akademins ordbok över svenska språket som bl.a. ”en person som handlar 1. betar sig skurkaktigt 1. gement 1. illistigt 1. bedrägligt 1. begår skurkstreck 1. (i ond avsikt) spelar ngn fula spratt 1. narras 1. lurar ngn, skurk, bov, skälm, kanalje missdådare, ogärningsman; bedragare, ’räv’ o.d.; äv. numera, bl. ålderdomligt [...]”.

¹⁹⁹ Then svenska psalmboken (1695 [1697]). Psalm, 280, v. 2, s. 567.

²⁰⁰ Arenius, O. M. (1661). s. 81, samt HB 1614. s. 120 och HB 1693. s. 136.

²⁰¹ Kexlerus, A. S. (1680). s. 30., Muræo, S. L. (1641). s. 44.

²⁰² Arenius, O. M. (1661). s. 182.

²⁰³ Rudbeckius, J. (1625). s. 13.

²⁰⁴ Arenius. O. M. (1661). s. 189.

på slagfältet, men i det lilla perspektivet i det dagliga livet låter Gud denna kamp ske i den egna kroppen. I människans utsatthet för djävulens dagliga belägring (av kroppen) måste Gud utkämpa striden mot det onda, i vilken strid kroppen kan komma till skada men själen räddas till evig salighet. Det sker med andra ord en tydlig och aktiv kamp mellan djävulen och Gud – mellan det onda och goda inne i människans hjärta.²⁰⁵ Den kristna och syndfulla människan utgör det slagfält som måste utstå striden, med det lidande och den utsatthet ett sådant krig medför. Precis som Kristus tog på sig människornas synder får varje människa för sin synds skull utstå köttets kamp och Guds vredes krigsföring mot det onda. Kroppens sjukdom och plåga blir därmed själens läkedom och räddning.²⁰⁶ ”[...] Men nu mädhan tu haffuer besökt migh medh Siwckdom och Swagheet besinner iagh thet”²⁰⁷. Människans enda vapen mot djävulen blir hennes fasta tro på Gud, tilliten till hans räddning och genom att leva efter hans ord och lag stå på Guds sida i striden.

Hjälpen mot ondskan och den mörka fienden, djävulen, kan endast komma från Gud.²⁰⁸ Människan kan genom ett rätt leverne och sann tro underlätta och påskynda Guds hjälp, men utan Gud finns ingen räddning. Gud är den enda som kan bevara människorna från Djävulen vilket även är hans största vilja,²⁰⁹ han är den troende människans sköld och borg²¹⁰ och den människa som den helige anden överger är det mycket synd om.²¹¹ Gud är nämligen den som vill människan väl, han vill förläna henne en väg ut ur synden och ondskan, och är människans enda hopp i kampen mot det mörka och den onda djävulen. ”[...] Ty iagh haffuwe ingen annan/ then iagh kan tryggelighare gåå til [...]”²¹². Gud utövar en för människorna högst påtaglig och blodig strid, vilken inte sker i en parallellvärld eller i människornas fantasi, den sker i 1600-talets här och nu. Den sker i det dagliga värvet, i nattens vånda, genom sjukdomens anfäktning på slagfältet i den egna kroppen. Guds närvaro och aktiva handlande i människans dagliga liv utgör en av grunderna för tillvaron. Utan Gud (hans ande) är människan helt utelämnad i djävulens våld och låter sig då bidra till världens förmörkande och djävulens rikes utbredning. Människan behöver Guds välsignelse och hans hjälp för att kunna stå emot djävulen och utkämpa striden mot mörkret. För det är först när

²⁰⁵ Mayer, J. F. (1797). s. 75.

²⁰⁶ Muraeus, S. L. (1641). s. 45.

²⁰⁷ HB 1614. s. 124, samt HB 1693. s. 139..

²⁰⁸ Mureaus, S. L. (1641). s. 35.

²⁰⁹ Kexlerus, A. S. (1680). s. 29.

²¹⁰ Then svenska psalmboken (1695 [1697]). Psalm 284, v. 3, s. 575.

²¹¹ Arvidus, O. (1645). s. 11.

²¹² HB 1614. s. 122.

Gud välsignar en människa som hon inte har något att frukta²¹³ och när Gud är med den syndfulla människan och hon i tro och sann botfärdighet omvänder sig, då triumferar Gud och djävulen flyr ut ur hennes kropp. I omvändelsen drivs djävulen ut ur kroppen.²¹⁴

Looffuar tu här effter medh allo slijt wilia tagha tight il wara för sådana synder/ bättra titt leffuerne/ elska Gudh/ genom höra Guds ord/ bidia Gudh om then helghe Andes bijstånd och regering emoot Dieffulens/ weldennes och titt onda köts anfechning och frestelse?²¹⁵
[...] Kämpe emot Dieffuulen/ sitt onda kött och thenna werldennes äggelse och onda exempel [...] ²¹⁶

Gud framträder både som skölden och förkämpan, den som leder och försvarar den kristna människan från djävulen och i kampen mot ondskan. Gud verkar därmed både på det kollektiva och det enskilda planet. Det är Gud som är utvägen ur mörkret och plågorna i denna världen, både för den enskilda syndaren och hela landet och det kollektiva ”gudsfolket”. Även om Gud är vred och låter sin ande lämna människan, vilket medför bedrövelse och anfäktning i kroppen, är Gud god. Genom Kristi frälsningshandling har Gud lovat och försäkrat sitt kristna folk, sina barn, en räddning, en person som räddar dem.²¹⁷

Striden mellan det onda och goda är precis som att Gud är verklig och aktivt närvarande i världens skeenden, en verklig och fullt aktiv strid i världen och i människors kroppar under 1600-talet. Gud är både den som genom sin starka hand beskyddar sina barn och genom faderlig aga vänder bort handen och låter människan undgå djävulens fulla kraft och ondskan. Den syndfulla människan behöver Guds välvilja för att kunna segra över det onda, med egen kraft kan människan inte besegra djävulens list och grymhet. Omvändelsen från synden står i människans makt men sker med hjälp av Guds ande och ord.²¹⁸ Den syndiga människan behöver Gud och tron på Kristi seger över döden och det onda. Genom denna tro blir Gud, skölden klippan och borgen, den krigande förkämpan som segrar över det onda och som leder sin troende, ångerfulla och botfärdiga skarn till seger och nåd för riket och ut ur världen

²¹³ Petrus, P. (1625). s. 29.

²¹⁴ Liebman, T. (1714). s. 11.

²¹⁵ HB 1614. s. 115, samt HB 1693. s. 131.

²¹⁶ HB 1614. s. 117, samt HB 1693. s. 132.

²¹⁷ Stuure, P. (1687). s. 19.

²¹⁸ Ericus, S. (1626). s. 11.

genom segern över synden och ondskan till ett liv utan synd och fri från djävulens list och anfäktning för den enskilda individen.

Therföre må wij och wäl wara gladhe at wij snart hedhan/ til itt annat
leffuerne komma kunne/ ther wij icke så förtörne then milda och
godha Fadheren/ och måghe wara frij för dieffuulens list och försååt.
Ty giff tigh Gudhi i wold käre brodher (syster) och lått honom göra
medh tigh effter sin heligha wilia/ [...] ²¹⁹

Denna strid och syn på kampen mellan ont och gott, Guds inblandning och människans ansvar i kriget sammanfattas i en av Luthers mer kända psalmer, både i Sverige och i världen. I psalmen ”Vår Gud är oss en väldig borg” beskrivs denna kamp mellan mörkrets furste och Gud. Psalmen är en parafisering av en psaltarpsalm, vilket var en vanlig form av psalmdiktning både för Luther och för hans samtid. I psalmen ses människans makt vara allt för svag och hon kan inte segra utan Gud, det är Kristus som måste segra över det onda.

1. Vår Gudh är oss en väldig borg/
Han är vår sköld och wärja:
Han hielper oss af nödh och sorg/
Som oss wil här besnärja.
Vår fiende bätsck är oss så hätsck;
På macht eller list hafwer han ej brist;
På jorden är icke hans like.

2. Vår egen macht war här förswag/
Thet måste wij sielfwe röna:
Ty gick för oss til thetta slagh
Christus/ then kämpen skiöna.
Herren Sebaoth bewiste oss godt:
Then kämpen Godh/ som gaf oss modh/
Han wann seger och ähro. ²²⁰

²¹⁹ HB 1614. s. 120, samt HB 1693. s. 136.

²²⁰ Then svenska psalmboken (1695 [1697]). Psalm 56, v. 1-2 (av 4), s. 113-114.

3.4. En enad skara – kollektiv bön vid landsplågor

Som jag tidigare beskrivit uppfattades krig och andra plågor som ett Guds straff för det ”utvalda” folkets synder. Ju fler som syndar desto större blir orenheten och Guds vrede växer sig större. Fler som syndar medför ett större straff från Gud och kräver en större bot och fler som omvänder sig.²²¹ Det blev viktigt att hitta vägar till att förlika sig med Gud och mildra Guds vrede över människornas synder. Som en av vägarna, fanns den gemensamma syndabekännelsen i gudstjänsten, men även söndagens förböner och övriga böner tjänade till att be Gud att förbarma sig, skänka sin andes kraft och lyssna på människornas botfärdighet. Böndagar fick som ett ytterligare redskap i mötet med Gud och människors kollektiva bot och bättring en starkare och tydligare roll i samhället och det kyrkliga livet genom Gustav II Adolf. Han utvecklade de tidigare böndagarna och systematiserade dem. Folket uppmanades att fira böndagarna på ett värdigt sätt med fasta och eftertänksamhet. Alla som kunde borde gå till kyrkan på böndagen för att gemensamt bekänna sin synd och i ett sådant handlande uppvisa en fast tro genom att gärna gå till nattvarden.²²²

Dessa böndagar och fastedagar hålls som viktiga och genom dem bevisas folkets bättring och bot. Gud kan genom dem bli blidkad när folket kommer inför honom och ber om förlåtelse för sina synder.²²³ När Gud låter folket drabbas av plågor i form av krig, pest och hungersnöd gör han detta till följd av kollektivets syndfulla leverne, och straffet drabbar alla som då behöver be Gud om förlåtelse och visa sin kollektiva ånger och bot. En enskild person behöver förstå att nåden är viktig men även förstå att genom sin synd har personen förtörnat Gud, smittat och förargat sin församling med synd samt orsakat och förökat allmän landsplåga.²²⁴ Enskildas synder ses därför få kollektiv påverkan då Gud straffar sitt folk för deras syndiga leverne. Därmed blir den kollektiva bekännelsen en bekännelse för kollektivets syndfulla leverne i sak och människans syndfulla leverne i stort. Guds vrede drabbar därmed både synare och gudfruktiga men oavsett källan till synd ses endast den kollektiva bönen och bättringen som den väg människorna kan gå för att stilla Guds vrede och visa sin bättring. Detta medför inte att de enskilda syndarna inte ska bättra sig, de ska fortsätta förmanas till att omvända sig, be om förlåtelse och bättra sitt leverne²²⁵, utan detta ger kollektivet ett ansvar

²²¹ Arenius, O. M. (1661). s. 243.

²²² Jmf. Montgomery, I. (2002). s. 87.

²²³ Rudbeckius, J. (1635) s. 7-8.

²²⁴ Rondeletius, J. P. (1622). s. 30.

²²⁵ Rudbeckius, J. (1635) s. 7-8.

för allas synd och som ett kristet folk ansvar för varandras omvändelse, salighet och frälsning.

Folkets fasta och ödmjukande handling på böndagarna underlättar deras insikt om Guds stora makt i relation till deras egen litenhet och syndfulla väsende.²²⁶ Ur den insikten föds viljan att bekänna sin synd för Gud och bättra sitt leverne så att de landsplågor som drabbar dem går från att vara en förtärande eld till ett av Gud, faderligt ris, till aga och uppfostran.²²⁷ Böndagarna organiseras av de styrande i Sverige för att upprätthålla och återfå Guds välsignelse över landet, staden eller bygden. Böndagarna manifesterar den kollektiva synen på synd och Guds straff, riket som en församling särskilt utvald av Gud, en församling vari dess olika lemmar syndar mer eller mindre och där Gud av vrede straffar folket av faderlig godhet till omvändelse och välsignelse.

I en nyårspredikan av Petrus Petri hållen 1625 förklarar han sju steg till välsignelse, främst för den enskilda välsignelsen men som i slutändan även handlar om den kollektiva välsignelsen från Gud. 1) Om människan önskar att Gud ska tänka på henne och välsigna henne så måste hon tänka på honom och frukta honom. Gör människorna detta så 2) välsignar Gud henne som han välsignade Israel och Aron, därför ska folket frukta Herren som Israel och Aron fruktat Herren. 3) Av hela hjärtat frukta och tjäna Gud – då blir folket välsignade som alla de gudfruktiga. 4) Om Gud ska kunna välsigna alla (barn, unga, gamla, friska, sjuka osv.) måste alla lära sig frukta och tjäna Gud. 5) Och vill människan öka sin välsignelse allt mer och mer ska hon frukta och tjäna Herren allt mer. 6) Önskar människan att bli välsignad från släkte till släkte, måste hon lära sina barn att frukta och tjäna Herren så att de lär nästa släkte och i sin tur nästa. 7) Vill människan sedan bli kvar som Herrens välsignade skara så måste hon söka dem och hålla sig till dem som dagligen lovar och prisar Gud.²²⁸

I Petrus resonemang återfinns ett tydligt drag och tema, det handlar om två saker för att vinna Guds välsignelse – att tjäna och frukta. För att få Guds välsignelse över sig själv, hela landet, kollektivet och sina barn och barnbarn, behöver en kristen person lära sig frukta och tjäna Gud. Genom att bevisa sitt tjänande och sin fruktan för Herrens allmakt och storhet visar människan sig lojal till Gud och blir därmed ”värd” hans beskydd och välsignelse. När

²²⁶ Se Rudbeckius, J.(1635) s. 16.

²²⁷ Petrus, P. (1625). s. 31.

²²⁸ Petrus, P. (1625). s. 25. (min egen återgivning).

landsplågorna drabbar landet finns det en styrka att samla sig tillsammans och i gemensam bön förenas i sin vilja till bättring och att bli kvitt de plågor som drabbar alla. Som psalmen 307 uttrycker det: ”Så är thet vår tröst alleen/ At wij tilsammans i gemeen Tigh åkalle [...]”²²⁹. När den enda förklaringen på de stora plågor som drabbar världen och folket i landet är Guds vrede eller djävulens ondska, i vilket människan delvis är skyldig och där hon samtidigt står maktlös utan hjälp från Herren, är det förståeligt att kollektivet behöver en gemensam samlingspunkt och ett gemensamt sätt att försöka påverka Gud att med mildhet se deras nöd och ånger och vända deras olycka till bättre tider. Detta för att inte känna en allt för stor maktlöshet till naturens och onda krafters olyckor.

Den kollektiva bönen om räddning och Guds välsignelse och beskydd från krig, pest och hungersnöd har med denna bakgrund vuxit sig stark. Så stark att den fick sina egna helgdagar utöver den i Gudstjänsten så viktiga kollektiva syndabekännelsen, vilken enligt Rothovius skulle ske efter klockringningen samt efter kollektbönen, där de församlade skulle upphöja ett kollektivt rop till Gud om deras synders förlåtelse.²³⁰ Detta kollektiva element blir både en tröst i den egna maktlösheten inför världens fasor och Guds allmakt, samtidigt som det ger uttryck för idealet att visa sin fruktan för Gud och sin vilja att tjäna honom. Böndagarna och den kollektiva syndaboten kan ses både som en psykologisk hjälp ur nöden, att finna tröst i varandra och i den gemensamma strävan bönen utgör, om hjälp och beskydd. Men de kan också ses som ett bra sätt för kyrkan och rikets ledning att se till så landets invånare på ett säkert sätt upprätthåller sitt tjänande leverne till Gud, rannsakar sig själva och sin egen syndfullhet och i fruktan för domen och Guds vrede vänder sig till sann bot och bättring. Dessa båda perspektiv kanske inte går att separera utan de är båda sammanflätade i varandra. Människornas enskilda förehavanden flätas återigen samman med kollektivets ansvar och relation gentemot Gud. Den egna människans frihet att inte frukta Gud och älska honom, kan drabba även de Gudfruktiga i kollektivet och den gemensamma uppgivenheten inför de stora katastroferna flätar dessa båda sidor samman i den kollektiva bönen, omvändelsen och beviset av gudsfruktan och tjänande.

3.5. Sammanfattning

Människan föds in i en syndig värld på grund av det ursprungliga syndafallet som Adam och Eva orsakat. När ondskan härskar i världen blir den till ett fängelse för människans syndfulla

²²⁹ Then svenska psalmboken (1695 [1697]). Psalm 307, v. 2. s. 622.

²³⁰ Rothovius, I. (1633). s. 12-13.

natur och person. Denna grundläggande synd, binder människan till lagens dom och den orsakar hennes utsatthet för Guds vrede. Människan ses som genom arvsyndens mer benägen till synd och extra utsatt för djävulens list och snaror. Överträdelser som enligt lagens domslut ytterst straffas med döden.

Samhällsordningen under 1600-talet förklarade nöd, sjukdom och krig som ett straff av Gud. Gud ansågs måsta straffa människan för dennes syndfulla natur och hennes ständiga överträdelser mot Guds vilja. Denna syn på en straffande och hårt dömande Gud, verkar skapa en viss frustration mot Gud själv. Frustrationen över att bli drabbad, att aldrig gå fri och trygg från de olyckor som drabbar en. Men i denna frustration visar sig även tryggheten i att få en mening och förklaring på det som sker. Det oförklarliga blir förklarat för 1600-talets människor. Sjukdomen, nöden och hungern beror på djävulens intåg i världen, på människosläktets ursprungliga fall och benägenhet till synd, och dess dom och straff för dessa synder. Frustrationen förklaras och stävjas med tanken på människans delaktighet i Kristi lidande. 1600-talets gudfruktiga människor får, när det kollektiva straffet drabbar dem vara med och bära Kristi kors. Genom den insikten blir de ett med Kristus och kan i nöden få ana hans närhet.

Världen blir ett fängelse som ett resultat av arvsyndens handling och utfall. Att människan genom den inte själv kan orsaka förändring till den bittra tillvaro som världen under 1600-talet visade sig vara. Arvsyndens förklarar det oundvikliga, att människorna fötts in till en hård värld där nöden och hungern är påtaglig och där mörkret och osäkerheten ständigt hänger över livet. Denna utsatthet beror på det ursprungliga syndafallet men även på den strid som Gud ständigt måste utkämpa i världen och i människornas kroppar. Kriget som Gud för mot synden, gestaltas i världshistoriens stora skeenden, med krig, pest och hungersnöd, men den tar sin nära kamp i människans egna kroppar. Ondskan drabbar, för 1600-talets människa, dem i kroppen, djävulen tar den i besittning och ondskan styr henne. Guds ande blir utdriven ur kroppen och flyr bort. Kampen mot ondskan måste ta sin utgångspunkt i den enskilda människan, i hennes relation och tro på Gud. 1600-talets människa måste dagligen omvända sig till Gud och låta Gud strida för hennes återgång till dopets löfte. Precis som Kristus tog på sig människans synder, får varje enskild människa utstå köttets kamp och Guds vredes krigsföring mot det onda.

Under 1600-talet ses Gud verka både för och mot den enskilde, samtidigt som han verkar för och mot det kollektiva. Riket utgjorde en församling, det utvalda gudsfolket, vari församlingens olika lemmar syndar mer eller mindre, men där Guds vrede ändå drabbar hela sitt folk. Oavsett om de är syndare eller gudfruktiga. Böndagarna blir för 1600-talets samhällsbyggare viktiga redskap för att kunna samla människorna, att gemensamt bekänna och be om Guds förlåtelse. Att försäkra sig om att alla visade sig tjäna och frukta Gud, och gemensamt förmana de fortsatt syndiga att omvända sig och leva ett gudfruktigt leverne. Den kollektiva syndaboten tar utgångspunkt i den enskilda människans synd, men eftersom hela människosläktet är ett syndfullt släkte av naturen, flätas det kollektiva och enskilda ihop och Guds vrede drabbar alla oavsett om det är de som syndat eller ej. Den kollektiva syndabotens psykologiska drag att finna tröst i gemensamt handlande sammanflätas med den enskilde syndarens rädsla för domen och av den en vilja till bot och bättring.

4. Evig salighet genom nåd – syndens förlåtelse genom bot och fast tro

Människan är enligt 1600-talets ideal inte dömd till att förbli i synd om hon väljer att omvända sig. Genom Kristi frälsningshandling har Gud nämligen gett människan nåden, ett löfte om salighet och ett evigt liv för de som tror. Människan är satt till sitt hårda liv i världen på grund av sin syndiga natur, vilken driver henne bort från Gud. Genom Kristi död och uppståndelse lättas molntäcket och den människa som ångrar sin synd, och tror på Guds löfte kan få ta del av den nåd som Gud visar genom Kristi död och uppståndelse, genom syndernas förlåtelse i dopet och nattvarden.

För att nå detta mål som kristen och komma till insikten att låta sig omvändas och återförena sig i dopets löfte finns ett redskap som Gud gett kyrkan och den kristna församlingen. *Lagen* och *evangeliet* måste verka tillsammans och ses därmed som ett redskap för att nå en fast tro och undfå nåden och saligheten. För 1600-talets präster utgör Luthers teologi om lag och evangelium en grund för predikan och pastoralt utövande. Prästerna ska noga använda lagen och evangeliet likvärdigt för att undervisa människorna om sin synd och ge dem tröst i ångesten. Genom undervisningen om lagens dömande kraft och människans tröst och räddning i evangeliets ord, ges individen en egen frihet att själv välja att närma sig Gud.

I detta kapitel försöker jag svara på vad som fick människorna att i sin stora nöd och syndfullhet ändå söka efter nåden och vilka redskap och drivkrafter som legat bakom detta sökande. Jag försöker även svara på vad som kan ha begränsat och hämmat människorna att verkligen uppfylla samtidens fromhetsideal och möjlighet att stilla sin oro och syndaångest.

4.1. Av lagen uppenbaras vår synd – förmaningens omvändande kraft

Luther argumenterar under reformationen för en tydlig koppling mellan lag och evangelium, att dessa två ska ses som noga sammanflätade, och då de förutsätts för omvändelsen och den sanna boten anses de utgöra kärnan i det kristna livet. Bengt Hägglund sammanfattar Luthers teologiska tankar rörande lag och evangelium på följande sätt:

Genom lagen utför vredesdomen sitt verk, så att samvetet anklagas, och människan kommer till insikt om att allt hos henne är synd. Genom evangelium förkunnas förlåtelsens ord, som uppväcker tro på Guds barmhärtighet och nåd och omvandlar människan, så att hon får

ett nytt sinne och vänder sin blick bort från sitt eget till det som Kristus är och gör.²³¹

Lagen blir människans spegel vari de kan inse sin synd och skynda till omvändelse.²³² Den säger till människan vad hon ska göra under hot och straff.²³³ Genom denna spegel ser människan att hon fallit från Gud och inte lever efter Guds vilja.

Det är Gud som utgör församlingens högsta domare och eftersom Bibeln anses vara Guds ord, bibelordet den främsta domaren. Guds lag blir därmed hans fysiska domare och dom i världen, och de som inte lyder skriftens ord och erkänner dess dömande makt, de straffas av Gud.²³⁴ Guds lag utgörs av skriften och särskilt av Mose lag, vilkens under svenskt 1600-tal ses som kyrkans och världens lag.²³⁵ Lagen avspeglar i grunden, under 1600-talet, den första människans rättfärdighet och renhet i Guds skapelse, samt den senare uppenbarade lagen vid Sinai (dekalogen). Guds lag kräver inte enbart yttre gärningar utan människans hela överrensstämmelse med Guds vilja.²³⁶ Det blir viktigt att ha med sig detta vid förståelsen av 1600-talets resonemang rörande lagen och Guds domsmakt. Gud är domaren och världens främste styresman, det är han som dömer och utför straffen. Eftersom lagen återfinns i Bibeln är lagen indirekt Guds ord, vilket gör lagen till Guds världsliga domare i livet och den enda tolkningsnyckeln till varför Gud låter ondskan härja och genom motgång straffar sitt folk.

Av lagens mångfasetterade budskap förmedlar den främst Guds vrede över synden och den syndfulla, och underkastar alla syndare fördömsen.²³⁷ Det är genom lagen som Gud kan låta sin vrededom verka.²³⁸ Lagen utgör de ord som hotar, anklagar och dömer människan,²³⁹ men som också kan föra människan mot omvändelsen, boten och saligheten. Det rop som lagen sänder ges människan för att de ska uppväckas från sin synd. I ropet från Gud ska människan låta sitt syndahjärta krossas av lagens hårda ord, så att hon kan rannsaka sig själv och motta evangeliets läkande kraft.²⁴⁰ Kyrkohandböckerna låter den sjuke i sin bekännelse

²³¹ Hägglund, B. (2003). s. 201.

²³² Mayer, J. F. (1707). s. 85.

²³³ Hägglund, B. (2003). s. 199.

²³⁴ Ilsbodinus, M. G. (1622). s. 28, 30.

²³⁵ Rudbäckius, J. (1635). s. 2-4.

²³⁶ Hägglund, B. (2003). s. 295.

²³⁷ Stuure, P. (1687). s. 20.

²³⁸ Hägglund, B. (2003). s. 201.

²³⁹ Hägglund, B. (2003). s. 295.

²⁴⁰ Arenius, O. M. (1661). s. 145-147.

säga: ”[...] Jagh bedhes nådhen och icke rätten/ handla medh migh nådheligha/ som tu vtloffuat haffuer/ och icke strängeligha/ som iagh förtient haffuer.”²⁴¹

Men lagen driver även människan ur rädslan för den eviga döden och helvetets grymhet, som de genom sin synd förtjänar, till omvändelse och tröst.²⁴² Det är när lagen tillåts vara anklagande och fördömande och som en spegel, den kan påvisa människans synd.²⁴³ Denna form av spegeltanke visar sig i Caspar Mellisanders *Een nyttig bönebook*, genom lagens bud låter Mellisander människans olika synder bli speglade. På ett systematiskt sätt går han igenom buden och kopplar olika synder människan begår till dem. Syndaspegelns mål är att visa människorna, läsaren, att människan är ett syndfullt väsen, även om personen inte menar sig begå speciella enskilda synder, så visar Guds lag på mer än så att hon genom sitt syndfulla väsen bryter mot lagen. Mänskligheten är av naturen syndfull och hon begår synder när hon på olika sätt vänder sig från Gud och inte ständigt lever i och med Guds lag och bud.²⁴⁴

Eftersom människan inte förmår att uppfylla lagens fulla mening blir dess uppgift att vittna om människans brist och synd.²⁴⁵ Enligt Luther fungerar lagen som en spegel för människans själ, och visar människans verkligt syndfulla natur. Han anser att genom lagen kan den rätta ångern födas, den ånger som ligger i förkrosselsens insikt, den som genom lagen väcks till liv när människan inser att hon står helt under syndens förbannelse.²⁴⁶ Lagen kan och ska användas till förmaning. Prästerna ska ofta stå och förmana församlingen och folket till bättring och omvändelse.²⁴⁷ Eftersom lagen blir människans enda redskap till att upptäcka och inse sin synd och ur upptäckten driva sig mot omvändelsen, har prästen ett ansvar att hjälpa sin församling att spegla sig i lagens spegel innan det är försent. Lagen måste användas i rätt tid så att syndaren får tid att vakna.²⁴⁸ Detta så att den tillåts krossa syndens hårda skal och låter uppväcka syndaren.²⁴⁹

²⁴¹ HB 1614. s. 124, samt HB 1693. s. 140.

²⁴² Arenius, O. M. (1661). s. 265.

²⁴³ Se Hägglund, B. (2003). s. 199.

²⁴⁴ Mellisander, C. (1609). Del 2, kap. 2.

²⁴⁵ Hägglund, B. (2003). s. 295.

²⁴⁶ Hägglund, B. (2003). s. 200.

²⁴⁷ Laurentius, L. (1618). s. 23.

²⁴⁸ Rothovius, I. (1633). s. 5.

²⁴⁹ Arenius, O. M. (1661). s. 145.

Eftersom lagens uppgift ytterst är till för att uppväcka syndarens sinne och insikt om sin synd och litenhet, kan den inte stå självständig. För att omvändelsen ska kunna ske behövs Guds ord i evangeliet. Gud anses i Evangeliet förmedla budskapet om hur Kristus har fullkomnat lagen, levt med den och i den, han har sedan friköpt människan från lagens hårda dom orsakade av hennes överträdelser.²⁵⁰ I evangeliet får människans sedan, efter lagens insikt om sin syndfullhet, löftet om Guds frälsning. Lag och evangelium verkar tillsammans, och det är bara då som en människa kan bli omvänd, när hon kan gå från döden och vredens tillstånd till livet. Denna omvändelse utgör det fenomen som kallas för boten och är den innerliga betydelsen för uppfattningen av boten.²⁵¹ Den sanna och rätta ångern som behövs för omvändelse och ett mottagande av Guds förlåtelse och nåd, är den ånger som föds ur insikten som lagen ger, den om människans underkastelse under syndens förbannelse.

I ångern återfinns omvändelsen och står där i människans egen makt, men den sker inte enbart av lagens påtryckning utan av Guds ord både i lagen och i evangeliet. Guds ord, i dubbel bemärkelse, låter människan kunna omvända sig med andens hjälp.²⁵² Lagen och evangeliet, den senare vilken jag i nästa avsnitt ska närma mig, är båda viktiga i människans omvändelse. Lagen utgör den ena delen av prästens och Guds viktiga redskap till att förmedla salighetens budskap och genom lagen leda sin församling till en rätt insikt om sin litenhet, insikten som behövs för en sann bot och omvändelse. Förmaningen genom lagen ska därför anpassas till åhörarnas olika förutsättningar, att människorna i lagens förmaning kan spegla sin individuella själ i dess spegel.²⁵³

²⁵⁰ Arenius, O. M. (1661). s. 114.

²⁵¹ Hägglund, B. (2003). s. 295.

²⁵² Ericus, S. (1626). s. 11.

²⁵³ Rothovius, I. (1633). s. 5.

4.2. Nåden en gåva från Gud – endast genom en sann tro

Bort mit hierta medh the tanckar/
Lijk som wore tu uthstött:
Hålt tigh fast widh Guds Ords anckar/
Och alsingen motgång skiöt.
Äst tu ond och full medh skuld?
Sij/ så är Gudh from och huld:
Fast tin synd förtjenar döden/
Frälser Gudh tig doch uhr nöden.²⁵⁴

Det beskrivs att förkunnelsen av lagen och evangeliet måste ske tillsammans, det är bara när de båda arbetar med varandra som en sann bot och ånger kan väckas och Gud visa sin frälsande nåd. En syndfull människa måste först, precis som skriftens heliga män, lära känna sin mänskliga svaghet genom lagens hårda spegel, och där ur förtrösta på Gud.²⁵⁵ Evangeliet kan därmed ges genom Guds ord till människorna som ett budskap om Guds nåd. Det är genom evangeliets kraft som en syndfull människa i ångesten kan finna Guds tröst och hans nådefulla ord. I evangeliet får människan vetskap om Guds löfte, att förlåta de botfärdiga, och en tro på detta löfte ger nåd och förlåtelse till syndaren. Evangeliet predikar Guds nåd i Kristus varigenom de botfärdiga får förlåtelse och evigt liv genom tron på löftet.²⁵⁶ Ett resonemang som låter evangeliet och Guds ord bli det sätt, på vilken Gud kan locka människan till bot och bättring.²⁵⁷ När hon efter lagens spegel sett sin uselhet, ges människan i evangeliet en utväg och predikanten kan därigenom förmedla ett löfte från Gud, om evig salighet efter bättring och tro.

Evangeliets kärnfulla budskap beskrivs som Jesu handlande och ord. I en predikan poängteras hur synderskan²⁵⁸ som tvättar Jesu fötter först blir medveten om sin synd och ångrar detta genom sitt handlande. När hon med sitt hår tvättar Jesu fötter visar hon en sann ånger och tro på Kristi person, att Jesus avlöser henne från hennes synder.²⁵⁹ I en annan predikan förklaras

²⁵⁴ Then Svenska psalmboken (1695 [1697]). Psalm 243, v. 1, s. 482.

²⁵⁵ Arenius, O. M. (1661). s. 144.

²⁵⁶ Stuuere, P. (1687). s. 20.

²⁵⁷ Ericus, S. (1626). s. 25.

²⁵⁸ Berättelsen återfinns i Luk. 7: 36-50, i predikan antas det att synderskan är Maria Magdalena vilket var en gängse tolkning av denna text under 1600-talet. I dagens bibelforskning finns inga belägg för att denna icke namngivna synderska är den samme som Maria Magdalena som dyker upp i Lukasevangeliet först i efterföljande kapitel.

²⁵⁹ Ericus, S. (1626). s. 19.

lagens drivkraft och evangeliets styrka utifrån Jesu samtal med rövaren på korset, där den botfärdiga rövaren inser sin synd och Jesu fullkomlighet var han bekänner sin synd och tror på Guds rike. Här uppmanas de syndfulla människorna på 1600-talet att ta efter rövarens exempel och lyssna till Guds ord, se hans storhet, bekänna och tro.²⁶⁰ Evangeliet och ordet från Gud ses föra människan rätt i den mörka världen,²⁶¹ det uppväcker syndaren²⁶² och det är därför det är så viktigt att det predikas. När ordet predikas av prästerna, lärarna och kyrkan själv (vilket bl.a. sker i böndagsplakaten), i deras dubbla mening – både med lag och evangelium – förs folket till rannsakan, bot och bättring²⁶³. En syndare ska använda sina ögon till att skåda Guds verk och sina öron till att lyssna på hans ord.²⁶⁴ Detta så att syndaren i tid vaknar och Guds frälsnings-verk kan ske hos varje syndfull själ. Lag och evangelium symboliserar ve och lust, där det senare, evangeliet, skänks människan för att uppväcka hennes tro.²⁶⁵

Evangeliets ord anses förmedla ett nådens löfte. En syndfull människa får genom detta ord höra hur Gud lovat att stötta och vara nådefull över syndaren. Människan kan därmed se en utväg ur världens grymhet och dess lidande, och genom det anses hon kunna låta sig drivas till omvändelse och bot i strävan efter Guds nåd. Den syndfulla människan ser då nåden som den enda vägen till trygghet och skydd mot evig död och fördömelse. Nåden låter henne, som en predikant skriver, ta sin boning i Kristi sår, de sår som står emot djävulens anfäktning och som vittnar om det lidande som behövdes i striden mot det onda.²⁶⁶ Guds nåd kan ses som sättet för människor att finna tröst i all sin utsatthet.²⁶⁷ Det framhävs att det endast är genom att förvissa sig och allt mer försäkra sig om, att få del av Guds nåd, som ångslan, utsattheten och ångesten kan få tröst.

I de båda gudsorden lag – evangelium ges 1600-talets människa förutsättningen att vilja omvända sig och göra sin bot. Denna omvändelse utgör sedan förutsättningen för att rätt kunna tro på Guds löfte om nåden, och få Guds avlösning och förlåtelse. Den som sant bekänner, ödmjukar och omvänder sig, säger en predikant, att denne ska inte nekas

²⁶⁰ Arenius, O. M. (1661). s. 288.

²⁶¹ Stuure, P. (1687). 51.

²⁶² Then Svenska psalmboken (1695 [1697]). Psalm 255, v. 5.

²⁶³ Dryselius, E. (1690). s. 12.

²⁶⁴ Muraeus, S. L. (1641). s. 36-32.

²⁶⁵ Ericus, S. (1826). s. 16.

²⁶⁶ Stuure, P. (1687). s. 14.

²⁶⁷ Ericus, S. (1626). s. 28.

avlösningen oavsett synder.²⁶⁸ Lagen och evangeliet möjliggör för människan att bekänna och omvända sig men det är inte det som i sig skänker nåden och förlåtelsen. Förlåtelsens kraft är inte beroende av människans prestation, dess ånger och goda uppsåt, utan enbart beroende av Guds nåd.²⁶⁹ Genom en sann omvändelse och bättring visar Gud sin kärlek över en syndig människa.²⁷⁰ Evangeliets ord skänker möjligheten för den syndiga människan att tro, och i trons frukt ligger botfärdigheten. Viljan till bot förutsätts som en yttring av tron, och tron som en förutsättning för förlåtelsens ord.²⁷¹ Den som ej är botfärdig kan inte undfå avlösningen,²⁷² då dennes tro inte är stark nog att inse sin brist och förlita sig på Guds löfte om förlåtelse. Att inte tro på förlåtelsens ord gör inte Guds ord mindre verksamma i sig, men de anses inte kunna slå rot i syndarens själ. Den rätta tron ses behöva föregå av en sann ånger, vilken kräver en hörsamhet till Guds ord och en fast lydnad till Gud och hans bud.²⁷³

Med lagens och evangeliets ord önskar predikanterna föda en sann tro, som leder till omvändelse, bot, förlåtelse och ett liv med Gud i evig salighet. Det är genom en stadig tro och ånger som en syndfull människa anses kunna komma till himmelen.²⁷⁴ Det ultimata stadiet för en kristen människa under 1600-talet blir att försöka hålla sig fast i sin tro, något som är omöjligt till naturen, vilket därmed kräver daglig och ständig omvändelse för att kunna upprätthålla samvaron med Gud. Detta visar sig i HB 1614:s och HB 1693:s ordning för hur en präst ska handla med de som ska avrättas. I denna ordning finns ett moment vid avrättningen då prästen ska uppmana dem:

[...] som ären här vthkomne medh thenna vår brodher/ som nu skal skilias ifrå oss medh dödhen/ jagh förmanar edher at i falle med honom på edhor knäa/ och haffuer edhra innerligha böön til Gudh för honom/ at han må döo i een stadigha troo til vår Frelsare Jesum Christum.²⁷⁵

²⁶⁸ Rondeletius, J. P. (1622). s. 39.

²⁶⁹ Jmf. Rondeletius, J. P. (1622). s. 40-54.

²⁷⁰ Arenius, O. M. (1661). s. 39.

²⁷¹ Rondeletius, J. P. (1622). s. 37.

²⁷² Rondeletius, J. P. (1622). s. 40.

²⁷³ Liebman, T. (1714). s. 10.

²⁷⁴ Arenius, O. M. (1661). s. 288.

²⁷⁵ HB 1614. s. 177-178, samt HB 1693. s. 189.

Det eviga livet och saligheten visar sig här uppnås genom en sann och fast tro,²⁷⁶ därmed blir det viktigt att ständigt rannsaka sig själv och låta sig uppväckas av Guds ord genom den heliga anden till en sådan tro, särskilt i en människas dödströskel.²⁷⁷ Av egen kraft kan inte människan helt omvända sig, hon behöver att Gud genom anden tänds en tro som skapar ett botfärdigt hjärta.²⁷⁸ Detta kan Gud bara göra genom lagens hårdhet och evangeliets tröst. Den som tror ska nämligen få evigt liv och syndernas förlåtelse genom tro på Guds ord.²⁷⁹ Anden ska låtas verka i människans hjärta så hon får lust till Guds lag, ovilja för synden. Detta så hon ångrar sin synd och förnimmer att hon snart får nåd och förlåtelse av Gud.²⁸⁰

Det förkunnas att det är genom en fast tro på Guds löfte, född ur insikten av människans litenhet och omöjliga situation, driven genom gudsfruktan och ånger och närd av Guds ord och andens förlåtande kraft som 1600-talets människa kan leva ett gott liv.²⁸¹ ”När en Syndare thet med en sann Troo sig tillägnar/ så betäcker och öfwerskyler thet alla hans Synder.”²⁸² Lagens bud och evangeliets tröst blir viktiga komponenter i allt från förkunnelsen till människornas kristna dagliga liv. I allt som sker behövs de båda gudsorden för att driva människan till omvändelse och en fast tro. I Melissander bönbok gestaltas denna tydliga uppdelning och symbios mellan lag och evangelium. Som jag tidigare skrivit har han ett kapitel som berör lagens spegel, hur syndaren kan spegla sig genom Guds lag, direkt i kapitlet efter återfinns böner som vittnar om evangeliets trösterika kraft och om Guds nåd omvittnat i evangeliet. Nåden ges i förlåtelsens ord till alla botfärdiga syndare som tror på detta Guds löfte.²⁸³

Skriftermålet får mot denna bakgrund en central plats, i dubbel bemärkelse, i 1600-talets kristna liv i Sverige. I en värld förklarad genom syndens glasögon spelar bekännelsen och omvändelsen från den, en viktig roll, men även mellan begreppen lag och evangelium får skriftermålet en central plats som uttryck för själva omvändelsen, vilken ligger till grund för en sann tro. Bengt Hägglund sammanfattar synen på bot och omvändelse under ortodoxins

²⁷⁶ Se Olaus, M. (1620).

²⁷⁷ Arenius, O. M. (1661). s. 291.

²⁷⁸ Laghansen, C. (1707). s. 574-575.

²⁷⁹ Molinus, H. C. (1632). s. 18.

²⁸⁰ Swedberg, J. (1713). s. 290.

²⁸¹ Ericus, S. (1626). s. 28.

²⁸² Mayer, J. F. (1707). s. 32.

²⁸³ Melissander, C. (1609). Del 2. Kap. 3 och 4.

tidevarv, att den sker mellan två poler, *förkrosselse* och *tro*, där förkrosselsen skapas av lagens kunskap och där tron föds av evangeliets ord.

Genom lagen drives människan till insikt om synden och Guds vrede samt till ånger; genom evangelium upptändes tron eller vissheten om syndernas förlåtelse för Kristi skull, varigenom det förkrossade samvetet upprättas. På den tro följa goda gärningar, levernets förbättring, såsom trons frukt.²⁸⁴

²⁸⁴ Hägglund, B. (2003). s. 296.

4.3. Skyddet kring Guds bord – sjukkommunionens steg

I det andra kapitlet beskriver jag hur skriftermålet under 1600-talets lopp fick en allt tydligare koppling till nattvarden i både bruk och lagtexter. Denna koppling kan ses manifesteras ett ökat ”skydd” kring nattvarens sakrament. Samtidigt som reformatorerna och kyrkans ledare i Sverige verkade för att lära folket om kristendomens olika innebörder kom skriftermålet att få en viktig uppgift, bortsett från predikan och övriga undervisningstillfällen, att kontrollera och undervisa människorna om sakramentens och kyrkans innebörd.²⁸⁵ Denna nya betydelse av skriftermålet som kunskapskontrollerande instans kommer jag in på senare. Här kommer jag fokusera på sjukkommunionen och hur den beskrivs i HB 1693. Handbokens beskrivning av sjukkommunionen ger en god inblick i skriftermålets plats som förberedelse och som ”skydd” för både människorna och församlingen att inte ådra sig Guds vrede och dom vid firandet av nattvarden.

Sjukbesöken är detaljerat omnämnda i kyrkohandboken. Det är tydligt föreskrivet vilka moment som prästen bör låta den sjuke genomgå, oavsett om det ska firas nattvard eller ej. Fram till kommunionen är det 12 steg/moment som prästen ska leda den sjuke igenom och denne klara av. Följande steg/moment ingår enligt HB 1693 i en sjukkommunion:²⁸⁶

1. Prästen håller ett tal till tröst och förklaring av orsaken till sjukdomen (vilket är Guds vrede över synden).
2. Prästen ska uppmana den sjuke att bekänna sin synd.
3. Den sjuke gör sin egen allmänt hållna bekännelse över sin syndfullhet, sitt skriftermål.
4. Den sjuke ber en bön, förslagsvis *Jag fattig syndig människa...*
5. Den sjuke kan göra särskilt skriftermål för enskild synd.
6. En bekännelse över tron på absolutionens kraft samt prästens rätta utövare av denna Guds nådefulla makt avkunnas av syndaren.
7. Prästen utövar absolutionen.
8. (Om den sjuke fortfarande är tyngd av samvetsqual ska prästen och de församlade be om en stark tro och tröst för och hos den sjuke).
9. Prästen håller en förmaning om nattvarens innebörd och rätta bruk.
10. Den sjuke och de församlade bekänner sin rätta tro (trosbekännelse).
11. Prästen läser instiftelseorden.
12. Prästen avfordrar av den sjuke en bekräftelse på att denne tror att Kristus verkligen är närvarande i nattvarden och att den sjuke tror på sakramentets rätta och fulla kraft.
13. Kommunionen.
14. Tackbön för den genomförda handlingen.
15. Välsignelse.

²⁸⁵ Se Ekstrand, S. (2005). s. 23, och Pahlmblad, C. (1998). s. 171.

²⁸⁶ Punkterna är min sammanfattning av HB 1693 kap. VII *Huru handlas skal med the siuka, och them, som äro ängslige öfwer sina synder och trosswaghet*, och vad som där föreskrivs för moment vid ett sjukbesök.

Att själva kommunionen är ”skyddad” av många steg går det enkelt att se i en sådan uppställning och kategorisering. Detta skydd ska garantera att ingen äter och dricker sig själv domen. Detta beskriver KL 1686²⁸⁷ men synsättet är även en återkommande utfästelse i de predikningar jag läst. Denna skarpa hållning kring nattvarden och de som ovärdiga går fram baserar predikanterna,²⁸⁸ kyrkolagen och handböckerna på Paulus ord i 1 Kor 11:27-29²⁸⁹

Hwilken nu owerdeligha äter aff thetta brödh/ eller dricker aff Herrans kalk/ han bliffuer saker på Herrans lekamen och blodh. Men proëffue menniskian sigh sielffua/ och äte så aff thet brödhetI och dricke aff then kalken. Ty then owerdeligha äter och dricker/ han äter och dricker sigh sielffuom domen icke åtskiliandes Herrens lekamen.²⁹⁰

Rädslan för att människor ska dricka sig själva domen och synda mot Guds högsta sakrament och därigenom riskera både att dra domen över sig själv och Guds församling är stor, och prästerna och kyrkans ledning vill inte ta några risker. Den reformatoriska tanken att det allmänna skriftermålet i mässan, inför nattvarden skulle räcka som förberedelse,²⁹¹ får ge vika för en starkare kontroll och försäkran av nattvardsgästerna. Som syns i bibelordet verkar nattvarden oavsett om du är värdig eller ej, Kristus är närvarande i brödet och vinet oavsett människornas prestation, värdighet eller tro. Den som inte är värdig mottar Kristus själv och begår en otroligt grov synd.²⁹² Denna person har då skändat inte bara församlingen utan även Gud själv.

I sjukkommunionens olika delar syns dessa skyddande stadier, där prästen kan försäkra sig om att han har gett kommunikanten möjligheten att bli värdig sakramentet. Det som gör en person värdig att ta emot nattvarden är en fast tro på Guds ord och Kristi närvaro i nattvarden och att han genom den förlåter synder och förvärvar människorna det eviga livet. De ovärdiga saknar den rätta tron och drar domen och Guds vrede över sig själva.²⁹³ Därför blir det viktigt att personen omvänder sig av tro och strävar efter förlåtelse. I mottagandet av nattvarden som

²⁸⁷ KL 1686. S. 26-27.

²⁸⁸ Se Rudbeckius, J. (1629). s. 5, samt Arenius, O. M. (1661). s. 243.

²⁸⁹ Bibel 2000 skriver ”Den som äter Herrens bröd eller dricker hans bågare på ett ovärdigt sätt har därför syndat mot Herrens kropp och blod. Var och en måste pröva sig själv, sedan kan han äta brödet och dricka bågaren. Ty den som äter och dricker utan att tänka på vems kropp det gäller, han äter och dricker en dom över sig.”

²⁹⁰ Biblia. 1 Kor 11. Colijn. I. (red).

²⁹¹ Pahlmblad, C. (1998). s. 167.

²⁹² Catonius, S. H. (1632). s. 31.

²⁹³ Rudbeckius, J. (1629). s. 16.

ett läkemedel²⁹⁴ för synden måste personen tro på dess verkan och på det sättet visa sig värdig att ta emot Gud själv i sitt hjärta. Syndare behöver nattvarden som ett stärkande läkemedel från synden och som en näring för sin tro.

Rudbeckius sammanfattar den rätta förberedelsen utifrån tre steg. Det första steget handlar om att 1) rätt ära och minnas Jesu död och uppståndelse att förkunna denna Guds välsignelse samt bekänna sin synd och be om förlåtelse. Det andra steget utgörs av att 2) tro på att Gud förlåter människorna av nåd, och därefter kommer det tredje steget 3) då människan ska betänka vad Gud genom Kristus offrat för människornas synd och med kraft bättra sitt leverne.²⁹⁵ Dessa tre steg är integrerade i sjukkommunionens olika moment, vilka ska verka för att hjälpa människorna att inse vad de i nattvarden ger sig in på, ge dem kunskap och samtidigt kontrollera deras trovisshet och verkliga intention, så ingen människa äter och dricker sig själv till doms eller drar synd och vrede över sig själva och Guds församling.

Samtidigt som predikanterna uppmanar sina församlingar att omvända sig och gå till nattvarden ofta och gärna, verkar det inte vara helt enkelt. Nattvarden förenar det andliga och det lekamliga livet och ger en försmak av evigheten hos Gud. Människorna får genom nattvarden rätt känna Gud och blir delaktiga i det eviga livet²⁹⁶ och den skänker förlåtelsens ord. Efter en sann omvändelse och bekännelse från synden utgör nattvarden den ultimata förlåtelsen av Gud. Det anses nyttigt att ofta omvända sig och gå till nattvarden. Catonius vittnar dock i sin predikan att det är många människor som inte går till nattvarden för att de är osäkra på om deras stora synder kan bli förlåtna eller om de då utsätter sig för en större fara genom att gå fram. De är rädda för att de då skulle lägga en stor synd på en annan synd, och därigenom binda sig ännu starkare till domen²⁹⁷ Catonius understryker dock vikten av att omvända sig och gå till nattvarden, och att det är en större synd att inte omvända sig och förbli utestängd från Guds bord. Måltiden är ändå för de som ber om förlåtelse och omvänder sig och då är ingen synd för stor för Gud.²⁹⁸

Rädslan för att vara ovärdig och äta och dricka sig själv till domen verkar ha kunnat hindra vissa från att gå till nattvarden så ofta som präster och kyrkan önskade människor göra det.

²⁹⁴ Se Catonius, S. H. (1632). s. 24-25.

²⁹⁵ Rudbeckius, J. (1629). s. 23 ff.

²⁹⁶ Rudbeckius, J. (1629). s. 23.

²⁹⁷ Catonius, S. H. (1632). s. 44.

²⁹⁸ Catonius, S. H. (1632). s. 44-46.

De skydd som handboken sätter upp kring nattvarden, med skriftermålet och trosvissheten i centrum verkar kanske ibland vara kontraproduktivt i strävan om att fler skulle gå till nattvarden. Ju mer människor lät rannsaka sig själva, desto mer osäkra blev vissa på sin egen värdighet att gå fram till Guds bord och ta del av det andliga livet. När nattvarden blir så pass omgärdad av förberedande moment och när en osäkerhet om sin rätta värdighet orsakar osäkerhet i att gå fram till nattvarden, uppkommer frågan om nattvarden under 1600-talet kunde sägas vara ett *effektivt* nådemedel? Effektivt i den bemärkelsen att Gud aktivt handlade i nattvarden. Det blir inte tydligt i predikan och de normerande skrifterna i vilken mån nattvarden var av betydelse för en aktiv inverkan och förändring av människan. Då syndernas förlåtelse redan ges av Gud i absolutionen framhävs nattvarden endast som en förvissning om syndernas förlåtelse som då redan är mottagen.²⁹⁹ Herren har visserligen befallt att människorna ska bruka nattvarden till åminnelse av Kristi värdiga död och blodsutgjutelse för deras synders skull.³⁰⁰ Detta försäkras dock endast genom en fast tro och det är först då som människorna kan förvissas om ett evigt liv med Kristus.³⁰¹ Guds handlande i nattvarden kan anses oviss både i predikan och i de förberedande momenten som på ett sätt tar bort udden av nattvarden. I HB 1693 visar sig dock en något förtydligande hållning i den då nyinfogade förbön för de som ska gå till nattvard. Här ber församlingen om ”tin [Guds] H. Anda/ at the then wärdeligen undfå/ sin tro til styrckio och försäkran om syndernas förlåtelse [...]”³⁰². I nattvarden så verkar Gud genom sin ande till att stärka människornas tro på hans förlåtelse, men även att Gud aktivt återupprättar och ”Rättsligen förnyia thet förbund/ hwilket the i döpelsen ingåt hafwa”³⁰³. I nattvarden verkar därmed Gud handla genom att återupprätta förbundet, vilket dock även absolutionen beskrivs kunna göra. Det som kvarstår i HB 1693 som något en människa inte tidigare riktigt kunnat tillgå utanför bordets gemenskap, det är att bli delaktig i den himmelska måltiden. En värdig nattvardsgäst blir ”På thet the med alla Christ troгна måge osider af then stora nattwarden i himmelen dehlachtige blifwa.”³⁰⁴

Trots detta sista citat är den något ovisst på vilket sätt nattvardens sågs som ett effektivt nådemedel, om det är så att nattvarden inte sågs eller genom teologin tappade en viss roll som effektivt nådemedel har jag inte något större utrymme att fortsätta diskutera i denna uppsats,

²⁹⁹ HB 1614. s. 74.

³⁰⁰ HB 1614. s. 73.

³⁰¹ HB 1614. s. 74.

³⁰² HB 1693. s. 84.

³⁰³ HB 1693. s. 84.

³⁰⁴ HB 1693. s. 84.

bortsatt från den problematisering jag redan påvisat. Oberoende av nattvardens aktiva och effektiva gudsinverkan visar det sig att nattvarden har utgjort en viktig del av och haft en stor inverkan på och i människors vardag. Ingen ville bli utestängd från nattvarden då den ändå ansågs ”garantera” saligheten och närheten med Gud. Att vägra en obotfärdig syndare tillträde till nattvarden kunde därmed ses och användas som ett gott redskap i förmaningen till omvändelse.³⁰⁵ Samtidigt ville man inte ovärdig ta emot den och riskera evig dom och Guds vrede över sig själv och församlingen. I detta blev skriftermålet olika moment och förberedelser inför nattvarden viktiga för att försäkra sig om sin egen värdighet i människornas strävan att nå upp till kyrkans nattvardsideal.

Then sigh henne aff synden swår/ han rätt til thetta Bordet gåår.³⁰⁶

4.4. En kristen människas frihet genom kunskap – ett eget ansvar för sin frälsning

Kopplingen mellan skriftermål och nattvardsberedelse omskrivs som jag tidigare nämnt redan i KO 1571 och *Nova Ordinantia*. I dessa båda texter framkommer denna form av förberedelse utifrån kunskapsmässiga grunder.³⁰⁷ Fokus ligger vid att kontrollera kunskap och förmedla kunskap rörande synd och förlåtelse samt nattvardens rätta innebörd. Skriftermålet får därför inte formen av en enkel och snabb syndabekännelse och avlösning. Huvudsyftet blir istället till att kontrollera församlingens kristendomskunskaper, genom katekesförhör och dylikt.³⁰⁸ Bengt Hedenberg skriver i sin avhandling *Bikt och avlösning* att skriftermålet, då särskilt den enskilda bikten, både används som kontrollinstans och som en möjlighet till syndernas förlåtelse. Skriftermålet kan ses ha båda dessa element av en tydlig förmedlare av Guds förlåtelse samtidigt som det kan användas som en kontroll av den enskilde människans kunskap.³⁰⁹ I detta kan kyrkan ses i ett tidigt skede önska bibehålla sitt reformatoriska arv men samtidigt värna om det allmänna skriftermålet status som förberedelse inför nattvarden. Ett synsätt som sedan krockar med det andra idealet, vilket är att utbilda och undervisa församlingen till kristna individer med kunskap att själv ansvara för sin egen frälsning.

När skriftande människor inte längre behöver räkna upp alla sina synder vid skriftermålet utan enbart kan erkänna sin syndfulla natur, visa sin ånger och be om förlåtelse med ett löfte

³⁰⁵ Swedberg, J. (1709). s. 30-31.

³⁰⁶ Catonius, S. H. (1632). s. 46.

³⁰⁷ KO 1571. s. 70, samt *Nova Ordinantia*. (1575). s. 236.

³⁰⁸ Ekstrand, S. (2005). s. 23.

³⁰⁹ Hedenberg, S. (1941). s. 63-83.

om bättring från synden finns det utrymme för att fråga, lära och förmana var och en rörande deras kristendoms-kunskaper.³¹⁰ Reformationens ideal att bemyndiga de kristna människorna med kunskap om att leva i sina dop, deras syndfulla natur, Guds nåd och altarets sakraments innebörd, medför att den kristna människan ska kunna ta eget ansvar för sin frälsning och detta får en tydlig arena i skriftermålet. Som vi såg innan kan prästen nu undervisa samt försäkra sig om att syndaren verkligen är av en rätt tro och vill omvända sig. Han kan även varna syndaren för vad som händer om denne ovärdig går till nattvarden, men också ge kunskap om kristendomens innebörd. Prästen ger genom sin undervisning i predikan, skriftetal och i hela det kyrkliga handlandet människorna kunskapen att själva ansvara för sin självrannsakan och sin trygghet gentemot Gud. Skriftermålet kan trots att det inte ses som ett krav i ett tidigt skede på 1600-talet, ändå ses som en ytterligare garant och skydd från djävulens listfyllda³¹¹ lockelse till den eviga domen, en garant som av prästerna bör uppmuntras och gärna förespråkas.³¹²

Viljan att kontrollera och undervisa i tron skapas av idealet om individens frihet i Kristus och den självvårdande medmänskligheten att inte låta någon människa kastas i fördömelse eller orsaka skada över gudfruktiga. Människan får frihet genom sin kunskap, hon kan då själv inse sin synd, inse vikten av omvändelse så att hon kan ta del av förlåtelsen, Guds nåd och Gud själv i nattvarden. Denna frihet kräver en stor tillit till individens möjlighet att göra denna självrannsakan och genom sin kunskap bli salig. Skriftermålets skyddande effekt inför nattvarden blir ett sätt för prästerna att utföra sin plikt som herde för sin hjord och att kontrollera denna frihet under ansvar. Genom lagens förmaningar och evangeliets tröst kan de hjälpa människorna att rätt bereda sig och hjälpa dem att inse att deras synd inte är för stor så länge de har en fast och rätt tro på Guds ord och löfte. En full frihet under ansvar blir en något för osäker inställning för 1600-talets kyrka, då Guds vrede ständigt hotar riket och församlingen. Därför kan inte fårens herde, prästen, ta någon risk, utan det blir av stor vikt att genom skriftermålet se till att ingen på något sätt drar Guds vrede över varken sig själv eller församlingen.

³¹⁰ Rondeletius, J. (1622). s. 29.

³¹¹ Rondeletius, J. (1622). s. 29.

³¹² Se Rothovius, I. (1633). s. 9.

4.5. Herrens dag närmar sig – eskatologin som en drivkraft till omvändelse

Fruktan för Herrens närstående dom var återkommande under 1500- och även under 1600-talet. Den yttersta tiden ansågs i nära antågande. De stora krigen, pestepidemierna och naturfenomenen satte skräck och fruktan i människor och skapar en förvisning om att historien var nära att löpa ut och att Kristus var på väg för att *skörda vetet* och som domare skilja agnarna från det samt bränna ogräset i den förtärande elden.³¹³ I predikningar och det andliga livet ligger vetskapen om domedagens nära förestående som en mörk fond som manar till omvändelse och bättring. Satans starka närvaro i världen förklaras i termer av denna tidens närstående slut.

Ingen kan veta när domens dag kommer men känslan att den nalkas verkar infinna sig hos 1600-talets präster och folk. I en predikan spekuleras och resoneras det kring när Herrens yttersta och slutgiltiga vilodag ska komma, att den borde nalkas snart. Gud skapade världen på 6 dagar och på den 7:e dagen vilade han vilket beskrivs i Genesis 1. Detta är ett handlande som har skett, men eftersom Gud ständigt verkar och skapar i världen kan hela historien och livet ses som Guds aktiva skapande i relation till den första skapelsen. Eftersom bibeln då även föreskriver att för Gud är en dag som 1000 år så borde Gud skapa aktivt i världen i 6000 år innan han ska föra sin skapelse in i den eviga sabbatsdagen. Enligt predikan är det ca 6000 år sedan jorden skapades vilket får betydelsen att Herrens sabbatsdag är nära förestående, men att vi inte kan veta exakt när.³¹⁴ Det blir därmed viktigt att omvända sig och flitigt gå till nattvarden.³¹⁵ Rädslan för att domens dag är nära medför förmaningar om att dagligen be och bättra sig och vara vaksam för synden. Människosonen ska komma åter när människorna minst anar det.³¹⁶ Känslan att Gud för världen mot den yttersta tiden,³¹⁷ och ”synnerligh nu i thenne sidste bedrøffuelse tijden”³¹⁸, får prästerna att förkunna och förmana folket till omvändelse. Här visas deras yttersta herdeskap, detta sker inte för landets bästa utan för att rädda så många själar undan helvetets eld. Därför predikar de för att få ut Guds goda ord som manar till omvändelse och frälsning, detta samtidigt som de med samma ord önskar kväva

³¹³ Håkansson, H. (2014). s. 66.

³¹⁴ Rudbeckius, N. (1674). s. 9-10.

³¹⁵ Catonius, S. H. (1632). s. 15.

³¹⁶ Johannes, M. (1658). s. 27.

³¹⁷ Catonius, S. H. (1632). s. 5.

³¹⁸ Laurentius, L. (1797). s. 17.

ogräset och krossa onskans makt.³¹⁹ Det gäller för prästerna att så i den goda jorden och hoppas att sådden genom andens förtjänst rotar sig väl till domens dag.

Denna tro på Guds närstående dom, dels i verklig mening i världen, men även att den yttersta tiden var närvarande och att Kristus, domaren, snart skulle komma åter satte både skräck och hopp i människor. Det var av stor vikt att ständigt vara beredd, be om förlåtelse, och tvätta sitt hjärta rent. Brådskan som kan finnas i predikningarna att snabbt omvända³²⁰ sig vittnar inte bara om en vilja att stävja samtidens olyckor och plågor utan även en vilja att vara ständigt beredd på Herrens yttersta dag.

Om det nu var ovisst om när domens dag skulle infalla fanns det en annan dag som man var mer viss om. Den egna döden är något människor i alla tider har fruktat och tagit för en självklarhet. Ingen vet dock när man ska dö, om man inte ska bli dödad eller låter sig själv tas av daga, vilket även gör dödsdagen oviss. För 1600-talets människor är det Gud som allvis härskare som bestämmer när en människa skall kallas ur livet. Det är Gud som kallar en och tar en ur livet när man inte anar eller vet det.³²¹ Precis som med ovissheten om domens dag blir det i detta fall minst lika viktigt att vara beredd. En människa vill inte gå in i döden *oskriftad*, den risken vill man inte ta. Därför blir det viktigt att inte bara förmana till omvändelse inför domens dag utan även inför den egna dödsdagen. Människorna ska inte vara vårdslösa med den korta tid de har i livet, utan ständigt omvända sig i bot och bättring och tjäna Gud.³²²

För att inte riskera något ska man dagligen skrifta sig inför Gud och särskilt i en nära anstående nöd.³²³ Det blir viktigt att i rätt tid omvända sig och be om förlåtelse innan döden inträffar,³²⁴ det ses som fruktansvärt om Gud skulle kalla en hädan utan att man fått göra en rätt beredelse. Det eviga livet börjar i livet på jorden med en rätt beredelse, mottagandet av nattvarden och kontakten med Gud och hans nåd.³²⁵ Eftersom döden kan drabba en med hast behöver människorna även här vara ständigt beredda, vaka och be att Gud låter dem vara rätt

³¹⁹ Catonius, S. H. (1632). s. 6.

³²⁰ Se Rudbeckius, J. (1625). s. 2-4.

³²¹ Swedberg, J. (1713). s. 66.

³²² Swedberg, J. (1713). s. 66.

³²³ Rondeletius, J. (1622). s. 18.

³²⁴ Langhansens, C. (1797). s. 576-577.

³²⁵ Bluttherus, G. B. (1644). s. 43.

beredda när de kallas in i döden.³²⁶ Målet är att få komma till saligheten, välkomnas till himlen som den förlorade sonen, syndaren, han som övergav sin fader men ångrade sig och återvände och där alla i himlen ska glädjas åt den syndare som omvänder sig och kommer dit in.³²⁷

De två förestående dagarna den ena mer viss än den andra skapar fruktan och blir en drivkraft och möjligt redskap i projektet att omvända och få människor att dagligen skrifton sig inför Gud. Att vara rätt beredd vid nattvarden var viktigt men att vara rätt beredd inför sin död och i slutändan inför domens dag, vilket döden endast var en vilande väntan på, var än viktigare. I denna beredelse låg den dagliga omvändelsen och att ofta gå till nattvarden. Att fullt ut leva efter Guds bud, bekänna sin synd och undfå förlåtelsen genom avlösningen och nattvarden, kunde ge en kristen människa en försmak av det eviga livet och en förhoppning om ett glatt välkomnande i himmelen som den förlorade son de verkligen kunde känna sig som.

Lärer Menniskior alla/
Göra bättring i Tijdh/
At när Gudh eder kallat/
Hans må tå finnas Blidh/
En mild och nådigh Gudh/
Och til sitt Rijke föra/
Såsom sin kära Brudh.³²⁸

4.6. Sammanfattning

Lagen och evangeliet måste enligt predikanterna verka tillsammans för att den enskilda människan ska kunna omvända sig och nå nåden och saligheten. Lagen får fungera som en spegel för människans väsen, att de genom den ser sin syndfulla natur och person. Lagen ska, i rätt tid, och med anpassning till individen driva den enskilde människan till insikt om sin syndfullhet, vari det föds en ångest som 1600-talets predikanter anser att människan först måste hamna i för att ens kunna ta emot evangeliets fulla budskap. Guds ord och löfte i evangeliet utgör då ljuset och hoppet i ångestens mörka insikt. Evangeliet tröstar i bedrövelsen, och väcker enligt predikanterna en människas vilja att omvända sig och be Gud

³²⁶ Arenius, O. M. (1661). s. 291.

³²⁷ Se Swedberg, J. (1713). s. 68-69.

³²⁸ Bluttherus, G. B. (1644). s. 42-43.

om förlåtelse. Orden i evangeliet ger människorna möjligheten att tro och därigenom få ta emot Guds nåd.

En intressant observation i jämförelse mellan detta och det föregående kapitlet är nådens koppling till individen. När det handlar om Guds vrede understryks individens ansvar i kollektivet, att olyckor kan drabba den enskilde men även hur de kan drabba kollektivet, efter de enskilda människornas samlade synd. Med nåden är fokus alltid den enskilda individen, hur denna genom lagen och evangeliet ska se Guds löfte, omvända sig tillbaka till sitt dop, och i tro be och bekänna. När Gud vänder olyckan ifrån landet och människorna är inte detta för att i första hand bringa människorna salighet utan i det handlandet visar Gud sig som den nådige Gud han är. När landsplågorna flyr landet och sjukdomen lämnar en syndig människa uttrycks ett bevis på Guds nådefulla natur. För i överensstämmelse med teologin visar sig Gud nådig då bättring görs och omvändelse sker. Den enskilda människans salighet är dock helt beroende av den individuella omvändelsen och Guds nåd. För att nå evig salighet med Gud behöver 1600-talets människa inse sin synd och i fast tro bekänna den och bättra sitt leverne. Genom denna dagliga bothandling upprätthåller den enskilda människan sin relation till Gud, samtidigt som hon gör det möjligt för Gud att låta sin nåd synas i kollektivets gemenskap.

Prästen som herde för sin hjord, sin församling, får därmed ett särskilt ansvar för helheten men också för det enskilda fåret. När Guds vilja om att hela världen ska tro, manar alla till omvändelse och bättring får prästen ansvaret att se till detta. Då det eviga livet värvas genom den enskilde individens omvändelse och mottagande av sakramentet, blir dennes personliga kunskap allt viktigare. Genom att garantera den enskilde kristnes kunskap, förvaltar kyrkan reformatorernas arv: de ger den kristna människan dess egen frihet att rannsaka sig själva. Den enskilde människan blir själv ansvarig för sin relation med Gud och sin eviga salighet. Prästernas ansvar för sin hjord, och det reformatoriska arvet om den kristna människans frihet, skapar en komplex situation. För när människor, med eller utan bristfällig kunskap, fortsätter synda mot Gud eller vägrar omvända sig, drabbar detta inte bara den enskilda människans eviga liv. Hennes vägran att omvända sig drabbar även kollektivet här på jorden, då Gud sänder sin vrede över landet i hopp om allas uppvaknande och bättring. Eftersom nattvarden ses som människans ultimata närhet med Gud, får denna en central plats i livet, när Gud är närvarande i person ses synden ännu större om den begås då. En ovärdig nattvardsgäst skändar inte bara församlingen utan Gud själv.

Nåden och det eviga livet är en viktig drivkraft för människornas vilja till skrift. I en värld där osäkerheten inför framtiden, med krig och världsbrand bakom varje hörn drivs människan att försäkra sig om en trygg framtid. Funderingar över döden och vilket möjligt liv efter den som väntade skapade en osäkerhet och en ständig vilja att vara beredd för Guds ankomst. Om det så skulle ske vid domens dag som den dag Gud valde att kalla någon hädan.

5. För rikets bästa och människors salighet – en sammanfattning

Så gör tu titt skriftermål uti titt hierta/ fråga titt samwete hwad för synder tu här tils begångit och ther med hulptit till/ at reta Gud till thet myckna onda och påkomen nöd; bekänt hem med Tårar och säg: Sannerligen jag hafwer syndat emot Herren Israels Gud/ så och så hafwer jag gjiort.³²⁹

I citatet av Mayer framkommer syndens individuella och kollektiva samverkan och sammanfattar synen på skriftermålet bra, särskilt den mot 1600-talets slut. Det syns hur synden är individuell, men hur den påverkar kollektivet och genom samverkan mellan individen och gruppen skymtar strävan att som gudsfolket blidka Gud för landets bästa genom de enskilda människornas botgöring till salighet. Titeln på uppsatsen och detta kapitel *För rikets bästa och människors salighet* vittnar om ett genomgående drag för skriftermålets utformning och betydelse i det studerade materialet. Dessa båda perspektiv, det *kollektiva* och det *individuella* utgör för det svenska 1600-talet en sammanflätad dualitet beroende av varandra. Riket ses som en kropp utvald av Gud, vari individerna är lemmar som genom sina missgärningar kan skada kroppen och hota dess frid. Kroppen kan inte nå salighet utan kan endast ana Guds nåd, saligheten kan endast individen undfå. Alla individers mål måste utstakas att vara evig salighet, eftersom detta är den enda vägen för kollektivet, kroppen, att undfå gemensam välgång. Mitt i detta återfinns skriftermålet som möjliggörare för allt detta. Skriftermålet låter koncentrera denna bild av kollektivets och den enskildas ovillkorliga samarbete och blir tillfället/skärningspunkten där dessa båda perspektiv möts för att fungera tillsammans – där kollektivet och det individuella verkar för rikets välgång och den enskilda människans salighet.

Till grund för synen på Guds vrede, ondskan i världen samt människans utsatthet ligger föreställningen om människosläktets ursprungliga fall. Genom Adam och Evas överträdelse i urtiden anses ondskan ha strömmat in i världen och Guds ”perfekta” skapelse har därmed befläckats. Människosläktet samt individen anses genom sin natur och person vara ond, vilket får förklara världens oroligheter, dess mörker och människans ångestfyllda tillvaro. Denna grundläggande föreställning för människosläktets tillvaro samt tanken på Guds aktiva handlande och skapande i världen föder för 1600-talets predikanter bilden av den stridande

³²⁹ Mayer, J. F. (1707). s. 7-8.

Guden. I ett århundrade ständigt anfäktat av krig och oroligheter är kanske metaforen inte långsökt. Gud strider mot detta mörka och onda vid de fysiska slagfälten men också i människornas vardagliga liv där striden inbegriper människans individuella kroppar. Den individuella människan blir slagfältet i kriget mot dennes enskilda synd och ondska samtidigt som hon anses kunna bli offer för Guds kollektiva straff när det samlade gudsfolket har syndat. Det visar sig att människan som anfäktas av plågor och lidelse, utstår dessa för sina synders skull men också för andras synders skull och får genom detta en gemenskap med Kristus själv och hans lidande.

Det hemliga skriftermålet vittnar i både KO 1571 samt KL 1686 om kampen mellan Gud och djävulen. Den dagliga omvändelsen anses för 1600-talets människor utgöra det grundläggande försvaret mot djävulens list. Genom omvändelsen och den enskilda syndabekännelsen anses människan hjälpa Gud i striden mot djävulen och eftersom den naturliga och personbundna synden gör människosläktet benäget att synda behöver människan dagligen enskilt bekänna sin synd. Därigenom motas djävulen bort och hon återvänder till Gud och dopets grundläggande förbund. I KL 1686 har (trots sin avskalade form i jämförelse med KO 1571) det hemliga skriftermålet fått en stärkt betydelse. Den dagliga omvändelsen fortsätter ligga till grund för en god tillvaro samtidigt som den hemliga skriften (bikten) ges en större öppenhet”. I kyrkolagen har målet att utrota alla synder stärkts och öppnat upp för möjligheten att i det hemliga skriftermålet bekänna grövre synder. När målet stärks ökar behovet av att hitta former för människorna att bekänna sina synder och inte låta människorna hålla dem *oskriftat* hemliga. Det hemliga skriftermålet öppnas upp för att säkra sin egen plats men också för att säkerställa att fler syndare bekänner sig och hjälper Gud i striden mot onskans makter.

Skriftermålet blir i slutet av 1600-talet till ett Guds vapen mot synden och samtidigt utgör det ett redskap för människorna att verka för kollektivets välgång och sin enskilda salighet. I detta vapen eller redskap får omvändelsen en stark röst. Skriftermålet kanaliserar den dagliga omvändelsen och den omvändelse från synd till salighet som predikanterna, psalmerna och bönerna talar om. För omvändelsen utgör skriftermålet en central roll. Gud och predikanterna ses genom lagen kunna visa människorna deras släktes medfödda svaghet och brist samt delaktighet i världens mörker och ondska. Lagen för människorna till ångestens insikt och genom evangeliets tröst låter Gud vittna om en möjlighet att fly från världens fängelse och undfå hans nåd och salighet. Skriftermålet möjliggör, i samspelet mellan lag och evangelium,

för människorna ett sätt att utföra sin omvändelse och visa sin fasta tro, och blir därmed det enklaste och mest effektiva sättet att strida på Guds sida samt för att hålla sig ”rätt” beredd inför sin egen död och den för 1600-talets predikanter nära stundande domedagen.

Den rätta beredelsen sker genom alla former av skriftermål men får sitt tydligaste uttryck i nattvardens förberedande skriftermål. Här visar det sig hur den rätta beredelsen spelar en ytterst viktig roll, inte bara inför döden och domen, utan även för mötet med Gud själv i nattvarden. Skriftermålet som nattvardsförberedelse blir den form av skrift som lever kvar längst i Sverige men också den form av skrift som förstärks mest genom KL 1686. I denna beredelse finns många dimensioner, men det handlar främst om två delar, en sann ånger och en rätt tro. När nattvarden anses vara det ultimata mötet med Gud på jorden behöver det skyddas så att ingen individ drar på sig Guds vrede och därigenom äventyrar kollektivets relation till Gud. Den rätta beredelsen till nattvarden visar sig vila på det reformatoriska idealet om en kristen människans frihet. I KO 1571 är privataabsolutionen frivillig och ses som ett nyttigt redskap att försäkra sig om en god beredelse. Den kristna människan anses därmed ha rätt att själv skrifa sig och göra sin omvändelse, men i och med en tydligare rädsla för Guds kollektiva vrede, samt synen på det svenska folket som Guds utvalda folk sker en ökad vilja att kontrollera den enskilda människan. Skriftermålets nattvardsförberedelse blir en möjlighet att undervisa och kontrollera att människorna har fått den kunskap de behöver för att kunna göra sin självrannsakan och bekännelse och att de har insikten om vikten av en rätt tro.

När KO 1571 inför möjligheten att använda skriftermålet som ett kunskapsförmedlande och kunskapskontrollerande moment för att stärka den kristna människans frihet utvecklas detta till att i KL 1686, när det nattvardsförberedande skriftermålet blivit en egen gudstjänst, användas både till att ge de kristna människorna sin frihet och samtidigt kontrollera så att de brukat sin frihet på rätt sätt.

Genom kunskapsbemyndigandet av den enskilda individen läggs även ett stort ansvar på dennes axlar. Vikten att gå till nattvarden och vikten av att göra detta har ofta omgärdas av ångesten att inte vara rätt beredd och därmed orsaka sig själv och kollektivet stor skada. Genom den kunskap som reformatorerna velat bemyndiga individen ges hon ansvaret att själv rannsaka sin syndfulla natur, omvända sig och bättra sig. Individen får själv lita på att Gud förlåtit synderna och avgöra huruvida den egna tron är tillräckligt fast. Det

nattvardsförberedande skriftermålet blir under slutet av 1600-talet till ett bemyndigande av individen genom kunskapsförmedlingens nya ansvar, men även till en hjälp att försäkra sig (också från prästen sida) om att vara rätt skriftad och beredd att motta Gud själv. I nattvardens förberedande skriftermål återfinns essensen i 1600-talets svenska uppfattning av skriftermålet, hur kyrkan på reformatorisk grund ville bemyndiga sitt kristna gudsfolk med kunskap och egen individuell relation med Gud, samtidigt som denna frihet under ansvar sågs som allt för riskabel då detta kunde hota kollektivets goda relation med Gud. En rätt beredelse för nattvarden blev med andra ord en angelägenhet för både rikets säkerhet och människornas salighet.

Skriftermålet som förberedelse för nattvarden har ett, för detta skriftermål, huvudsyfte att skapa en kunskapsförmedling för individuell självrannsakan och samtidigt utöva en kontroll av samma självrannsakan. När skriftermålet därmed utgörs av ett bekräftande av individens tro, en kollektiv avlösning för de som av sig själva och prästen funnit sig värdiga, blir behovet av ett enskilt (hemligt) skriftermål som förberedelse till nattvarden av mindre vikt. Det blir lättare att hålla detta skriftermål i grupp då ansvaret för att veta om en själv är rätt beredd flyttas delvis över till individen.

Individens koppling till kollektivet visar under 1600-talet sig tydligast i den uppenbara skriften. Den enskilde syndaren ska efter brott mot rikets, och därigenom Guds lag, bekänna sin synd och förlika sig med både Gud och församlingen. Dessa grova synder mot kollektivet och Gud är inget som 1600-talets styrande ser med blida ögon på. Dessa synder rubbar den goda balansen mellan Guds folk, riket och Gud. Därför måste dessa straffas för sina överträdelsers skull men också för försoningens skull. Genom straffet får syndaren lida Guds straff i världen och på samma sätt som Gud straffar kollektivet och den enskilde till förmaning och insikt om behovet av omvändelse och bättring, straffar han den grova syndaren genom det världsliga straffet till dennes insikt att vilja omvända sig och förlika sig med Gud och hans församling. När den kollektiva tillhörigheten som Guds utvalda folk förstärks under 1600-talets lopp kommer den uppenbara skriften att flytta sig längre in i församlingens mitt. Den uppenbara skriften uttrycker därmed även genom sin placering i kyrkorummet den centrala del den spelar för den enskildes ansvar för kollektivets relation till Gud.

Med människans syndafall som bakgrund ser 1600-talets människa i Sverige sin tillvaro i världen som ett fängelse. I fängelset bestående av armod, hunger och mörker sitter människan på grund av sin onda natur och person. Människans natur efter syndafallet gör henne redan utsatt för ondska och motgång redan från födseln och det är bara Gud som anses kunna hjälpa henne ut ur nöden, eftersom han anses vara aktivt skapande i världen samt människans och världens ursprung och mål. Trots att människan i grunden genom syndafallet är ond och därigenom orsakar olycka, anses hon genom sina verksynder kunna orsaka sig själv och kollektivet ytterligare skada. Gud förklaras för människorna vilja föra alla till sig, han vill inte förlora något får av sin hjord utan hoppas att alla ska nå salighet. Därför måste han mana till ständig omvändelse och bättring vilket sker genom straff och vredesytringar över människor och folk.

Precis som uppenbara syndare både förargar Gud och församlingen, bidrar de enskilda synderna varje människa genom sin natur och person mer eller mindre utför till den kollektiva syndabördan. 1600-talets kollektiva synsätt adderar landets samlade syndfullhet till en stor landssynd vilken förtörnar Gud och orsakar hans vrede. De stora landsplågorna som krig, pest och hungersnöd förklaras genom att detta beror på Guds vrede över folkets samlade synder. En vrede som drabbar alla oavsett storlek på synden. Den kollektiva syndabekännelsen och församlingens gemensamma bekännelse och tacksägelse vid landsplågor eller fred kommer att bli mycket betydelsefull för 1600-talets kollektiva ideal. Genom att samlas till böndagar, ges människorna en hjälp till att förstå det som händer, de tillåts gemensamt uttrycka sitt hopp och sin tro i det lidande som de utsätts för. Tillsammans kan de där stärka varandra till att bättra sig och låta sig omvändas, vilket framställs vara deras enda hopp.

Det kollektiva syndabekännelsen kräver den enskildes delaktighet, den brustna kollektiva enheten anses inte kunna bli hel om inte även den enskilde syndaren värnar om sin egen salighet och omvänder sig. Den gemensamma bekännelsen för landet och bygdens samlade synder manifesteras tydligast genom böndagar. Gud ses därför kunna blidkas av det kollektiva bekännandet men kommer vredgas återigen om den enskilde syndaren fortsätter synda utan att omvända sig. Den kollektiva bekännelsen tappar därmed sin betydelse om den enskilda inte tänker på sin salighet och sitt ansvar för helheten.

Den kristna friheten kan ses bli bakbunden av kollektivets påtryckningar. Detta då den kristna människans fria val låter sig påverka kollektivet i både positiv och negativ riktning blir

kollektivets påtryckningar på den enskilda människans val i livet viktiga och manande ord till likriktning och gemensam strävan efter salighet. För genom en kristen människas frihet att kunna avstå från gemenskapen med Gud riskerar denna syndare att dra Guds vrede över de gudfruktiga och försätta landet i en plåga och en Guds vrede. I skriftermålet får den kristna friheten sitt utlopp främst som en frihet till kunskapen, men samtidigt måste den givna friheten styras när bruket av friheten påverkar kollektivet. Skriftermålet blir detta styrredskap i den kristna friheten. Genom kunskapen, lagen och evangeliet föds människans insikt om sin litenhet och eviga död, ur ångesten föds trösten och hoppets evangelium som leder till den enda logiken och svaret på Guds givna frihet – att genom omvändelse närma sig Gud och för allas och sin egen skull söka Guds nåd och barmhärtighet.

Skriftermålet disciplinerande och själavårdande drag återfinns i strävan för rikets och kollektivets bästa och genom vägen att nå detta mål som endast kan ske genom alla enskildas vilja att omvända sig i en rätt tro och söka sin egen salighet. Skriftermålet enskilt viktigaste betydelse och kanske dess enda mål blir under 1600-talet att på bred front ge uttryck och verka för att utrota synden hos varje människa. Detta ses kunna uppnås genom daglig omvändelse samt undervisning till självrannsakan och kollektiv bot. Två redskap för Gud att i alla lägen verka för att utplåna synden, men samtidigt ett sätt för de troende människorna att blidka Gud varigenom de kan ge riket fred och framgång och samtidigt försäkra sig om sin egen salighet genom en sann omvändelse och tro.

6. Käll- och litteraturförteckning

6.1. Källor tryckta före 1866

Arenius, Olaus Magni, *Passional postilla. Thet är historia om Jesu Christi vår herres och frelsares pijna, dödh och begrafning. Såsom hon aff alla ewangelisterna vthdragen, och i sex achter fördelt är. Medh nyttiga lärdomar, helsosam tröst och trogna förmaningar. Vthi fiorton predikningar, medh ett nyttigt register. Eenfalleliga författat och til trycket förfärdigat aff Olao Magni Arenio ... Medh egen bekostning. ...*, Tryckt i Abo, aff Peter Hanson acad. typ. år 1661., 1661.

Arvidus Olai Scheningensis, *En christeligh predikan öfwer Lutheri morgon- och affton bön,: vthaff lärde mäns skriffter taghen, på svenska stält, och i ottosången i doomkyrkian på tridie söndagen i fastan år 1645. Hållen*, Linköping, 1645.

Aurivillius, Magnus, *En svensk julpredikan i Turkiet olycksåret 1709: och Ett skriftetal inför Karl XII*, Sv. kyrkans diakonistyrelse, Stockholm, 1916.

Bluttherus, Gunno Brynolphi, *Jehova Juvante Concio Synodalis, Eller En enfaldigh Predikning, om Then högste och högnödigste vår Christelige Tros Fundamental Artikel, som är om Gudh, Hwilken en är i Warelsen, och tre til Personerna, Gudh Fader, Guds Son, och Gudh then H. Ande.*, Tryckt i Upsala hos Eskil Matsson, 1644.

Bælter, Sven, *Historiska anmärkingar om kyrckoceremonierna, så wäl wid den offentliga gudstjensten, som andra tilfällen hos de första christna, och i Swea rike; i synnerhet efter reformationen til närwarande tid; författade af Sven Bælter ...*, Stockholm, tryckt hos Peter Hesselberg, på egen bekostnad år 1762., 1762.

Catonius, Sveno Holgeri, *Een christeligh och eenfalligh predikan : vthi hwilken altarens sacramentz föracht aff Gudz ord straffas, ... framstält den 20. octobris anni 1631 när ... M. Nicolaus Eschilli ... hölt visitation : aff Svenone Holgeri ... män nu på nyt igen öffuerseedh, förbättrat, och effter then ... superintendentis, och the andre capitularim befalning, approbation och consens, them einfaldigom til rättelse och warnagel aff trycket vthgången.*, Tryckt i Calmara aff Christoffer Günter, anno M. DC. XXXII., 1632.

Collijn, Isak (red.), *Biblia, thet är all then Helgha scriffit på swensko: tryckt i Upsala 1540-1541 : Gustav Vasas bibel : faksimilupplaga utg. under samverkan med Samfundet Pro fide et christianismo*, J. Kroon, Malmö, 1960[1541].

Dryselius, Erlandus Brodderi, *In Nomine S. S. Trinitatis. Högmässe predikan til then i Stoore Bönedagen, författad i all hast...*, tryckt i Jönköping 1690.

Emporagrius: *Handlingar rörande Sveriges historia kyrkoordningar och förslag därtill före 1686*. Andra serien, band II, Stockholm, 1864-1920.

Ericus Svenonis, *Een bootpredikan öffuer Joelis. 2. cap. v. 12. 13. på stoore bönedaghen , then 20. Junij. anno 1623.*, Westeråhs, 1626.

HB 1614: Kenicius, Petrus (red.), *Handbook, ther vthi är författadt, huruledes gudztiensten, medh christelighe ceremonier och kyrkiosedher, vthi våra swenska församblingar skal*

bliffua hållin och förhandladt. Förbättrat och förmeradt j Stockholm, anno M. D. XC. IX. och åter öffuerseed, anno M. DC. VIII ... Cvm gratia et privilegio S. Regiæ Maiestatis. [Elektronisk resurs], Tryckt i Vpsala, aff Eskil Matzson typogr. acad. Anno Christi M. DC. XIV., 1614.

HB 1693: *Hand-bok, ther uti är författat, huruledes gudztiensten, med christelige ceremonier och kyrckioseder, uti våra swenska församlingar, skal blifwa hållen och förhandlad. Förbättrad och förmehrad i Stockholm åhr 1599. Öfwersedd åhr 1608. Och nu mehra efter nya kyrckio-ordningen inrättad åhr 1693.,* Wästerås, tryckt hos Joh. Laur. Hornn, kongl. gymn. och consist. boktryckare. År 1757., 1757.

Horn, Agneta, *Beskrivning över min vandringstid*, Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1959.

Ilsbodinus, Mattias Georgii, *En enfaldigh predikan om möte, öfwer then CXXII. psalmen, vthi hwilken förmäles, hwem som skal möte sammankalla, hwadh personer ther skola komma tilstädes, och hwadh the vthi them förhender hafwa skola. Hållen in anniversariâ synodo Stregnensi, anno 1619. then 19. junii. aff Matthia Georgii Helsingio ... och nu effter ährewördighe, höghlärde, gudfruchtige och förnemliga mäns begäran, aff prente vthgången.,* Stockholm, hoos Ignatium Meurer, anno 1622., 1622.

Johannes Matthiæ, *Strengnäs kyrkie och hws-book. Innehållandes: I. Postilla, ... II. Conciones solennes, ... III. Elementa christianæ religionis, ...: nyttige för vnge präster, huusfäder och huusmödrar, ... : cum gratia & privilegio Sac. Reg. M:tis.,* I Strengnäs, tryckt aff Zacharia Brockenio, åhr 1658., 1658.

Karl IX, *Christelig ordning och sätt, huruledes hålles skal, vthi then högborne furstes och herres, her Carls medh Gudz nåde, Sweriges rijkes regerende arffurstes, hertigh til Sudermanneland, Närliche och Wermeland, &c. hofförsambling medh gudztienesten.,* Tryckt i Stockholm, aff Andrea Gutterwitz. Anno &c. 1602., 1602.

Kexlerus, Andreas Simonis, *Een christeligh predikan öfwer Herrans böön Fader vår, etc.: .*., Åbo, 1680.

KL 1686: 1686 års kyrkolag, *Svenska kyrkans diakonistyrelse*, Stockholm, 1936.

KO 1571: Kjöllnerström, Sven (red.), *Den svenska kyrkoordningen 1571 jämte studier kring tillkomst, innehåll och användning*, Håkan Ohlsson, Lund, 1971.

KOF: Piltz, G. C. (red.), *Kyrkoordningsförslaget av år 1608*, Lund, 1935.

Kongl. may:tz *Påbudh och Förordning Huruledes medh Prästerskapetz vpbörd af Allmogen, wid Trolofningar, Barndoop, Kyrckiogång, Begrafningar, såsom och likstool, Tijonde, samt til Capellaners och Kläckares vnderhåld förhållas skal.,* Stockholm, tryckt uti Kongl. tryckeriet., 1681.

Langhansen, Christian, Mag. *Christian Langhansens Barna-postilla, thet är, kort och enfaldig, doch nöijsam förklaring, öfwer alla sön- fest- och apostel-dagars evangelier, åhret igenom: med ett anhang, af otta bot-predikningar; och fyratijo betrachtelser,: öfwer vår frälsares Jesu Christi dyra lidandes, och dödz historia. Allom frommom christnom, men i synnerhet huus-fädrom, och huus-mödrom, them theras barns vpfosttran i tucht och Herrans*

förmaning rätt om hiertat är, til nytta och gagn, : vthur tyskan i swenskan öfwersatt. Tryckt i Stockholm, hos G.G. Burchardi år 1707., Stockholm, 1707.

Laurelius, Olof: *Handlingar rörande Sveriges historia kyrkoordningar och förslag därtill före 1686. Andra serien, band II, Stockholm, 1864-1920.*

Laurentius Laurentii, *Een eenfaldigh predican: öffuer the tree yterste werser, vthi ... Daudiz XCI. psalm, hållen vthi Stockholms stadz kyrckio, then XVIII. augusti, år ... M. DC. IX., Tryckt i Vpsala, aff Eskil Matzson. Anno 1618., 1618.*

Liebman, Turo, *Enfallig predikan, hållen på Christi himmelsfärdz dag i Christianstadz kyrckia anno 1713. öfwer det ordinarie högtidz dagz euangelium Marc: 16. v. 14. Och nu effter begäran underdån-ödmuikeligen extraderat af Turo Liebman ... Lund, tryckt: hoos Abrah. Habereger, gub. och ac. carol. boktr., Lund, 1714.*

Mayer, Johann Friedrich, *Twenne boot- och bättrings-predikningar, af den widtberömbde theologo doct. Joh. Friderich Maijer ... för någon tijd i Tyskland håldne, och nu på swenska öfwersatte: samt å nyo uplagd en synodal-predikan om helfwetet,: af hr. Jacob Garwolio ... Cum gratiâ & privilegio s.r. majestatis., Åbo, tryckt af Henrich C. Merckell, kongl. boktr. år 1707. och finnes hoos honom til köps., 1707-1709.*

Melissander, Caspar, *Een nyttig bönebook, för alla christne eenfallighe communicanter, medh een höghnödligh vnderwijsning och rättelse om schriftermålet, aflösningen, och Herrans Jesu Christi natward,, Stockholm, 1609.*

Molinus, Haqvinus Canuti *Een predikan, de fugienda arrogantia : thet är, Huru en Christen menniskia skal vndfly eghen klookheet ... hållen i Stockholms stadzkyrckia then 4. octob. anno 1631. / aff Haqvino Canuti Molino ..., Tryckt i Stockholm, hoos Chr. Reusner then äldre, 1632.*

Muraeus, Stephanus Laurentii, *In nomine Jesu! Eehn Hugneligh tröst-predikan/ öfwer then Tolfte Söndagerns effter TRINIT. Euangelium. På hwilken/ een innerligh Tacksäjelse giordes til Gudh Alsmechtigh/ både vthi alla Församlingar i Stockholms Stadh/ såsom och annorstädes ther omkring/ ther före/ at han hafwer ibland alla andra Andeligha och Timmeliga bewijste wälgärningar/ nådigst hulptit Wälb. Herren/ H. Carl Carlson Gyldenhielm etc. [...]., Tryckt i Stockholm, 1641.*

Nova Ordinantia: *Handlingar rörande Sveriges historia, kyrkoordningar och förslag därtill före 1686. Andra serien, band I, Stockholm, 1864-1920.*

Olaus Martini, *En kort predikan, öffwer S. Pauli ord Rom. 14. v. 1. 8. 9. stält och författat aff ... Olao Martini ... och nu nyligen enfalleligen på Swensko affsat, aff Gunthero Erici S. ..., Prentat i Stockholm, aff Oloff Oloffson. Åår 1620., 1620.*

Petrus Petri, *En christeligh nyåhrs predikan, thet är: Een nyttigh och gudeligh vnderwijsning, hwadh thet är som en christen menniskia, skal achta sigh til lärdom, tröst och förmaning om nyåhrs tijdh: . . . : Stelt til at hållas j förste mässan på nyåhrs daghen, j tilkommande år 1626. För then ... församling som är j Kiöping., Tryckt i Wästerås aff Oloff Oloffson, år 1625., 1625.*

Prästeståndet: *Handlingar rörande Sveriges historia kyrkoordningar och förslag därtill före 1686*. Andra serien, band III, Stockholm, 1864-1920.

Reuter, Samuel, *Een kort och eenfalligh vtläggning eller predikan öfwer k. Dawidz 79 psalm. Hwilken ... på then andre solenne-bönedagen, den 15 julij a: 1664, vthi alla församlingar öfwer hele Sweriges rijke ... är påbuden ... vthi höghmässan, at predikas: och förklaras; ...*, Åbo, 1664.

Ridderskapet: *Handlingar rörande Sveriges historia kyrkoordningar och förslag därtill före 1686*. Andra serien, band III, Stockholm, 1864-1920.

Rondeletius, Jacobus Petri, *Concio synodalis, thet är, Een eenfaldigh predikan om skriff och afflösningh. Til at hållas i thet loffligha prästamötet i Strängnäs på then 21. daghen junij anno Christi 1622 stält och författat aff Jacobo Petri Rondeletio ...*, Tryckt i Vpsala, aff Eskil Matzson., 1622.

Rothovius, Isac, *Een christeligh predikan, hållen vthi Åbo, på then stora almenneliga bönedagen, 20. maji, åhr XXXIII. aff Isaaco Rothovio ... thervthinnan bliffuer driffnen then högnödiga läran, om sabbathzens rätta helgd, medh widhängende warning och förmaning, at folcket här effter icke så dristeliga vphäffuer sikh emoot Gudz strenga bodh ock befalningar, dragandes hans wredes rijsz öffuer sikh: Vthan giöre boot i rättan tijdh, och ther igenom vndwijka thet onda, och stå för menniskionnes son.,* Tryckt i Stockholm, hoos Chr. Reusner., 1633.

Rudbeckius, Johannes, *Predikan öffuer thet evangelium som pläghar förkunnas på then förste söndaghen j adventet: hållen vthi Westerås domkyrkio åår 1618. Aff ... Johanne Rudbeckio Nericio. Sedhan öffuerseedd och annan gången hållin ther sammastädhes anno 1625., Arosia.* Tryckt aff Oluff Oluffson H., 1625.

Rudbeckius, Johannes, *Een christeligh predikan om Herrans höghwerdigha nattward. Hållin aff ... M. Iohanne Rudbeckio Nericio. Vthi Westerås slotzkyrkio på palme söndagh anno christi a. 1615. Sedhan öffuerseedd och åter hållin j Stockholm a. 1619. och än j Westerås, mutatis mutandis. a. 1627.,* Tryckt i Westerås aff Oluff Oluffson, a. 1629., 1629.

Rudbeckius, Johannes, (d.ä.), *Boot och bätrings predikan, vthaff Daniel prophetens thet 9. capitel. Hållin vthi Narffuen i Eestland, then 14. julij anno 1615. Aff ... Johanne Rudbeckio. På nytt öffuerseedd, och lempat effter tijdhen och församlingen, åter hållin i Wästerås ab eodem anno Domini 1629.,* Tryckt i Västerås, av Peder Cricksson Wald, 1635.

Rudbeckius, Nicolaus. 2. *Corinth 2 v. 16, hoo är nu här dogse till En Christeligh predikan om all tings skapelse. tryckt af Boëtio Hagen, Västerås, 1674.*

Stuure, Peder, *Lagen aff Zion och Herrans ordh aff Jerusalem ...*, Malmö, 1687.

Swedberg, Jesper, *Herre, ho tror vår predikan? I ett gudeligt bref, tå the fast sorgeliga tidender om the swenskas nederlag i Ukranien, i augusti månad innewarande åhr i wiszhet förspordes; Skara stifts församlingar förestält af theras biskop, Jesperus: Swedberg. Stockholm, tryckt uti kongl. boktryckeriet 1709. Hos Joh. H. Werner., Stockholm, 1709.*

Swedberg, Jesper, *Gudz heliga ödnalag, wid menniskions timeliga och ewiga welferd eller oferd. Wyrdsamliga föresteld, wid prestamötet, vti en christelig predikan, i Skara domkyrkio, then 17. junii 1712. Som sedan på wyrd. presterskapets åstundan, är med: kongl. maj:tz nådiga frihet, af trycket vtgången af Jesperus Swedberg ... Tryckt i Skara, af Anders Kiellberg, åhr 1713.*, Skara, 1713.

Then swenska psalmboken: medh the stycker som ther til höra, och på följande bladh upteknade finnes uppå Kongl. May:ts nådigste befallning åhr 1695 öfwersedd och nödortfeliggen förbättrad och åhr 1697 i Stockholm af trycket uthgången, Thule, Stockholm, 1939[1697].

6.3. Litteratur

Andrén, Carl-Gustaf, *Så som en kristlig konung. I Tsar Peter och kung Karl: två härskare och deras folk*, Oredsson, Sverker (red.), Atlantis, Stockholm, 1998.

Andrén, Åke, *Nattvardsberedelsen i reformationstidens svenska kyrkoliv: skriftermål och fasta*, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförl., Diss Lund : Univ., Stockholm, 1952.

Eckerdal, Lars, *Skriftermål som nattvardsberedelse: allmänt skriftermål i svenska kyrkans gudstjänstliv från 1811 års till 1924 års kyrkohandbok = [Berichte als Abendmahlsvorbereitung]*, Gleerup, Diss. Lund : Univ., Lund, 1970.

Ekstrand, Sixten, *"Om allmänt skriftermål": en liturgihistorisk studie av det allmänna skriftermålet*, [Åbo akademi], Åbo, 2005.

Estborn, Sigfrid, *Evangeliska svenska bönböcker under reformationstidevarvet: med en inledande översikt över medeltidens och över reformationstidens evangeliska tyska bönelitteratur*, Diakonistyr., Diss. Lund, Stockholm, 1929.

Gudmundsson, David, *Konfessionell krigsmakt: predikan och bön i den svenska armén 1611-1721*, Universus Academic Press, Diss. Lund : Lunds universitet, 2014, Malmö, 2014.

Hedenberg, Sven, *Bikt och avlösning.*, Luleå stifts prästmöte år 1941 förl., Stockholm, 1941.

Herbertsson, Johan, *Rättegångsgudstjänsten i Sverige: reglering och förändring 1684-1989*, Universus Academic Press, Diss. Lund : Lunds universitet, 2016, Malmö, 2016.

Håkansson, Håkan, *Vid tidens ände: om stormaktstidens vidunderliga drömvärld och en profet vid dess yttersta rand*, Makadam, Göteborg, 2014.

Hägglund, Bengt, *Teologins historia: en dogmhistorisk översikt*, 5. uppl., Församlingsförl., Göteborg, 2003.

Jarlert, Anders, 'Den missförstådda ortodoxin', *Kyrkohistoriska omvärderingar / Samuel Rubenson, Anders Jarlert.*, 2005, s. 29-43.

Kjöllerström, Sven, 'Enskilt och allmänt skriftermål i historisk belysning', *Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv*, Femtonde årgången, Gleerup, Lund, 1940. s. 65-73.

Kjöllerström, Sven, *Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571-1682*, 1944.

Kjöllerström, Sven, 'Laurentius Petris kyrkoordning 1571-1971. Tillkomst och användning', i: S. Köllerström (red.), *Den svenska kyrkoordningen 1571 jämte studier kring tillkomst, innehåll och användning*, Håkan Ohlsson, Lund, 1971, s. 201-277.

Lindroth, Hjalmar (red.), *Svenska kyrkans bekännelseskrifter*, 6. uppl., Verbum, Stockholm, 2005.

Lindquist, David, *Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet: med särskild hänsyn till bön-, tröste- och nattvardsböcker*, Svenska kyrkans diakonistyrelse, Diss Lund : Univ. : 1939,Uppsala, 1939.

Montgomery, Ingun, *Sveriges kyrkohistoria. 4, Enhetskyrkans tid*, Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, Stockholm, 2002.

Nationalencyklopedins ordbok. Bd 3, [Rekr-Övä], Bra böcker, Höganäs, 1996.

Ordbok över svenska språket. Bd 25, Segmentär-Skallra H. 269-273, Singel-Skallra, Lindstedts univ.-bokh., Lund, 1969.

Pahlmblad, Christer, *Mässa på svenska: den reformatoriska mässan i Sverige mot den senmedeltida bakgrunden = Mass in Swedish : the Mass of the Reformation in Sweden against the late Medieval background*, Arcus, Diss. Lund : Univ.,Lund, 1998.

Tegborg, Lennart & Andréén, Åke (red.), *Sveriges kyrkohistoria. 3, Reformationstid*, Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, Stockholm, 1999